

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ VE UKRAYNA KRİZİ: NEO-REALİST BİR
ELEŞTİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yiğit Savaş ÖZTEKİN

İstanbul - 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ VE UKRAYNA KRİZİ: NEO-REALİST BİR
ELEŞTİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yiğit Savaş ÖZTEKİN

Danışman: Doç. Dr. Emine Münevver CEBECİ

İstanbul - 2019



TEZ ONAY SAYFASI

Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğüne

Enstitünüz, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Türkçe / İngilizce Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Yiğit Savaş Öztekin**, tarafından hazırlanan, “Avrupa Birliği ve Ukrayna Krizi: Neo-Realist Bir Eleştiri” başlıklı bu çalışma, **22/08/2019** tarihin de yapılan savunma sınavı sonucunda **OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞUYA BAŞARILI** bulunarak aşağıda isimleri yazılı jüri üyeleri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Münevver CEBECİ

Danışman

Doç. Dr. Çiğdem NAS

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Emirhan GÖRAL

Jüri Üyesi



29/08/2019 tarih ve **2019/24** sayılı Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Yiğit Savaş ÖZTEKİN
Anabilim Dalı	: Avrupa Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler
Programı	: Türkçe Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Emine Münevver CEBECİ
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Ağustos 2019
Anahtar Kelimeler	: Avrupa Birliği, Ukrayna, Neo-realizm, Dış Politika, Ulusal Çıkar, Güvenlik

ÖZET

Neo-realist perspektiften analizlere yer verilen bu tez çalışmasında, Avrupa Birliği'nin Ukrayna Krizi öncesi ve kriz sonrasında Ukrayna'ya karşı izlediği politikaları şekillendiren olgulara verilmiştir. Bu süreç içerisinde Avrupa Birliği üye ülkelerinin, farklı ulusal çıkarlara sahip olmaları nedeniyle ortak bir dış politika çerçevesinde hareket edemediği ve bu nedenle Ukrayna Krizi özelinde başarı sağlayamadığı görülmüştür. Özellikle Ukrayna Krizi'nin ana aktörlerinden olan Rusya'ya karşı Avrupa Birliği tarafından alınan yaptırım kararlarının, Rusya ile güçlü ilişkilere sahip olan Almanya gibi ülkeler tarafından esnetildiği ve beklenen etkiyi sağlayamadığı da görülmüştür. AB'nin, geçmiş dönemlerdeki birçok bölgesel ve küresel gelişmede görülen ortak bir dış politika vizyonu çerçevesinde hareket edememe olgusu, Ukrayna Krizi'yle birlikte yeniden gün yüzüne çıkmış ve üye ülkelerdeki "ulusal çıkar" kavramının birlik politikalarından önce geldiği gerçeği bir kez daha doğrulanmıştır.

Bunun yanı sıra, Krize giden süreçte AB'nin doğu Avrupa ülkelerine karşı geliştirdiği politikalar, NATO faaliyetleriyle paralel ilerlemesi nedeniyle, neo-realizmin öngörülerine uygun olarak Rusya'da güvenlik endişelerine neden olmuştur. Bu endişelerin sonucunda gerçekleşen Rusya'nın karşı hamlelerinden hem AB hem de

Ukrayna olumsuz olarak etkilenmiştir. Tüm bu gelişmeler, AB tarafından atılan dış politika hamlelerinin etkisinin daha çok üye ülkelerin çıkarlarına, komşu ülkelerin hem sistemsel hem de bölgesel ilişkilerine ve bu bağlamda daha etkili bölgesel/küresel aktörlerin varlığına bağlı olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, AB tarafından Ukrayna özelinde atılan ve atılmak istenilen adımları, karşılıklı bağımlılıkların, uluslararası sistemdeki güç mücadelelerinin ve ikili ilişkilerin belirlediğini izah etmektedir. Buradan hareketle çalışmanın ana argümanı; Ukrayna Krizi'nde, üye ülkelerin Rusya ile ilgili ekonomik ve enerji odaklı ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri ve yekpare bir duruş sergileyememeleri nedeniyle, AB'nin net bir etki ve başarı sağlayamadığıdır.



GENERAL INFORMATION

Name and Surname	: Yiğit Savaş ÖZTEKİN
Field	: European Politics and International Relations
Programme	: Master (Turkish)
Supervisor	: Doç. Dr. Emine Münevver CEBECİ
Degree Awarded and Date	: Master – August 2019
Keywords	: European Union, Ukraine, Neo-realism, Foreign Policy, National Interest, Security

ABSTRACT

This thesis analyzes the policies of the European Union towards Ukraine before and after the crisis with Russia, with a neo-realist perspective. The thesis argues that the member states of the European Union could not act within the framework of a common foreign policy due to their different national interests and therefore could not achieve success in the Ukrainian crisis. In particular, the decisions on sanctions to be imposed on Russia by the European Union were stretched by member states such as Germany, which has strong relations with Russia, and, did not achieve the expected effect. The EU has failed to act within the framework of a common foreign policy in many regional and global developments and this has also been the case with the Ukrainian Crisis and the “national interests” of member states have preceded common policies. This surely testifies to the neo-realist claims that the EU cannot pursue an effective common foreign and security policy.

In addition, the EU’s policies towards Eastern European countries during the crisis which went in parallel with NATO activities led to security concerns in Russia, in line with the predictions of neo-realism. These concerns have made Russia pursue policies designed to counter both the EU and Ukraine. All these developments have shown that

the impact of foreign policy moves by the EU depend mainly on the national interests of the member states; systemic factors as well as the regional context; and the presence of more effective regional/global actors in this context. This study explains the steps taken (or intended to be taken) by the EU in Ukraine, and the impact of the facts on the ground, power struggles and bilateral relations, and the international system on the EU's policies. Therefore, the main argument of the study is that in the Ukrainian crisis, the EU has been unable to create a clear impact and act successfully, because the member states have acted in line with their economic and energy-oriented national interests and failed to take a unified position.



İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
TABLolar.....	vii
ŞEKİLLER.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: NEO-REALİZM

1.1. NEO-REALİZM.....	10
1.1.1. Realizmden Neo-realizme.....	10
1.1.2. Neo-realizm, Uluslararası Sistem ve Anarşi.....	13
1.1.3. Neo-realizm, Güç ve Güvenlik.....	16
1.1.4. Neo-realizm ve İşbirliği.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ DIŞ POLİTİKASI VE NEO-REALİZM

2.1. AB DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	21
2.2. AB DIŞ POLİTİKASININ “ORTAKLIK” PARADOKSU.....	32
2.3. NEO-REALİST PERSPEKTİFTEN AB DIŞ POLİTİKASI.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AVRUPA BİRLİĞİ-UKRAYNA İLİŞKİLERİ

3.1. BAĞIMSIZLIKTAN KRİZE UKRAYNA.....	44
3.1.1. Lenoid Kravçuk Dönemi.....	46
3.1.2. Lenoid Kuçma Dönemi.....	47
3.1.3. Turuncu Devrim ve Viktor Yuşçenko Dönemi.....	51
3.1.4. Viktor Yanukoviç Dönemi ve Maidan Krizi.....	57
3.1.5. Petro Poroşenko Dönemi.....	60
3.2. AB-UKRAYNA İLİŞKİLERİ.....	64
3.2.1. İlk Dönem.....	64
3.2.2. Komşuluk Politikası Ekseninde AB-Ukrayna İlişkileri.....	67
3.2.3. Doğu Ortaklığı Ekseninde AB-Ukrayna İlişkileri.....	69
3.2.4. Karadeniz Sinerjisi Ekseninde AB-Ukrayna İlişkileri.....	72
3.2.5. Rusya Faktörü Ekseninde AB-Ukrayna İlişkileri.....	76
3.3. NEO-REALİST PERSPEKTİFTEN UKRAYNA KRİZİ.....	80
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	94

TABLÖLAR

Tablo 1 : Sektör Başına Ukrayna'ya Taahhütler ve Ödemeler (Ocak 2002 – Eylül 2009).....	65
Tablo 2 : AB Tarafından Ukrayna'ya Yapılan Yardımlar (2007-2010) (2011-2013).....	71



ŞEKİLLER

Grafik 1 : 2002-2008 Taahhütleri ve Eylül 2009 Sonu İtibariyle Ukrayna'ya Yapılan Ödemeler.....68



KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK	:	Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AGSP	:	Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AKÇT	:	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
BAB	:	Batı Avrupa Birliği
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:	Birleşmiş Milletler
EaP	:	Doğu Ortaklığı (The Eastern Partnership)
ENP	:	Avrupa Komşuluk Politikası (The European Neighbourhood Policy)
ESS	:	Avrupa Güvenlik Stratejisi (European Security Strategy)
EURATOM:		Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
PCA	:	Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (The Partnership and Cooperation Agreement)
ODGP	:	Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası
OGSP	:	Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla birlikte, savaşın en yıkıcı etkilerini yaşamış olan Avrupa'da yeni bir düzen oluşturma çabalarının başladığı görülmüştür. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (1952), akabinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (1958) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (1958) kurulmasıyla birlikte tarihte bu denli kapsamlısı görülmemiş olan, devletlerin egemenliklerinin bir kısmını devrettikleri ulus-üstü (*supranational*) bir yapı, sistem içerisinde ilk defa kendini göstermiştir. Aynı zamanda, Avrupa içinde uzak bir "hayal" olarak görülen bütünleşme düşüncesi ile birlikte, kıtada kalıcı barışı sağlamaya yönelik hamleler de hız kazanmıştır. Oluşturulan bu yapı, yıllar içerisinde işbirliği açısından gelişimini sürekli arttırmış ve hem genişleme hem de derinleşme faaliyetlerine hız vererek, amaçlanan temelde bir "Avrupa Birliği" (AB) olabilmeyi büyük ölçüde başarmıştır.

Özellikle dinamik ve güçlü ekonomisiyle öne çıkan AB, gerek kuruluş gerekse işleyiş özellikleri bakımından liberal temellere dayanan ve uluslararası sistem içerisinde büyük ölçüde "normatif güç", "sivil güç" ve "yumuşak güç" gibi kavramlarla tanımlanan bir aktör konumuna gelmiştir. Öyle ki bu benzetmeler, AB tarafından yadsınmamış ve hem Birliği reforme eden antlaşmalarda hem de küresel gelişmeler karşısındaki tutumlarında, normlara ve evrensel değerlere yapılan vurgular ön plana çıkarılmıştır. AB açısından dış politikada normatif ve sivil araçların benimsenmesinde, iki kutuplu sistemin içine doğan bir aktör olarak güvenlik ihtiyacını büyük ölçüde NATO araçlarıyla gidermesi ve bu nedenle askeri bir oluşuma ihtiyaç duymaması da etkili olmuştur. Ancak, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte ortaya çıkan konjonktürel ve bölgesel sorunlar, AB'yi bu sorunlar çerçevesinde ortak bir tutum sergilemeye ve dış politika ve güvenlik gibi alanlarda ortak politikalar geliştirmeye zorlamıştır. Aynı zamanda bölgesel krizlere etkili müdahalede bulunma konusu, AB açısından sivil araçların yanı sıra askeri araçlara da ihtiyaç duyulduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Turan A., 2010a, s. 30). Bu çerçevede AB tarafından, ilerleyen bölümlerde oluşum nedenlerine ve sürecine detaylıca yer verilecek olan Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası (ODGP) 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile oluşturulmuştur. ODGP'nin savunma kabiliyetlerini de içine alan bir

uzantısı olarak ifade edebileceğimiz Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın (AGSP) genel hatları ise 1999 yılındaki Köln Zirvesi'nde çizilmiştir.

ODGP özelindeki girişimlerle AB; çok kutuplu yeni bir uluslararası sistemde kendi güvenliğini sağlayarak, bölgesel krizlerin çözümünde etkili olarak, kurumsal yapısını güçlendirerek ve birlik içinde tek sesliliği oluşturarak “küresel bir güç” olmayı hedeflemiştir (Aksoy ve Uğur, 2016, s. 224). Ancak, her zaman üye ülke çıkarları ile AB çıkarlarının örtüşmemesi nedeniyle ODGP'den istenilen verim alınamamış ve AB'nin 1995 yılında Bosna'da ve 1999 yılında Kosova'da yaşanan krizlerde etkisiz kalması bu durumu kanıtlar nitelikte olmuştur (Kale, 2001, s. 308).

2000'li yıllara gelindiğinde ise; ulusal çıkarlar¹ ve üye ülkeler arasındaki ihtilaflar nedeniyle istenilen sonuç alınamayan ODGP özelinde, askeri girişimlerden çok normatif ve sivil dış politika araçları kullanılmıştır. Bu süreçte AB, özellikle 2004 yılında hayata geçirdiği Avrupa Komşuluk Politikası ile bir yandan Avrupa norm ve değerlerini komşu ülkelere ihraç etmeyi amaçlamış ve bölgesel sorunların çözümünü “Avrupalılaştırma” politikasının dönüştürücü gücü üzerinden sağlamayı hedeflemiştir (Dilaver, 2018, s. 54). Diğer yandan ise bu politika ile Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde ifade edildiği şekilde çevre ülkelerde istikrarın sağlanarak AB'nin güvenliğinin tesis edilmesi önemli amaçlanmış ve bu önemli bir Avrupa çıkarı olarak adlandırılmıştır (Council of the European Union, 2009). Bir başka ifadeyle; Avrupa Komşuluk Politikası, ODGP'nin etkisinin ve yeterliliğinin sorgulandığı bir dönemde ODGP'yi destekleyici bir konumda geliştirilmiş ve bölgesel krizlerle birlikte komşu ülkelerdeki istikrarsızlıkları karşılıklı güven ve refah ortamı sağlayarak dönüştürmeye çalışmıştır (Dilaver, 2018, s. 54-55). Nitekim, Avrupa Komşuluk Politikası'nın devamında gelen Karadeniz Sinerjisi ve Doğu Ortaklığı gibi girişimler de aynı amaçlarla, sadece bölgesel bağlamda daha spesifik olarak devam ettirilmiştir.

Ancak, AB tarafından belirlenen yeni politikalar da bölgesel krizlerin ve dondurulmuş sorunların çözümünde faydalı olamamış ve özellikle kriz yönetimi bağlamında AB beklenen etkiyi sağlayamamıştır. Özellikle; Moldova'nın Transdinyester,

¹“Ulusal Çıkar” kavramı, bu tez çalışmasında temel neo-realist prensipler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili diğer yaklaşımlar için bkz: Tonra (2011), Kratochwil (1982).

Gürcistan'ın Güney Osetya ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgelerindeki ihtilaflarda etkili politikalar üretememesi, AB'nin "sorun çözücü aktör" kimliğini edinemediğinin de bir göstergesi olmuştur (Dilaver, 2018, s. 59). Ayrıca oluşan tablo, yalnızca AB'nin küresel aktör kimliğine zarar vermeye kalmamış; bunun yanı sıra büyük ölçüde bağımlı olduğu enerjinin arz ve güvenliğinin sağlanması konusunda da bölgede çoğu zaman sıkıntılar yaşamıştır. AB'nin bu alanda karşılaştığı son sınav ise, çalışma boyunca irdelenecek olan Ukrayna Krizi olmuş ve bölgesel olarak başlayan kriz, zamanla büyük güçlerin karşılıklı hamlelerinin yarıştığı bir alana dönüşerek küresel bir nitelik kazanmıştır.

Ukrayna Krizi'ne giden sürece kısaca değinecek olursak; eski Sovyet ülkeleriyle birlikte Balkanlarda yaşanan ve "Renkli Devrimler" olarak nitelendirilen değişim ve dönüşüm rüzgarının ilk kıvılcımı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu rüzgar Ukrayna'da 2004 yılında kendini göstermiş, yaşanan "Turuncu Devrim" ile birlikte ülkedeki Sovyetler Birliği'nden itibaren süregelen Rus etkisi yerini Batı etkisine bırakmış ve bu nedenle Rusya-Ukrayna ilişkileri sertleşmeye başlamıştır. 2010 yılına gelindiğinde, Ukrayna'da iktidara Rusya'nın da desteklediği bir aday olan Yanukoviç'in gelmesiyle birlikte Rusya ile ilişkiler yumuşamış, ancak AB ile yaşanan yakınlaşma süreci de sona ermemiştir. Nitekim, hem AB hem de Ukrayna açısından, Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde imzalanması planlanan Ortaklık Anlaşması, oldukça elzem görülmüştür. Ancak; AB ile ilişkilerin geliştirilmesinden rahatsız olan ve Ukrayna'nın da içinde bulunduğu bir gümrük birliği inşa etmeyi amaçlayan Rusya'nın Ukrayna üzerindeki baskıları artmıştır. Bunun üzerine Ukrayna Cumhurbaşkanı Yanukoviç, Kasım 2013'te Litvanya'nın başkentinde düzenlenen Vilnius Zirvesi'nde, AB ile Ortaklık ve Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanmayacağını beyan etmiş ve bunun üzerine yaşanan protesto gösterileriyle birlikte "Ukrayna Krizi" olarak adlandırılan süreç başlamıştır.

Tüm bu gelişmeler göstermektedir ki; AB her ne kadar normatif ve sivil güç temelli yaklaşımlarla öne çıksa da, anarşik uluslararası sistem AB'yi çoğu zaman zorunluluklar çerçevesinde hareket etmeye zorlamaktadır. AB'nin ise böyle bir ortamda bölgesel ve küresel gelişmelere çözüme yönelik cevaplar verebilme, sistem içerisinde etkili bir oyuncu konumuna ulaşabilme ve başarılı bir dış politika izlemek için, ODGP

çerçevesinde yekpare davranışlar sergileyen bir aktör olarak hareket etmesi gerekmektedir. Ancak Birlik içerisinde bunun çoğu zaman sağlanamadığı da görülmektedir. Bu durum, çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak seçilen neorealizmin görüş ve varsayımlarıyla kolaylıkla açıklanabilir. Bu sebeple, bu tez ilk bölümde neorealizmin temel özelliklerine yer verdikten sonra, ikinci bölümde AB'nin ortak bir dış politika geliştirme süreciyle birlikte ODGP çerçevesinde hareket edememe nedenlerine ve bu durumun AB açısından ne gibi sorunlara yol açtığına değinmektedir. Üçüncü bölümde ise Ukrayna Krizi bağlamında AB'nin geliştirmiş olduğu politikaların neorealist bir analizi yapılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde; ilk olarak, Ukrayna'nın bağımsızlıktan itibaren Batı ve Rusya arasında yaşadığı "gel-git"lere ve Ukrayna'da yaşanan yönetim değişikliklerinin AB-Ukrayna ilişkilerine olan etkisine yer verilmektedir. Devamında, AB ile Ukrayna arasındaki ikili ilişkilerinin hangi politikalar çerçevesinde nasıl işlediği incelenecek olup, eski Sovyet coğrafyası üzerinde etkinliğini korumak isteyen Rusya'nın bu süreci nasıl etkilediğine değinilecektir. Bölümün sonunda ise; başta AB olmak üzere, bölgede etkisi olan aktörler arasındaki güç ve güvenlik eksenli mücadelelerin Ukrayna üzerinden nasıl yaşandığı ve aktörlerin hamlelerinin krizin gelişimine olan etkisi neorealist perspektiften analiz edilecektir.

Yukarıda sözü geçen olgular çerçevesinde; bu çalışmanın konusu; AB dış politikasının Ukrayna Krizi bağlamında neorealist bir değerlendirmesidir. Çalışmanın temel araştırma problemi; AB'nin Ukrayna Krizi'nde ne derece etkili olduğu ve etkisizliğin sebeplerinin ne olduğudur. Çalışmanın ana argümanı ise; AB'nin genelde Doğu komşularınave özelde Ukrayna'ya karşı yürüttüğü faaliyetlerin Rusya tarafında güvenlik endişesi doğurması nedeniyle istemeden de olsa krizin doğmasına olanak sağladığı, kriz sürecinde AB üye ülkelerinin Rusya ile ilgili ekonomik ve enerji odaklı ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri nedeniyle yekpare bir duruş sergileyemedikleri, bu nedenle AB'nin krizin çözümünde başarı sağlayamadığıdır. Çalışma boyunca yanıt aranacak olan araştırma problemine ait alt sorular ise şunlardır:

- AB dış politikasının tarihsel gelişimi ve ODGP çerçevesindeki girişimleri neorealist perspektiften nasıl gerçekleşmiştir?

- AB-Ukrayna ilişkilerine Avrupa Komşuluk Politikası, Karadeniz Sinerjisi ve Doğu Ortaklığı girişimlerinin etkisi ne yönde olmuştur?

- AB'nin Ukrayna'ya yönelik faaliyetleri ile Ukrayna Krizi'ne verdiği tepki arasında nasıl bir bağlantı vardır? Rusya'nın bu sürece etkisi nasıl olmuştur?

Bu çalışmanın amacı; AB'nin Ukrayna politikalarının neorealist bir kritiğini yapmak, ve AB dış politikasının etkisinin üye ülkelerin çıkarlarına, politikanın yöneldiği ülkelerin hem sistemsel hem de bölgesel ilişkilerine ve bu bağlamda daha etkili olan büyük güçlerin varlığına bağlı olduğunu göstermektir.

Bu çalışmada kullanılan veriler, AB'nin resmi belgelerine AB dış politikası, Avrupa Komşuluk Politikası, AB-Ukrayna ilişkileri, AB-Rusya ilişkileri, Rusya-Ukrayna ilişkileri ve Ukrayna Krizi ile ilgili akademik kaynakların taranmasıyla elde edilmiştir. Ayrıca, neorealist teorinin temel varsayımlarını içeren ve AB dış politikası ile Ukrayna Krizi'nin ilgili neorealist kritikleriyle ilgili tüm yazınlar (kitaplar, akademik makaleler ve konuyla ilgili yazılmış doktora tezleri) da titizlikle incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: NEO-REALİZM

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, dünya yeni bir döneme adım atmış ve bu yeni dönemin uluslararası sisteme etkilerinin nasıl olacağı konusu hem devletler özelinde hem de akademik alanda yeni tartışmaların ve yeni yorumların doğmasına neden olmuştur. Bu yorumlardan ilki ve belki de en çok bilineni, Francis Fukuyama tarafından 1989 yılında yazılan “Tarihin Sonu mu?” isimli makalede görülmüştür. Fukuyama (1989) makalesinde özetle; Batı tarafından temsil edilen liberalizmin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) karşısında üstün gelerek önemli bir zafer kazandığını, bu tarihten sonra Batı'nın egemenliğine ve liberalizmine rakip bir sistemin oluşmayacağını, oluşacaksa bile bu sistemin yine kendi içinden doğacağını ifade etmiş ve bu nedenle Soğuk Savaş'ın bitişini aynı zamanda tarihin bitişini olarak yorumlamıştır. Yaklaşık olarak aynı döneme yansıyan ve dönemin çok ses getiren makalelerinden bir diğeri de 1993 yılında Samuel Huntington tarafından yazılan “Medeniyetler Çatışması” olmuştur. Huntington (1993) çalışmasında, Soğuk Savaş sonrası uluslararası politikada yaşanacak çatışmaları, medeniyetlere ait olan kültürel öğelerin belirleyeceğini ve mücadelenin yeni dönemde medeniyetler arasındaki farklılıklar üzerinden yaşanacağını öne sürmüştür. Elbette her iki teze karşı zaman içerisinde antitezler geliştirilmiştir; ancak Soğuk Savaş'ın ardından ortaya çıkan bölgesel ve etnik nitelikli çatışmalar, Fukuyama'nın aksine, “zafer kazanan” Batı liberalizminin sistemdeki sorunları gidermediğini ve sistemdeki mücadelelerin boyut değiştirerek devam ettiğini göstermiştir. Ayrıca, 1990'lı yıllarla birlikte özellikle Avrupa'da görülen bu çatışmalarla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaşanan 11 Eylül saldırıları, Huntington'ın görüşlerinin yeniden gündeme gelmesine ve değerlendirilmesine neden olmuştur.

Netice itibariyle, Soğuk Savaş sonrası oluşan konjonktüre bakıldığında, iyimser bir tablonun ortaya çıktığını söylemek mümkün olmamıştır. Nitekim; iki kutuplu yapının bir getirisi olan uluslararası sistemdeki “denge” kavramı sona ermiş, bu dengeden faydalanarak kendini koruyan nispeten küçük devletler için yeni güvenlik sorunları ortaya çıkmış, Doğu bloğunun dağılmasıyla birlikte elinde nükleer güç bulunduran yeni devletler doğmuş ve iki kutuplu yapıda blokların etkisiyle ortaya çıkamayan bölgesel

çatışmalar kendini göstermeye başlamıştır (Oran, 2013, s. 209). Bunların yanı sıra; SSCB'nin dağılmasıyla birlikte komünist ideoloji yerini bazı yerlerde saldırgan milliyetçiliğe bırakmış, bağımsızlığını kazanan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle Batı Avrupa arasındaki gelişmişlik farkı günyüzüne çıkmış ve bu durum kitlesel göç ve sınır ötesi suç tehditleriyle Avrupa'yı karşı karşıya bırakmıştır (Sander, 2013, s. 585).

Soğuk Savaş sonrası ilk yıllarda özellikle ABD üzerinden şekillenen ve tek kutupluluk vurgusu taşıyan bir “Yeni Dünya Düzeni” söylemi ortaya çıkmıştır. Oran'a göre (2013, s. 209), tarihte bu yöndeki söylemler genellikle büyük zaferler ve savaşların ardından sıklıkla görülür ve bunun örnekleri Viyana Kongresi'yle gelen “Avrupa Uyumu” ve I. Dünya Savaşı'yla gelen “Versailles Düzeni”nidir. Ancak Oran'ın (2013, s. 209) asıl dikkat çektiği konu, ilan edilen her “yeni düzen”le birlikte yeni çatışmaların ve yeni ülkelerin doğduğu gerçeği olmuştur. Nitekim Soğuk Savaş'ın ardından da süreç bu yönde işlemiş ve 1990'lı yıllar, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte özellikle Avrupa'da ortaya çıkan bölgesel sorunlarla geçmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde ise, Soğuk Savaş sonrası oluşan sistem 11 Eylül saldırılarıyla birlikte yeni bir kırılma yaşamış ve 1990'lı yıllarda yaşanan bölgesel nitelikli güvenlik endişeleri küresel bir boyut kazanmıştır. Özellikle ABD'nin “Bush Doktrini”yle birlikte benimsediği “benden olan/olmayan” tutumu, 21. yüzyılın önemli güç merkezlerinden olmayı hedefleyen AB ve Rusya gibi aktörleri önemli ölçüde etkilemiştir (Dedeoğlu, 2008, s. 35). ABD tarafından yeni dönemde izlenen bu politika, Dedeoğlu'nun (2008, s. 35) ifadesiyle “ABD-Rusya Federasyonu ve ABD-AB ikili ilişkilerinin yeniden tanımlanması zorunluluğunu ortaya koyduğu gibi, Rusya Federasyonu-AB ilişkilerinin de ana eksenini oluşturmuştur.”

Sander'in (2013, s. 586) ifadesiyle, yeni oluşan çok kutuplu sistemdeki güvenlik algılarının iki kutuplu sistemdeki gibi sadece karşı kutubu gözeten “basit” bir yapıda olmaması, yeni dönemde “karmaşıklık → belirsizlik → çatışma” formülünün geçerli olacağını göstermiştir. Ayrıca; Soğuk Savaş'ın ardından yaşanan gerek 1990'lı yıllardaki bölgesel çatışmalar gerekse 11 Eylül'le birlikte değişen güvenlik algıları, devletlerin anarşik yapıdaki uluslararası sistemde temel amaçları olan güvenliklerini sağlama

durumunun, iki kutuplu yapıya kıyasla yeni dönemde daha da önemli hale gelmesine neden olmuştur.

Bu noktada güvenlik temelli yaklaşımlarıyla öne çıkan birçok neorealist görüş, Soğuk Savaş'ın bitişinin güvenlik anlayışının doğasında önemli bir değişiklik oluşturmadığını savunmuş, bu durumu da SSCB ve Yugoslavya'nın dağılma süreçlerinde görülen bölgesel çatışmalar, Körfez Savaşı, Irak Savaşı, Ortadoğu'daki çatışmalar ve "teröre karşı savaş" düşüncesiyle güvensizlik ortamının ve sürekli güvenlik rekabetinin sürdürülmesi üzerinden değerlendirmiştir (Baylis, 2008, s. 74). Her ne kadar neorealizme yönelik, Soğuk Savaş'ın "barışçıl" bitişini öngöremediği yönünde eleştiriler yapılmış olsa da Waltz (2000, s. 39); Soğuk Savaş'ın neorealizmin beklediği şekilde sona erdiğini, sistemdeki yapısal değişimlerin uluslararası politikanın sürekliliğini bozmadığını, sadece uluslararası siyasetin SSCB'nin yıkılmasıyla yeniden yapılanma sürecine girdiğini ve bir süre tek kutuplu yapıda yaşandıktan sonra sistemin dengeleneceğini öne sürmüştür. Mearsheimer (2013, s. 91) da aynı şekilde, tehdit düzeylerinin zaman zaman değişime uğramasına rağmen dünyanın hala tehlikeli bir yer olduğunu belirtmiş ve neorealizmin savlarının özellikle 11 Eylül sonrasında etkinliğini güçlendirdiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Waltz (2000, s. 28), uluslararası politikanın dengesiz bir gücü benimsemeyeceğini ve sistemdeki bazı devletlerin güç dağılımını dengeye getirmek için çalışacaklarını da ifade etmiştir. Nitekim, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte ABD uluslararası sistemde tek hegemon güç olarak kalmış görünse de, bu durum uzun sürmemiş ve AB, Rusya, Çin ve Hindistan gibi yükselen yeni aktörler zaman içinde yeni bir kutup adayı olarak sistemde belirleşmiştir.

Özetle neorealizm, Soğuk Savaş sonrasında oluşan uluslararası sisteme yönelik analiziyle 1990'lardan günümüze sistemdeki etkisini ve açıklayıcılığını sürdürmektedir. Soğuk Savaş'ın sonunda kısa bir dönem süren tek kutuplu yapının, yükselen yeni güçlerle birlikte çok kutuplu bir yapıya evrildiği ve bu yapı içerisinde öne çıkan ABD, AB ve Rusya gibi güçlerin Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde etkin olmak istedikleri görülmektedir. Bölgede yaşanan bu yöndeki gelişmeler ve özellikle Ukrayna'da yaşanan kriz ortamı, ekonomik ve stratejik öneme sahip olan Doğu Avrupa'da yaşanan sıkıntıların çok kutuplu bir sistemdeki büyük güçleri içine çekebileceğini ileri süren Mearsheimer'ın (1990, s. 34)

görüşleriyle de uyuşmaktadır. Nitekim, SSCB'nin dağıldığı ve NATO'nun geleceğinin nasıl olacağı tartışmalarının olduğu bir ortamda bir güvenlik örgütü olarak NATO, eski Sovyet coğrafyasında doğan yeni ülkelere yönelik genişleme faaliyetlerine devam etmiştir. Bir başka ifadeyle NATO, SSCB'nin ardılı olarak görülen ve yeni dönemin yükselen güçleri arasında olan Rusya'yı çevreleme girişimini yeni dönemde de sürdürmüştür. NATO'nun bu yöndeki tutumu ise Rusya'da güvenlik endişeleri doğurmuş ve birçok üyesi aynı zamanda NATO'nun da üyesi olan AB'nin Doğu Avrupa ülkelerine yönelik birçok girişimi de Rusya'nın bu yöndeki endişelerini beslemiştir. Bölgede yükselişe geçen gerilim son olarak Ukrayna'da patlak vermiş ve Kırım'ın işgaline kadar giden bir süreci beraberinde getirmiştir.

Bu çerçevede; Doğu Avrupa'da bölgesel bir gerginlik olarak başlayıp küresel bir nitelik kazanan Ukrayna Krizi gibi çok yönlü bir gelişme karşısında, AB'nin ve Rusya gibi süreç dahilindeki bölgesel bir gücün verdikleri tepkilerin güvenlik temelli yaklaşımıyla öne çıkan neorealizmle analiz edilmesinin daha yararlı olacağına karar verilmiştir. Çünkü; anarşik uluslararası sistemde devletlerin temel önceliklerini ulusal güvenliklerini sağlamaya vermeleri, aralarında güç rekabetinin doğmasına veya çıkarları doğrultusunda ilişkiler kurmalarına neden olmaktadır (Karabulut ve Değer, 2015, s. 72). Neorealizm ise bu durumu öngörmekte ve devletler için en baskın amacın güvenlik olduğunu ileri sürmektedir (Waltz, 1997, s. 915). Nitekim AB'nin; hem beşinci genişleme ile birlikte sorunlu bölgelere komşu olmasından dolayı Avrupa Komşuluk Politikası özelinde güvenlik eksenli girişimlere önem vermesi, hem de Ukrayna gibi eski Doğu bloğundan kopan ve yüzünü Batı'ya dönen ülkelerle yakın ilişkiler kurarak bu ülkelerdeki sorunların Birlik içine sığmaması için gayret sarf etmesi güvenlik temelli neorealist görüşlerle daha kolay açıklanabilir. AB'nin bu yöndeki girişimleri ise, bölgesel bir güç olan Rusya tarafından yakın coğrafyasında başka güçlerin etki alanı oluşturduğu algısına yol açmakta ve yine neorealist öngörülere uygun olarak Rusya'nın bölgesel güvenliğini sağlamaya yönelik hamlelerde bulunmasına neden olmaktadır. Bu hamlelere karşı AB, üye ülkelerin ulusal çıkarlarını Birlik politikalarından önce tutmaları nedeniyle yekpare bir duruş sergileyememektedir. Dolayısıyla AB, Ukrayna konusunda etkili olamamıştır ve neorealizm bu durumu açıklamak için uygun bir teorik altyapı sunmuştur. Bu nedenle, AB'nin, geneldeki dış politika hamlelerine ve özeldeki Ukrayna Krizi'ne yönelik

faaliyetlerine geçmeden önce neorealizmin ortaya çıkışını ve varsayımlarını vererek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

1.1. NEO-REALİZM

Uluslararası ilişkiler disiplinini açıklamaya çalışan ve dünyanın içinde bulunduğu hızlı gelişim ve değişim çağını farklı yönleriyle ele alan birçok teori ve yaklaşım mevcuttur. Bu teori ve yaklaşımlar içinde hiçbirinin uluslararası siyaseti, sistemin değişen yapısını ve geçmişten günümüze dek yaşanan siyasal süreci tek başına açıklaması beklenemez. Ancak uluslararası ilişkilerin tarih boyunca yaşanan seyri ve devletlerin bu süreçteki faaliyetleri incelendiğinde, özellikle “realizm” kuramının vurguladığı güç ve güvenlik eksenli mücadelelerin her zaman bir adım önde olduğu gelişmeler görülmektedir.

1.1.1. Realizmden Neo-realizme

Uluslararası politikayı bir güç mücadelesi alanı olarak gören realizmin önemi, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ve savaşın ardından oluşan çift kutuplu yapıda oldukça artmıştır. Realizmin 1930'lu yılların sonundaki bu yükselişinde, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemde egemen olan “idealist” görüşe yönelttiği yeni bir savaşın çıkışını öngörememek ve uluslararası politikanın güce dayanan gerçek yapısını göz ardı etmek gibi eleştirilerin etkili olduğu görülmektedir (Aydın, 2004, s. 35). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan düzene baktığımızda ise, yine, barışa endeksli bir düzenin yerine güce endeksli bir düzenin oluşmaya başlaması, idealizme karşı realizmin elini güçlendiren bir diğer önemli argüman olarak değerlendirilmektedir (Uğrasız, 2003, s. 143).

Realizmin bağımsız bir disiplin olarak benimsenmesi konusunda önemli katkıları bulunan ve birçok otorite tarafından modern realist düşüncenin gelişiminde en fazla etkiye sahip olduğu düşünülen Hans J. Morgenthau, 1948 yılında yazmış olduğu *Politics Among Nations* adlı kitabıyla, realizmin temel yapıtaşlarını oluşturmuştur (Arman ve Bozdağlıoğlu, 2012, s. 40). Morgenthau eserinde (2005, s. 4-16), realizmin altı prensibini şöyle sıralamıştır:

- Uluslararası politika bağımsız bir disiplindir ve kendine ait ilkeleri vardır.
- Politikada, tıpkı toplum gibi kökleri insan doğasında olan nesnel kurallar vardır ve bu kurallar tarafından yönetilir. Bu nedenle toplumu geliştirmek için öncelikle bu yasaları anlamak gereklidir.
- Uluslararası politikada çıkarı, güç ekseninde tanımlamak gerekir. Çünkü çıkar, uluslararası politikayı anlamaya çalışan akıl ile gerçekler arasındaki bağlantıyı sağladığı gibi politik olan ve olmayan gerçekler arasında ayırım yapmaya da olanak sağlamaktadır.
- Güç olarak adlandırılan çıkar politikanın özünü oluşturmaktadır ve evrenselidir; ancak anlam bakımından ortamın şartlarına göre değişkenlik gösterebilir. Bu noktada belirleyici olan unsur ise, dış politika tarafından formüle edilen siyasi ve kültürel ortamlardır.
- Devletlerin eylemleri, ahlaki değerlere göre yorumlanamaz. Çünkü siyasi eylemlerle ahlaki değerler arasında sürekli bir gerginlik vardır ve böyle bir ortamda devletler bireyler gibi ahlaki değerlerin savunuculuğunu yapamazlar.
- Devletler açısından ahlaki kavramları evrenselleştirmek de yanlıştır; çünkü devletler güç ve çıkarlarının peşinde olan siyasi varlıklardır. Bu nedenle realizm, bir devletin ahlaki amaçlarının evrensel ahlaki kaidelerle tanımlanmasını reddetmektedir.

Bu açıklamalarla birlikte realizmin, hem tarihsel süreçteki seyrinde hem de uluslararası sistemdeki aktörlerin davranışlarını değerlendirme bağlamında ortak olarak görülen ve sıkça değinilen kavramlarının, özellikle güç-çıkara eksenli ve güvenlik temelli olduğu görülmektedir. Bu noktada özellikle “güç” ve “güvenlik” kavramlarını biraz daha açmak konunun daha iyi anlaşılmasında etkili olacaktır.

Politika alanındaki tüm siyasi faaliyetlerin temel amacının gücü hedefleme, elde etme ve kullanma üzerine şekillendiğini ileri süren realizme göre, uluslararası politika “güç politikası” olarak tanımlanmakta ve uluslararası sistemdeki rekabet sürekli olarak çatışma ve savaş olasılığını gündemde tutmaktadır (Aydın, 2004, s. 40). Bundan dolayı gücün öğeleri içerisinde özellikle askeri güce özel olarak önem veren realistler, askeri gücü “sert güç”, bunun dışında kalan güç öğelerini ise “yumuşak güç” olarak

tanımlamaktadır. Realistlerin askeri gücü bu denli öne çıkarması ise güvenliğe verdikleri önemden ve güvenliği devletlerin en önemli kaygıları olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır (Arman ve Bozdağlıoğlu, 2012, s. 54). Buradan yola çıkarak, devletlerin güçlerini maksimum seviyeye ulaştırma çabalarının her zaman süreceğini, ancak diğer devletleri bu seviyeden uzak tutma girişimleri sonucunda ortaya çıkacak olan “güç dengesi” sisteminin de en az onun kadar önemli olduğunun altını çizmektedirler (Arı, 2013, s. 4). Bunun yanı sıra gücün, politika açısından değerlendirildiğinde bir “caydırıcılık” etkisi oluşturacağını da savunarak, ulusal çıkar kavramının güç yoluyla tanımlanmasının nedenini bu caydırıcılığa bağlamaktadırlar (Özdemir, 2014, s. 127).

Realist yaklaşımlar açısından bir diğer vazgeçilmez gerçeklik olan ve genel olarak gerek güç gerekse çıkar tanımlamalarının temelinde gördüğümüz güvenlik endişesi, özü itibariyle insan doğasının kötülüğünden ve uluslararası sistemi düzenleyecek bir üst otoritenin olmamasından kaynaklanmaktadır. Gerek insan doğasının kötülüğü gerekse uluslararası sistemin anarşik olması ve bunların getirdiği acımasız ortam, devletler için kendi güvenliğini sağlamaya çalışırken, aynı zamanda diğer devletlerle bir güvenlik rekabeti içine girmeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle güvenlik temasını devletlerin sahip olduğu güç unsurları üzerinden şekillendiren realizme göre devletin kalıcılığı ve devamlılığı güç unsurlarına bağımlıdır (Kalkan Küçüksoğak, 2012, s. 203). Ayrıca, realist düşüncede devletlerin ulusal güvenliğini sağlama düşüncesi ve bu doğrultuda çalışması, dış politikayı harekete geçiren bir değer olarak görülmekte ve devletler için dış politika eylemlerinde rasyonel kararlar alabilmeyi kolaylaştırmaktadır (Aydın, 2004, s. 42).

Tüm bu varsayım ve açıklamalarla birlikte, gerek tüm dünyayı etkileyen yıkıcı iki savaşın yaşanmış olması, gerekse İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda oluşan uluslararası ortamdaki güç ve güvenliğe yönelik faaliyetler, 1960'lı yıllara kadar realizmin önemini korumasını sağlamıştır. Ancak 1960'larla birlikte uluslararası ilişkiler disiplininde yeni tartışmalar ortaya atılmaya başlanmış ve sisteme hakim olan realizmin görüşleri, hem kendi içinde farklı fraksiyonların ortaya çıkmasına hem de diğer yaklaşımlar tarafından eleştiriler almasına neden olmuştur.

Özellikle 1960'lı yılların başında, sisteme hakim olan iki kutulu yapıda görülen ve “yumuşama” (*detant*) olarak ifade edilen eğilimler, Soğuk Savaş'ın gidişatını etkilemiş ve uluslararası sisteme yeni yorumlar getirilmesine neden olmuştur (Şahin, 2015, s. 80). Bunun yanı sıra, 1960'larla birlikte devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemde önem kazanmaya başlamasıyla realizmin devlet merkeziliğe yaptığı vurgu eleştirilmiş ve bu aktörlerin özellikle ekonomik temellerle yapılandırılmaları ve 1970'lerde yaşanan petrol krizleri, daha önce askeri odaklı olan devletler açısından ekonomik faktörlerin önemini artıran önemli gelişmelerden olmuştur (Aydın, 2004, s. 47). Ayrıca dönemin bir diğer önemli olayı olan Vietnam Savaşı, askeri güç temelli unsurların artık tek başına sonuçları belirlemediği ve güç kavramının yeniden yorumlanması gerektiği şeklinde görüşler doğurmuştur (Aydın, 2004, s. 47). Realizme yönelik tüm bu eleştirilerin yanında, özellikle insan doğasına yaptığı vurgu “neorealizm” tarafından eleştirilmiş ve analiz düzeyinde sistemin yapısına yönelik vurguyla birlikte ekonomik faktörlerin de önemli olduğu eleştirisi yapılmaya başlanmıştır (Waltz, 1959, s. 188).

1970'lerle birlikte ortaya çıkan ve öncülüğünü Kenneth N. Waltz'un yaptığı neorealizm, özellikle sistemin anarşik yapısına yaptığı vurgu ile dikkat çekmiş ve aktör davranışlarının, sistemin yapısı nedeniyle kısıtlandığını ileri sürmüştür (Waltz, 1986). Bu nedenle “yapısal realizm” olarak da adlandırılan neorealizm, aktörlerin birbirlerini dengeleme yoluna gitmelerinin nedenini anarşik yapıya bağlamış ve sistem düzeyindeki analizlerini bu yapı çevresinde oluşturmaya çalışmıştır. Neorealizmin amacı, klasik realizmin görüş ve varsayımlarını çürütmek değil, realizmi daha bilimsel bir temelde geliştirerek uluslararası sistemin değişen şartlarına göre yeniden yorumlamak olmuştur.

1.1.2. Neo-realizm, Uluslararası Sistem ve Anarşi

Yapısal realizm olarak adlandırılmasının yanı sıra bir “sistem teorisi” olarak da görülen ve asıl hareket noktasını uluslararası sistemin anarşik yapısı üzerine şekillendiren neorealizm, devletlerin uluslararası sistem içerisindeki faaliyetlerinin insan doğasıyla değil anarşik yapı nedeniyle şekillendiğini ileri sürmektedir. Devletlerin bu yapı içerisinde fonksiyonel olarak birbirinden çok da farklı birimler olmadığını ve onların davranışlarını belirleyen gücün anarşik yapının kendisi olduğunu ifade eden Waltz'a göre (1979, s. 107) devletler, uluslararası sistemde yapacakları bir işbirliğinden ziyade kendi

çıkarları ve güvenlikleri için uzmanlaşmaya ve uluslararası bir zorunluluk olarak kendi başlarının çaresine bakabilmeye yönelir. Çünkü neorealistlere göre, böyle bir ortamda devletlerin üzerinde onların hareketlerini kontrol edecek bir üst yapı yoktur (ki bu sistemin yapısının anarşik olması demektir) ve devletler bu yapıyı etkileyemez ancak bu yapı devletlerin davranışlarını ve uluslararası sistem içerisindeki faaliyetlerini belirler (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004, s. 66). Neorealistler, sistemin bu anarşik yapısının güvensizliğin ana kaynağı olduğunu, devletlerin birbirlerini korku ve endişe kaynağı olarak tanımladığını ve uluslararası sistemde kimseye güvenilemeyeceği gerçeğinden hareketle “kendine yardım” (*self-help*) durumunun sistemsel bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedirler (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004, s. 62).

Neorealist teorinin önemli isimlerinden olan John Mearsheimer (1994, s. 9) realizmi tanımlarken, realizmin dünya siyasetinin acımasız resmini çizdiğini ifade etmektedir. Mearsheimer’a göre (1994, s. 9) uluslararası sistemdeki güç mücadelesi, yalnızca iktidar olmak ve en güçlü konuma gelmek için değil, aynı zamanda bu konumu başka hiçbir güçle paylaşmamak üzerine kuruludur. Bununla birlikte, dünya siyasetinin işleyişindeki bu karamsar bakışın, realizmin uluslararası sistem hakkındaki beş varsayımından türetildiğini söyleyen Mearsheimer (1994, s. 10), bu varsayımları şöyle özetlemiştir:

- Uluslararası sistem anarşiktir ve realizm böyle bir ortamda, güvenlik rekabeti ve savaş ile karakterize edilen bir dünya tasvir eder. Ancak burada, realizmin “anarşi” kavramıyla vurgulamak istediği her zaman bir kaos ortamı veya çatışma durumu değildir; realizmin asıl vurgulamak istediği konu, uluslararası sistemde herhangi bir üst otoritenin olmayışının getirdiği bir zorunluluk olarak anarşinin “düzenleyici bir ilke” konumunda olduğudur.

- Devletler, uluslararası sistemde birbirlerini potansiyel bir tehlike olarak görürler ve muhtemelen birbirlerini yok edebilecekleri bir duruma neden olabilecek saldırgan askeri yeteneklere sahiptirler. Bu noktada öne çıkan olgu genellikle askeri güçtür ve askeri güç de çoğu zaman silahla özdeşleştirilmektedir; ancak silahın olmadığı durumlarda bile bu saldırgan nitelik geçerlidir ve bu durum tehlike arz eden aktöre karşı devletlerin içindeki bireylerde dahi görülebilmektedir.

- Devletler hiçbir zaman diğer devletlerin ne düşündüğünü bilemez ve niyetlerinin ne olduğu konusunda asla emin olamazlar. Burada dikkat edilmesi gereken durum, devletlerin her zaman kötü niyetli olmayabilecekleridir; ancak diğer devletlerin bundan emin olması neredeyse imkansızdır ve bu niyete göre politika belirleyemezler. Çünkü devletler açısından saldırgan bir tutum izlemenin birçok nedeni olabileceği gibi olası bir durum karşısındaki niyetleri de hızlı bir biçimde değişebilmektedir.

- Devletler için en temel itici güç, hayatta kalmak ve egemenliklerini korumak isteğidir. Bundan dolayı da atacakları adımlarda, doğal olarak güvenliği esas alan uygulamalara ve faaliyetlere öncelik vermeleri beklenir.

- Devletlerin rasyonel olması, onları, uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde nasıl ayakta durabilecekleri konusunda stratejik olarak düşünmeye iter. Ancak, bu düşünmenin sonucunda devletler her zaman doğru ve kusursuz hesaplamalarda bulunamazlar. Bunun en önemli nedeni, potansiyel tehlike olarak görülen karşı devletlerin de her zaman doğru hesaplamalarda bulunamayabilecek ve asıl amaçlarını gizleme yoluna gidebilen politikalar izleyebilecek olmalarından kaynaklanmaktadır .

Devletlerin söz konusu davranışlarını ulusal ve uluslararası sistem temelinde ayrı ayrı yorumlayan Waltz ise, bunları iç ve dış politik yapılarıdaki farklı davranış biçimleriyle açıklamaya çalışmıştır. Sistemdeki egemen güçlerin dışındaki devletlerin, anarşik yapıda olan uluslararası arenada tüm devletler gibi güvenliği en üst nokta olarak göreceklarini ve genellikle güçlünün diğer aktörler üzerindeki etki kapasitesini artırmak yerine, ona karşı durabilecek güçler arayabileceklerini ileri sürmüştür. Bu çerçevede, devletlerin dengeleri şekillendiren sonuçları iyi çözümülemesi ve bu sonuçlara göre hareket etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Waltz (1979, s. 126), bu tercihi yapacak devletlerin, uluslararası sistem içerisinde faydalı bir “araç” olarak gördükleri iktidarın (gücün) bir “amaç” haline dönüşmemesi için güçlünün değil zayıfın tarafında bulunma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirterek, “devletlerin öncelikli kaygılarının iktidarı maksimize etmek değil, sistemdeki pozisyonlarını korumak” olduğunu ifade etmiştir.

Neorealizme göre, gücün getirisi olan kazancı sadece mutlak kazanç olarak değil göreceli olarak değerlendirmek ve “göreceli kazanç” kavramına odaklanmak gerekmektedir (Donnelly, 2014; Tüysüzoğlu, 2013, s. 72). Başka bir deyişle anarşik bir ortamda devletlerin sadece kendi kazançlarını değil, risk oluşturan aktörün kazancından ve/veya kaybindan doğacak getirileri de hesaplaması gerekmektedir; çünkü Donnelly’nin ifadesiyle (2014, s. 64) “dengeleme siyaseti, göreceli kazancın peşinden gitmektedir.”

1.1.3. Neo-realizm, Güç ve Güvenlik

Neorealist yaklaşımda da tıpkı klasik realistlerde olduğu gibi güç ve güvenlik kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Ancak neorealistler, güç ve güvenliğe yükledikleri anlamlar bakımından klasik realistlerden ayrılmaktadır. Neorealizme göre güç, ulaşılması gereken bir amaç değil, devletler için en önemli durum olan hayatta kalma olgusuna, yani güvenliğe ulaşmak için bir araçtır (Waltz, 1979, s. 126). Yapının anarşik olduğu bir uluslararası sistemde güvenliği en üst nokta olarak ifade eden ve sistemin asıl amacının güvenliği aramaya teşvik etmek olduğunu ileri süren neorealizme göre, devletler açısından “ancak hayatta kalmaları garantilenirse, huzur, kâr ve güç gibi diğer hedefler güvenle aranabilmektedir” (Waltz, 1979, s. 126). Dolayısıyla devletler, herhangi bir tehdit algılamasında veya sistem içerisinde beklenmedik bir durumla karşılaştıklarında güçlerinden ziyade güvenliklerinden endişe etmektedirler (Güneş A, 2018, s. 3). Bu nedendir ki neorealizm açısından güvenlikle ilgili konular “yüksek politika” (*high politics*), bunun dışında kalan politika öğeleri ise “alçak politika” (*low politics*) olarak nitelendirilmektedir.

Neorealizmin güvenlik temelli yaklaşımında gücü bir araç olarak görmesinin diğer bir nedeni “güvenlik ikilemi” (*security dilemma*) sorunsalından kaynaklanmaktadır. Güvenlik ikilemi; devletlerin ulusal güvenliklerine karşı herhangi bir tehdit algısına kapıldıkları durumlarda güvenliklerini sağlamak için alacağı tedbirlerin, başka devletler tarafından bir tehdit algısına dönüşmesi ve durumun bu şekilde sürmesi sonucunda bir güvenlik paradoksu oluşması anlamına gelmektedir. Bu durum, anarşik olan uluslararası sistemdeki güvensizlik ortamını beklenenin aksine daha da artırmakta, devletleri daha fazla güç arayışına itmekte ve bunun sonucu da daha fazla silahlanma anlamına gelmektedir. Bu nedenle özellikle Waltz gibi defansif neorealistler, klasik realizmden

farklı olarak devletlerin sürekli olarak gücü amaçlayan değil, daimi güvenliği amaçlayan bir temele yöneltilerek güvenlik ikilemi sorunsalından uzak durulabileceğini ileri sürmüşlerdir (Arman ve Bozdağlıoğlu, 2012, s. 134).

Uluslararası sistemin güvensiz ortamını ve sistemdeki güvenlik anlayışlarını dönemsel değişimler üzerinden de değerlendirmeye alan neorealistler, özellikle Soğuk Savaş dönemi ile sonrasındaki uluslararası ortamı kıyaslamışlardır. Bu kapsamda Waltz (2008, s. 5), Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu yapıyı çoğunlukla barışçıl ve istikrarın az olduğu bir sistem olarak değerlendirirken; sonrasındaki çok kutuplu yapıyı çoğunlukla istikrarlı ancak savaşa daha yatkın bir sistem olarak ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Waltz (2008, s. 32), iki kutuplu yapılarda devletlerin güçlerini sadece karşı kutuba göre düzenleyeceğini ileri sürmüş; ancak çok kutuplu yapılarda dikkatlerini çok sayıda ve farklı özelliklerdeki devletlere yönelteceklerinden sorunların çoğalacağını öngörmüştür.

Neorealizmin güç kavramına yüklediği anlam bakımından klasik realizmden ayrılan diğer bir yönü, gücü sistem temelinde yorumlamasıdır. Klasik realizm gücü, “aktör” temelli kapasiteler, yetenekler ve yaptırımlar ekseninde yorumlarken neorealizm gücü, sistemin sınırlandırıcı ve belirleyici ekseninde yorumlamaktadır (Kalkan Küçüksoğak, 2012, s. 203-204). Başka bir ifadeyle devletler, sistemin kısıtladığı faaliyet alanlarında kendilerine oluşturabildikleri hareket alanı ölçüsünde güçlü demektir. Çünkü devletler açısından sistem içerisindeki kapasiteler ve yetenekler, ancak diğer devletlerle karşılaştırıldığında belirleyici olmaktadır (Özdemir, 2014, s. 128). Ayrıca, gerek gücün dinamik bir unsur olarak kabul edilmesi gerekse askeri güç ve kapasitelere verdiği öncelik konusunda neorealizm de diğer realist yaklaşımlarla hemfikirdir. Ancak, analiz düzeyinde askeri güç ve kapasitelerden sonra ekonomik, coğrafi-demografik ve kültürel-bilimsel kapasitelere klasik realizmden daha fazla önem vermektedir (Güneş E., 2012, s. 82). Kısacası; neorealizmin güç, güvenlik, çıkar, dış politika, uluslararası sistem ve anarşiyle ilgili tüm açıklama ve varsayımları açıkça göstermektedir ki; anarşik düzenin getirdiği bir zorunluluk olarak, tüm bu kavramlar özelinde aktörleri olabilecek en kötü duruma hazır hale getirebilmeyi amaçlamış ve bu nedenle güvenlik temelli faaliyetlere özel olarak önem verme gayesinde olmuştur (Shimko, 1992, s. 294).

1.1.4. Neo-realizm ve İşbirliği

Neorealistler, her ne kadar sistemin anarşik yapısı içerisindeki devletlerin öncelikli amaçlarının işbirliğinden ziyade kendi kendine yetebilecek bir seviyeye gelip güvenliklerini sağlamak olduğunu ileri sürseler de; devletler arasındaki olası bir işbirliğini de imkansız olarak görmemişlerdir (Waltz ve Quester, 1982). Nitekim Waltz ve Quester (1982, s. 104,113); II. Dünya Savaşı'nın bitişini izleyen yılların, atom bombası gibi bir gerçekliğe rağmen, o döneme kadar örneği görülmemiş derecede bir ittifak oluşumuna zemin hazırladığını ve saldırmaya hazır bekleyen iki kutuplu bir dünyada ittifakların acil bir cevap olarak karşılık bulduğunu belirtmişlerdir. Çünkü iki kutuplu bir uluslararası sistemde, bir kutup için “kayıp” olarak adlandırılan durumlar, diğer kutup için “kazanç” anlamına geldiğinden, egemen güçlerin kendi kutupları için rahatsızlık oluşturan olaylara tepki vermeleri ve kendi aralarında müttefiklik ilişkisi kurmaları daha hızlı gerçekleşmektedir (Waltz, 1988, s. 622). Bu doğrultuda Waltz (1988, s. 623); Yunanistan'da faaliyet gösteren komünist gerillaların Truman Doktrini'ne, Doğu Avrupa'daki Sovyet etkinliğinin artmasının Marshall Planı'na ve NATO'nun kuruluşuna, bu girişimlerin karşı tarafta Kominform ve Varşova Paktı'nın kurulmasına, Batı Almanya'nın kurulma planının Berlin Ablukası'na yol açmasını örnek göstererek Soğuk Savaş dönemindeki politik eylemlerin bu durumu yansıttığını ileri sürmüştür.

Devletler arasındaki işbirliği ve ittifakların oluşumunun, tehditlere karşı bir “dengeleme” davranışı olarak ortaya çıktığını savunan Walt ise, devletler açısından bu davranışın iki ana sebepten dolayı ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bunlardan birincisi, devletlerin güç kazanmadan önce potansiyel bir hegemonu durduramamaları halinde kendilerinin hayatta kalma durumlarının tehlikeye girmesidir (Walt, 1985, s. 5). İkincisi ise, hakim gücün karşısındaki yardıma daha fazla ihtiyaç duyan zayıf tarafla ittifak kurmayı tercih ederek kendi etkilerini artırmak isteğidir (Walt, 1985, s. 6). Çünkü egemen gücün yanında yer almak, bu gücün müttefikleri üstünde baskı ve hakimiyet kurma ihtimalini artıracığından devletlerin etkisini azaltabilmekte ve bu durum devletler tarafından istenmeyen bir durum olarak görülmektedir (Walt, 1985, s. 6).

Bununla birlikte neorealistler, işbirliğinin ve ittifakların önemine dikkat çektikleri gibi, bunların sınırlarının keskin olduğunu devletlerin içinde buldukları savaş

ve barış dönemleri, ulusal çıkarların korunması ve güç dengelerindeki değişimleri dikkate alarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda da uluslararası sistemde işbirliği ve ittifakların uzun süreli olamayacağını vurgulamışlardır. Neorealistlerin bu sınırları çizmelerindeki en önemli nedenleri ise; işbirliği oluşturulan devletlerin üzerinde uzlaşılan anlaşmalara bağlı kalmama ve birbirleri üzerinden fayda sağlama ihtimalleridir (Baylis, 2008, s. 74), çünkü uluslararası sistemin anarşik yapısı devletlerin birbirlerine güvenmelerini engeller ve onları bir kendi kendine yardım mekanizması içinde davranmaya iter. Devletler için, her ne kadar bir ittifakın içinde bulunsalar da, ilk sırada kendi ulusal çıkarları ve güvenlikleri gelmektedir. Baylis'e göre (2008, s. 75); devletler arasında, 1990'lı yıllarda nükleer silahların azaltılması ve yayılmasının engellenmesi gibi bir dizi anlaşmaya varılması ve bu alanlarda etkin işbirliğinin hedeflenmesine rağmen birçok devletin bünyelerinde nükleer silah bulundurmaya sürdürmesi bu durumun önemli bir göstergesidir.

Bunun yanı sıra neorealistler, savaş ve barış dönemlerindeki işbirliği ve ittifak girişimlerinin aynı olmadığına da dikkat çekmiş; özellikle barış dönemlerindeki ittifakları herhangi bir saldırının caydırılması ve karşı tarafın sınırlandırılması gibi politik fonksiyonlar taşınamaması nedeniyle ayrı tutmuşlardır (Snyder, 1990, s. 105-106). Savaş dönemindeki ittifakları ise, genellikle devletlerin birbirlerinin desteğini alacağına dair karşılıklı beklentilere dayandığı için var olan tehditin durumuna göre değerlendirmiş ve bu ittifakların ortak çıkarlar ve düşmanlar çerçevesinde değerlendirildiğinde zayıf veya güçlü, geçici veya kalıcı, saldırgan veya savunmacı olabileceğini belirtmişlerdir (Snyder, 1990, s. 105-106). Buradan da anlaşıldığı üzere, neorealizme göre ittifakları belirleyen temel unsurlar "çıkarlar" ve "tehdit algıları" çerçevesinde şekillenmekte ve genellikle güvenlik için bir araç olarak görülmektedir (Snyder, 1990, s. 106).

Tüm bu tespitler ve yaklaşımlar dikkate alındığında, neorealist teorinin AB'ye şüpheyle bakan ve Birliğin ortak bir dış politika izlemekte yetersiz kalmasını en iyi açıklayabilen teorilerden biri olduğu söylenebilir. Bu çalışmada ilk olarak, neorealizmin temel varsayımlarına ve açıklama derinliğine yer verilerek konunun teorik çerçevesinin oluşturulması ve ilerleyen bölümlerin analizinde ağırlıklı olarak bu çerçeveden faydalanılması hedeflenmiştir. Bir sonraki bölümde ise; ekonomik temelde bir bütünleşme modeli olarak ortaya çıkan AB'nin bu bütünleşmesini siyasal alana yayma

hedefine ve bu kapsamda kuruluşundan günümüze dek alınan mesafeye değinilmiştir. Bu süreç içerisinde AB'nin karşılaştığı zorluklar ve sürece etkisi olan unsurlar neorealist bir perspektiften analiz edilmiştir.



İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ DIŞ POLİTİKASI ve NEO-REALİZM

Çalışmanın bu bölümünde; AB'nin, genel olarak ortak bir dış politika vizyonu oluşturma süreciyle birlikte, bu süreç içerisindeki girişimlerinin etki düzeylerine ve ortak dış politika çerçevesindeki söylem-eylem uyumsuzluğunun olası sebeplerine değinilecektir. Bu noktada AB'nin, iki kutuplu yapının çöküşüyle birlikte değişen ve dönüşen bölgesel/küresel sorunlara verdiği reaksiyonların, ortak bir dış politika özelinde ve dikkate aldığı değerlerle, ne ölçüde başarı sağladığını incelemek amaçlanmaktadır. Devamında ise; AB gibi bir oluşumun ortaya çıkışının dönemin sistemsal etkileri açısından incelendiğinde nasıl mümkün olabildiği ve Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte AB'nin dış politika alanındaki attığı ve atmak istediği adımların nasıl şekillendiği, neorealist bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

2.1. AB DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarih boyunca uzun ve yıkıcı birçok savaş yaşamış olan Avrupa coğrafyasında, bu savaşların ve yıkımların nasıl sona erdirileceği düşüncesi sürekli tartışılmalı bir konu olarak görülmüştür. Bunun yolunun ancak “birleşik bir Avrupa” oluşturulmasıyla mümkün olabileceği fikri tarihte çoğu zaman dile getirilse de felsefi bir düşünce ve bir “hayal” olmanın ötesine geçememiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, I. ve II. Dünya Savaşı gibi yıkıcı iki savaşın yaşanmış olması bu fikrin önemini daha da artırmış ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük yıkım yaşayan Avrupa'da, savaştan sisteme egemen güç olarak çıkan ABD'nin de desteğiyle, barış ve istikrar için somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, önemli bir Fransız iş adamı ve maliyecisi olan Jean Monnet tarafından hazırlanan ve dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından 1950 yılında ilan edilen bir tasarıyla, hem endüstri hem de temel savaş materyalleri olan kömür ve çelik üretimiyle alakalı ulus-üstü bir otorite kurulması fikri ileri sürülmüştür. “Schuman Planı” olarak anılan bu tasarıyla birlikte, hem Avrupa'daki iki rakip güç olan Almanya ve Fransa ulus-üstü bir kurum altında bir araya getirilmiş, hem de tarihte ilk defa bağımsız devletler egemenliklerinin bir kısmını üst bir otoriteye devretmişlerdir.

Schuman Planı çerçevesinde ilk olarak, 1951 yılında Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya, Fransa ve Federal Almanya tarafından Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. AKÇT'yi, 1957'de imzalanan Roma Antlaşması'yla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) izlemiştir. 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile üç sütunlu bir yapı oluşturularak, ulus-üstü alanı temsil eden Avrupa Topluluğu yanına Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası (ODGP) ile Adalet ve İçişlerinde İşbirliği isimli iki yeni politika alanı daha eklenmiş ve bu yeni yapıya "Avrupa Birliği" ismi verilmiştir. Yine Maastricht Antlaşması ile, üye ülkeler tarafından belirlenen kriterlerin yerine getirilmesi şartıyla, 1999 yılında ortak para birimine geçiş hedeflenmiş ve 2002 yılında Euro'nun tam anlamıyla dolaşıma girmesiyle birlikte AB, kendi para birimi oluşturan ve sürekli gelişen bir aktör olarak uluslararası arenada kendini göstermiştir.

Her ne kadar ekonomik temellerde başlayan bir işbirliği olarak görülse de, AB için bu ekonomik işbirliğini ortak bir dış politika, güvenlik ve savunma gibi siyasi alanlara da yayma hedefi kuruluşundan itibaren gündeme gelen bir konu olmuştur. Ancak bu hedef, 1970'li yıllara kadar Birlik temelinde bir sonuca ulaşamamış ve siyasi işbirliği, devletlerin kendi aralarında yürüttüğü bir alan olarak etkisini sürdürmüştür. Bu duruma örnek olarak verebileceğimiz ilk girişimler, Fransız siyasetçi Rene Pleven tarafından geliştirilen ve temel unsuru bir Avrupa Ordusu'nun kurulması olan ve Avrupa'da ulus-üstü ortak savunmayı hedefleyen "Pleven Planı" ve akabinde imzalanan ancak daha az iddialı bir savunma entegrasyonu öngören Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşması olmuştur. Pleven Planı'yla birlikte Fransa tarafından, Almanya üzerindeki kontrolünü kaybetmemek amacıyla ortak bir Avrupa ordusu oluşturularak, yeniden silahlandırılması gündeme gelen Alman kuvvetlerinin bu orduya entegre edilmesi ve denetim altında tutulması amaçlanmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda, Pleven Planı'nın bazı tekliflerinin yeniden düzenlenmesiyle birlikte 1952 yılında Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşması imzalanmıştır. Ancak, Almanya'nın yeniden silahlandırılması fikrinin oluşturduğu endişeler, Parlamento içerisindeki de Gaullist ve komünist tarafların karşı çıkması ve ilk Hindi-Çin'le tezahür eden dekolonizasyon hareketleri ve savaşlarında Fransa'nın kendi askeri gücüne birden çok cephede ihtiyaç duyabileceği, dolayısı ile bir Avrupa Ordusu'na asker ve kabiliyet tahsis edemeyeceği gibi nedenlerle 1954 yılında

Fransa Parlamentosu tarafından reddedilerek başarısız bir girişim olarak tarihteki yerini almıştır (Dinan, 2013, s. 85-86).

Bu alandaki bir diğer girişim, 1961 yılında Fransa devlet başkanı de Gaulle'ün isteğiyle, Fransız bir diplomat olan Christian Fouchet tarafından hazırlanan "Fouchet Planı" olmuştur. Bu plan, dış politika ile güvenlik politikalarının yanı sıra eğitimsel ve kültürel alanlarda da işbirliği yapılmasını amaçlayarak hükümetlerarası bir yapıyı öngörmüştür. Ancak bu dönemde, de Gaulle'ün, gerek savunma gerekse diğer politik alanlarda topluluk üzerinde bir ABD hegemonyası oluşmasını istememesi ve ABD'ye olan yakınlığını öne sürerek İngiltere'nin üyeliğine karşı çıkması gibi nedenler, özellikle ABD savunmasına sıcak bakan üye ülkelerle Fransa arasında bazı sorunlar teşkil etmiştir. Bu sorunlara, Belçika ve Hollanda'nın plan çerçevesinde topluluk içerisinde bir Fransız hegemonyasının oluşabileceği ihtimalinden duydukları endişe gibi nedenlerin de eklenmesiyle birlikte, Fouchet Planı da gereken desteği görememiş ve istenilen neticeye ulaşamamıştır (Dinan, 2013, s. 134).

1970 yılına gelindiğinde, ismini AB Komisyonu'nda görev almış Belçikalı bir diplomat olan Etienne Davignon'dan alan, üye ülkeler arasında üzerinde anlaşılan ve siyasi alanda bir işbirliği modelinin oluşturulması esasına dayanan "Davignon Raporu" yayınlanmıştır. Bu raporla birlikte, "Avrupa Siyasal İşbirliği" konusunda ilk defa temel bir çerçeve çizilmiştir. Siyasal alanda bu tarz bir işbirliğinin benimsenmesi, gelecekte üye ülkeler arasında ortak bir dış politika vizyonunun oluşturulması konusunda önemli bir etki sağlamıştır. Özellikle, bundan önceki girişimlere oranla daha ılımlı bir işbirliği yaklaşımı sunması ve bu nedenle oluşan esnek hava, 1970-1980 döneminde üye ülkelerin ASİ çerçevesinde ortak bir dış politika yönünde çaba sarfetmelerine neden olmuştur (Efe, 2010, s. 39). Ancak yine de, bu alandaki işbirliğinin kimi zaman ulusal egemenlik açısından riskler oluşturabileceği gibi endişeler, birlik içerisinde halen güncelliğini korumuştur.

Konuyla ilgili en somut girişim ise, 1991 yılında düzenlenen Maastricht Zirvesi'nde gerçekleşmiş ve 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'yla (Avrupa Birliği Antlaşması) birlikte AB'nin büyük ölçüde "yapılanmasına" giden süreç başlamıştır (Gençalp, 2011, s. 766). Maastricht Antlaşması ile sağlanan en önemli

dönüşüm, Birliğin üç sütunlu bir yapıya kavuşturulması olmuştur. Bu yeni yapıdaki ilk sütun, AB'nin kurucu antlaşmaları olan AKÇT ile Roma Antlaşması çerçevesinde kurulan AET ve EURATOM'un bir araya getirilmesiyle oluşturulan Avrupa Toplulukları sütunu olmuştur. İkinci sütunda, birlik için en kritik konulardan biri olan ODGP'ye yer verilmiş ve üçüncü sütunda ise adalet ve içişlerinde işbirliği oluşturulmasına ilişkin hükümler yer almıştır. Maastricht Antlaşması'yla birlikte ilk defa somut olarak yer verilen ODGP, AB içerisinde sürekli geliştirilmek istenilen siyasi işbirliği modelinin yeni ve daha etkin bir ismi olmuştur. ODGP ile, sadece dış politika alanında diplomasiyi ve insan hak ve özgürlüklerini ön plana alan ortak bir Avrupa anlayışıyla hareket etmek değil; aynı zamanda, birlik içerisinde ortak bir güvenlik ve savunma temelli anlayışa da sahip olunarak üye ülkeleri ortak bir paydada buluşturmak hedeflenmiştir (Maastricht Antlaşması, 1992, Madde J.1).

ODGP çerçevesindeki girişimlerin Maastricht sürecinde somut bir yapıya kavuşmasını açıklarken, AB'yi bu duruma iten dönemin uluslararası konjonktüründen de söz etmek faydalı olacaktır. Bu bölümün başında, ortak bir dış ve güvenlik politikası anlayışının Avrupa bütünleşmesi tarihinde çoğu zaman gündeme geldiği, ancak girişimlerin üye ülke çıkarlarına birçok sebepten ötürü ters düşmesi nedeniyle netice vermediği belirtilmiştir. Ancak, 1990'lı yıllara gelindiğinde, AB açısından bu konuya verilen önemin önemli ölçüde arttığı bir ortam gözlenmiştir.

Özellikle, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin yönünü Avrupa'ya dönmüş olması ve bu coğrafyada ciddi bir tehdit oluşturmaya başlayan bölgesel problemlerin AB sınırlarında yaşanıyor olması, ortak bir dış politika ve güvenlik hamlelerinin faaliyete geçirilmesi fikrinin, birlik içerisinde daha önemli bir konuma gelmesine neden olmuştur. Ayrıca; 1990'larda yaşanan gelişmeler, Soğuk Savaş yılları boyunca, gerek güvenlik gerekse politik uygulamalar ekseninde kendini ABD şemsiyesi altında gören AB'nin, değişen dünya genelinde ve dönüşen Avrupa coğrafyası özelinde etkili bir aktör konumunda görülebilmesi için daha aktif ve sağlam bir dış politika ve güvenlik politikası oluşturmasını kaçınılmaz bir durum haline getirmiştir (Yılmaz ve Uğurlu, 2013, s. 90). Bu nedenle Maastricht çerçevesinde atılan ilk adımlardan biri, 1948'de imzalanan Brüksel Antlaşması'nın düzenlenmesiyle oluşturulan ve 1955 yılında

faaliyete geçen Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) AB'nin savunma ayağı haline getirilmesi olmuştur. Çünkü BAB, her ne kadar Avrupa güvenliğini sağlamaya yönelik ilk girişimlerden biri olsa da, NATO'nun Avrupa savunmasının temel aktörü olması sebebiyle savunma ve güvenlik alanında ikincil planda kalmış ve çoğu zaman varlığını işlevsiz bir pozisyonda sürdürmüştür (Akçadağ Alagöz, 2010b, p. 7). Ancak; BAB'ın önemi Maastricht Antlaşması'nda, "AB gelişiminin ayrılmaz bir parçası" olarak vurgulansa da, NATO'ya alternatif bir oluşum olmadığı ve NATO'da yer almaktan kaynaklanan yükümlülükler saygı duyulduğu da aynı şekilde belirtilmiştir (Maastricht Antlaşması, 1992, Madde J.4). Maastricht Antlaşması'nı takiben, Haziran 1992'de BAB'a üye ülkeler tarafından imzalanan Petersberg Deklarasyonu ile BAB'ın görevleri; insani yardım ve kurtarma faaliyetleri ile barışı sağlama, koruma ve kriz yönetimi misyonları olarak belirlenmiştir (Western European Union, 1992, Madde II/4).

Ocak 1994'e gelindiğinde ise; Petersberg Deklarasyonu ile belirlenen görevlerin BAB tarafından yerine getirilmesi amacıyla, NATO imkanları kullanılmasını kapsayan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'nin (AGSK) temellerinin NATO'nun Brüksel Zirvesi'nde atıldığı görülmüştür. AGSK ile ABD, Avrupa'da bizzat dahil olmak istemediği gelişmelerde AB'yi NATO'ya bağımlı kılmayı hedeflemiş; ancak AB, ODGP çerçevesinde kendi çatısı altında etkin politikalar geliştirerek var olan bu bağımlılığı kırmak için yeni girişimlerde bulunmuştur (Gençalp, 2004, s. 50). Bu çerçevede, 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması'yla birlikte ODGP'nin güvenlik ve savunma uzantısı olarak şekillendirilen AGSP'nin oluşturulmasına dair zemin hazırlanmıştır. Antlaşma'nın J.7 sayılı maddesince, Avrupa Konseyi'nin kararıyla AB ile BAB'ın bütünleşme olasılığının değerlendirilebileceği ifade edilmiştir (Efe, 2008, s. 73). Bunun yanı sıra, Amsterdam Antlaşması'yla bir "ODGP Yüksek Temsilciliği"nin oluşturulması kararlaştırılmıştır (Madde J.8/3) ve bu göreve ilk olarak NATO Genel Sekreterliği de yapmış olan İspanyol siyasetçi Javier Solana getirilmiştir.

1998'de düzenlenen İngiliz-Fransız St. Malo Zirvesi'nde, BAB'ın ODGP sütununun içine dahil edilmesine yönelik vurgu yapılarak AB ile bütünleştirilme düşüncesi yinelenmiş ve AB'nin kendi savunma imkan ve kabiliyetlerini geliştirmesi istenmiştir (Gençalp, 2004, s. 50). Bunun yanı sıra; bir AB savunma kabiliyetinin St.

Malo Zirvesi'nde gündeme gelmesinde, yine aynı yıl kendini gösteren Kosova Krizi'nde NATO'ya olan büyük ölçüdeki bağımlılıktan duyulan rahatsızlığın oluşturduğu etkiyle birlikte, yakın çevrelerdeki krizlerle etkin bir şekilde başa çıkılması düşüncesinin de önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim zirve kararları arasında AB'nin, krizlerle mücadele konusunda özerk bir hareket kapasitesinin geliştirilmesi ve bunun askeri bir güçle desteklenmesi konusunda vurgular yapılmıştır (Çayhan, 2002, s. 48).

1999 yılı Haziran ayına gelindiğinde düzenlenen Köln Zirvesi'nde ise, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) kabul edilmiş, Aralık 1999 Helsinki zirvesi ile ise bu politikanın kurumsal altyapısı netleştirilmiştir. Köln Zirvesi kararlarından en önemlisi, BAB'ın Petersberg Deklarasyonu ile benimsenen görevlerinin bundan sonra AGSP bünyesinde yerine getirilmesinin ve bu çerçevede BAB'ın görevini tamamlayarak 2000 yılı sonunda bir örgüt olarak feshedileceğinin belirtilmesi olmuştur. Helsinki Zirvesi'nde ise, BAB ile ilgili Köln'de alınan kararlardan hareketle AGSP'nin nasıl işleyeceği detaylandırılmıştır ve zirvenin en önemli yanı AB'nin askeri gücünün nasıl şekilleneceğinin belirlenmesi olmuştur. Bu çerçevede; AGSP kapsamında 50 ila 60 bin arasında personelden oluşan, 60 gün içerisinde konuşlandırılacak ve kriz bölgelerinde 1 yıl görevde kalabilecek seviyede bir Acil Müdahale Gücü'nün 2003 yılına kadar oluşturulması kararlaştırılmış ve buna da Helsinki Temel Hedefi denilmiştir (European Parliament, 1999, Madde 28). Ayrıca, AB tarafından oluşturulacak olan bu askeri güç, Bosna ve Kosova Krizleri'nde oluşan "etkisiz AB" imajının ve ABD'nin askeri gücü olmadan AB'nin başarı sağlayamayacağı görüşünün ortadan kaldırılması için de bir fırsat teşkil etmiştir (Kasım, 2002, s. 88). Ancak, bu kapsamda düzenlenen operasyonların genellikle danışmanlık ve eğitim gibi misyonları içermesi, AB'ye yönelik kıta içinde veya dışında etkili operasyon yapabilme kabiliyetini ispat edemediği yönünde görüşler doğurmuştur (Dinç, 2011, s. 94). Dolayısıyla, AB'nin bu yöndeki girişimleri her ne kadar askeri operasyon kapsamında değerlendirilse de "askeri gücün sivil boyutunu" oluşturmaktan öteye geçememiştir (Aksoy ve Uğur, 2016, s. 219). Bu durumun en önemli iki nedeni ise, AB ülkelerinin ortak savunma ve güvenlik alanlarına harcama yapma konusundaki isteksizlikleri ve NATO'ya olan bağımlılığı tam olarak kıramamaları olmuştur. Nitekim, AB tarafından oluşturulan Acil Müdahale Gücü'nün istihbarat ve

komuta hizmetlerini NATO aracılığıyla gidermesi, AB'nin askeri aktör kimliğini edinemediğini göstermiştir (Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, 2014, s. 147).

AB tarafından ODGP'nin geliştirilmesine yönelik çalışmalar 2000'li yıllarda artarak devam ettirilmeye çalışılmıştır. 2001 yılında imzalanan Nice Antlaşması çerçevesinde AGSP ve organları, antlaşma temeli kazanmıştır (Akdemir, 2018, s. 191). Ancak; AB'nin her ne kadar ODGP'yi daha da kurumsallaştırma ve derinleştirme girişimlerini birlik çerçevesinde sürme gayretinde olsa da, üye devletlerin uluslararası gelişmeler karşısındaki bireysel tutumları ve halen ortak bir dış politika etrafında birleşemedikleri gerçeği, dönemin önemli gelişmelerine yansımıştır. Nitekim, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline karşı üye devletlerin (ve bir yıl sonra AB'ye üye olacak olan devletlerin) farklı çıkar ve beklentiler nedeniyle farklı tutumlarda bulunmaları, bu durumu kanıtlar nitelikte olmuştur. Ayrıca; ABD'nin Irak'ı işgali, yalnızca AB'nin 1990'lı yıllar boyunca geliştirmeye çalıştığı ODGP'den verimli sonuçlar alamadığını göstermekle kalmamış, ODGP'nin etkisizliğinin farkında olan AB'yi yeni ve etkili yollar izleme konusunda harekete geçirmiştir. Bu noktada değinilmesi gereken en önemli gelişme ise, ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana tarafından oluşturulan "Avrupa Güvenlik Stratejisi" belgesinin 2003 yılında Brüksel Zirvesi'nde kabul edilmiş olmasıdır.

2002 yılında yayınlanan "ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi"nden yaklaşık bir yıl sonra kabul edilen Avrupa Güvenlik Stratejisi'nin (ESS) giriş kısmında dikkatleri çeken ilk açıklama, ABD'nin Avrupa güvenliğinde önemli bir aktör ve Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistem içerisindeki etkin askeri güç olduğunun; ancak içinde bulunulan dönemdeki karmaşık sorunları hiçbir devletin kendi başına çözemeyeceğinin belirtilmesi olmuştur (Council of the European Union, 2009, s. 27). Bunun yanı sıra; özellikle Balkanlar'daki çatışmalar örnek gösterilerek, Soğuk Savaş'ın sona ermesine rağmen Avrupa açısından güvenlik tehditlerinin ve zorlukların yok olmadığı belirtilmiş ve AB'nin 450 milyondan fazla nüfusuyla küresel bir aktör olduğu vurgulanarak sorumluluk almaya hazır olması gerektiği ifade edilmiştir (Council of the European Union, 2009, s. 28). Birinci bölümde; yoksulluk, hastalıklar ve çevre sorunlarından oluşan küresel sorunlara dikkat çekilmiş ve terörizm, bölgesel çatışmalar, kitle imha silahlarının yaygınlaşması, kötü yönetim ve organize suçlar gibi kilit tehditlerle mücadele edilmesi

gerektiği vurgulanmıştır (Council of the European Union, 2009, s. 29-32). İkinci bölümde; AB'nin, değerlerini yükseltmek ve güvenliğini korumak amacıyla üç stratejik hedef belirlediğine ve bu hedeflerin “tehditlerin çözümü için mücadele etmek”, “öncelikle kendi coğrafyasındaki güvenliğini geliştirmek” ve “etkili çok taraflılığa dayalı uluslararası bir düzen tesis etmek” olduğuna yer verilmiştir (Council of the European Union, 2009, s. 33-38). Bu noktada, AB tarafından, yeni dönemdeki tehditlerin çözümünün sadece askeri araçlarla mümkün olmayacağını, siyasi ve ekonomik araçlara daha fazla ihtiyaç duyulduğunun da altı çizilmiştir. Üçüncü bölümde; stratejik hedeflerine ulaşmak için AB'nin daha aktif, daha yetenekli, daha tutarlı olması ve ortaklarıyla ilişkilerini çok taraflı işbirliği içinde sürdürmesi gerektiği belirtilmiştir (Council of the European Union, 2009, s. 39-42). Bunun yanı sıra, yeni tehditlere karşı gerektiğinde hızlı ve etkin müdahaleleri teşvik eden bir “stratejik kültür” geliştirilmesi gerektiğine de yer verilmiştir. ESS'nin sonlarında dikkat çeken iki önemli açıklamada ise; gelecekte karşılaşılabilecek olan daha ciddi problemlerin engellenebilmesi adına, çoğalma belirtisi görülen tehditler karşısında “önalıcı angajman” çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğinin ve özellikle Rusya'nın, Avrupa güvenliği ve refahı için önemli bir aktör olduğunun altı çizilmiştir (Council of the European Union, 2009, s. 40,42).

ESS, AB'nin kuruluşundan itibaren ilk defa, hem kendi bölgesindeki hem de küresel sistemde oluşan yeni güvenlik ortamının farkında olan ve böyle bir ortamda sorumluluk alarak söz sahibi olmayı hedefleyen bir aktör olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Şöhret, 2013, s. 74). ESS'nin bir başka önemi ise, AB'nin yeni dönemle birlikte “güvenlikten yararlanan” bir aktör olmaktan ziyade “güvenlik sağlayıcısı” bir aktör konumuna geçeceğinin sinyallerini vermiş olmasıdır (Bandoğlu, 2014, s. 89). Nitekim; ABD'nin Irak Krizi gibi önemli bir meşguliyetinin olduğu ve enerjisini büyük ölçüde Ortadoğu'ya yönelttiği bir dönemde AB'nin, kendi coğrafyası başta olmak üzere küresel alandaki güvenlik meselelerini ortaklarla işbirliği içerisinde ele alacağını ifade etmesi, bu alanda etkili olmak istediğinin bir göstergesi olmuştur (Bandoğlu, 2014, s. 89). Ancak ESS'de, AB'nin bu hedeflere ulaşma isteğinin ve var olan tehditlerin belirlenmesine rağmen, ulaşılabilecek sonuçlara nasıl gidileceğinin ve nasıl başarı sağlanacağını belirsiz kaldığı görülmektedir.

ESS’de, özellikle tehditlere karşı geliştirilmek istenilen “stratejik kültür”ün, ODGP çerçevesinde teksesliliği halen oluşturamamış olan AB üyeleri arasında nasıl sağlanacağı da net bir şekilde belirtilmemiştir. Bu nedenle AB’nin, stratejik bir kültür geliştirmek için fazla “heterojen” bir aktör olduğu, bu durumun Irak Savaşı konusunda sağlanamayan fikir birliği üzerinde de görüldüğü ve bu kavramın ifade edilmesinin asıl nedeninin üye ülkeleri siyasal entegrasyon yönünde teşvik etmek olduğu yönünde görüşler doğmuştur (Toje, 2005, s. 123). Nitekim; Almanya’nın ekonomik ve sivil güç üzerinde yükselen bir AB üzerinde durduğu, Fransa’nın özellikle güvenlik alanında NATO bağımlılığı altında bulunan bir AB istemediği ve İngilterenin ABD’ye olan yakınlığı nedeniyle Fransa’nın tersi bir durumu savunduğu bir ortamda, ortak bir stratejik kültürün benimsemesi olası bir durum olarak görülmemektedir (Akçadağ Alagöz, 2013, p. 9). Ayrıca, ESS’nin kabul edildiği dönemde 15 olan AB üyelerinin sayısının 2004 ve 2007 yıllarındaki büyük ölçekli genişlemelerle birlikte 27’ye ulaşacak olması, 2003 yılı itibariyle zaten zor olan mutabakat sağlama ve ortak tutum benimseme sürecinin gelecekte daha zorlu bir noktaya ulaşacağı yönünde beklentiler de doğurmuştur (Akçadağ Alagöz, 2013, p. 8).

AB’nin 2004 yılında gerçekleştirdiği beşinci genişleme dalgası, dış politika sistemini belirginleştirmesi yönünde AB’ye gelen talepleri ve baskıları artırmış; ulusal çıkarlar etrafında şekillenen politikalar özelinde zaten zor işleyen bu sürecin üye sayısının çoğalmasıyla daha karmaşık bir yapıya büründüğü gerçeğini de gün yüzüne çıkarmıştır (Luif, Gündoğar ve Ak, 2009, s. 23). Bunun yanı sıra; 2007 yılında Bulgaristan ile Romanya’nın üyeliği, 2008 yılında yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı ve özellikle Rusya’nın AB sınırlarına yakın bölgelerde etkinliğini artırmaya başlaması gibi gelişmeler, AB’nin güvenlik stratejisini yeniden gözden geçirmesini gerektirmiştir (Andersson ve diğerleri, 2011, s. 22). Bu çerçevede, 2008 yılında Avrupa Konseyi tarafından ESS’nin uygulanmasına ilişkin bir rapor yayınlanmış ve 2003’ten itibaren değişiklik gösteren tehditler ve güvenlik kaygıları yeniden ele alınmıştır. Yayınlanan raporda; AB’nin değişen güvenlik ortamına etkili cevaplar verebilmek adına daha yetenekli, komşuluk ilişkilerine daha bağlı ve özellikle “kilit ortak” olarak tanımlanan ABD ile birlikte dünyadaki çok taraflı ortaklık düzenine katkıda bulunan bir aktör olarak hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır (Council of the European Union, 2008, s. 9-12).

Bunun yanı sıra; değişmekte olan küresel güvenlik endişeleriyle mücadele edebilmek adına AB'nin, kurumsal olarak koordinasyonu ve ortak karar almayı sağlamasının gerekli olduğuna dikkat çekilmiş; bu durumun Lizbon Antlaşması ile gerçekleşeceğine dair beklentilerin olduğuna yer verilmiştir (Özer, Oğuz ve Atvur, 2010, s. 264). Ayrıca, ESS'ye yönelik somut öneriler getirmediği yönündeki eleştirilere rağmen, yayınlanan raporun da birkaç örnek dışında fazla bir rehberlik sunmadığı ve küresel tehditlerin siber güvenlik, iklim değişikliği ve enerji gibi alanlarla genişletilmesinin dışında önemli bir değişiklik sağlanmadığı görülmüştür (Andersson ve diğerleri, 2011, s. 24).

Raporda da belirtildiği üzere (Council of the European Union, 2008, s. 9) genişleme sürecinin ve değişen güvenlik kaygılarının gerektirdiği kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve AB'yi şekillendiren kurucu antlaşmaların yeniden yapılandırılması gibi nitelikler taşıması nedeniyle "Reform Antlaşması" olarak da bilinen "Lizbon Antlaşması" 19 Ekim 2007 tarihinde imzalanmıştır. Üye ülkelerin parlamentolarının onayından geçmesi neticesinde 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girmiştir. Lizbon Antlaşması'yla birlikte, kurumsal anlamdaki gerek karar alma gerekse görev süreleriyle ilgili birçok düzenleyici kararın alınmasının yanı sıra, Birliğin ortak dış politika vizyonu ile ilgili önemli gelişmelerin yaşandığı da görülmektedir. Bu gelişmeler arasında en önemlileri, ODGP Yüksek Temsilcisi'ne üye ülkelerin Dışişleri Bakanları'nın oluşturduğu Konsey'in toplantılarında başkanlık yetkisinin verilmesi, Komisyon'un başkan yardımcılığı görevinin verilmesi ve Avrupa Dış Eylem Servisi'nin (*European External Action Service*) kurulmasıdır. Bu gelişmelerle birlikte, AB içerisinde dış politika konularını inceleyen birimler arasında bir eşgüdümle birlikte tek sesliliğin oluşturulması ve karar alma mekanizmalarındaki hız ve etkinliğin artırılması amaçlanmıştır (Oğurlu, 2008, s. 18).

2016 yılına gelindiğinde ise, AB tarafından "Küresel Strateji Belgesi" yayınlanmış ve bu belgede dikkatleri çeken ilk vurgu Brexit süreciyle birlikte AB'nin sorgulanmaya başladığı bir dönemin yaşandığı ve Dünya'nın içinde bulunduğu sıkıntılı süreçte "güçlü bir AB'ye" daha fazla ihtiyaç duyulduğunun altını çizilmesi olmuştur (European External Action Service, 2016b, s. 3). Bunun yanı sıra; AB sınırlarının içinde ve dışında yaşanan krizlerin Birlik vatandaşlarının hayatını etkilediği ve böylesine zorlu

bir süreçte güçlü birliktelik ile ortak vizyon ve eylemlere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir (European External Action Service, 2016b, s. 3). Bu noktada özellikle Ukrayna’da yaşanan gelişmelere ayrı bir parantez açılmış ve devletlerin egemenliği, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünün Avrupa güvenlik düzeninin kilit unsurlarından olduğuna dikkat çekilmiştir (European External Action Service, 2016b, s. 33). Ayrıca; Rusya’nın Kırım’ı ilhakının tanınmayacağı ve AB’nin doğu komşularının direncinin artırılarak AB ile aralarındaki ilişkileri serbestçe belirleme haklarının korunacağı altı çizilmiştir (European External Action Service, 2016b, s. 33). Ancak bu süreçte, AB’nin Rusya’ya olan tutumunun “tutarlı ve birleşik” bir yaklaşımla ilerlemesi gerektiğine ve AB ile Rusya’nın birbirine “bağımlı” olduğuna da dikkat çekilmiş ve böylece AB tarafından Rusya’yı arka plana itmeyen bir işbirliği modelinin amaçlandığı belirtilmiştir (European External Action Service, 2016b, s. 33). Stratejinin güçlü ve zayıf yönlerini analiz eden Techau’ya göre (2016), yayınlanan belge “acil bir zorunluluktan” dolayı ortaya çıkmıştır. Stratejide dikkatleri çeken en önemli nokta, Birliğin komşularına yönelik yaklaşımlarında değişikliğe gitmesi olmuştur. Cebeci’nin ifadesiyle (2018, s. 167); “2003 Avrupa Güvenlik Stratejisi’nin AB’nin etrafında iyi yönetilen ülkelerden oluşan bir çember yaratılması fikri artık geride kalmış” ve bunun yerine yaşanan krizlere karşı daha dayanıklı olunması yönünde prensipler belirlenmiştir. Bu durum ise Techau’nun (2016) dikkat çektiği gibi, AB tarafından uluslararası ortamın gerektirdiği zorunlulukların ciddiyetinin farkına varıldığı bir göstergesi olmuştur. Ancak belgede, AB’nin bu sorunlar çerçevesinde çevresindeki değişim ve dönüşüm süreci içerisindeki başarısızlığından söz etmediği ve bu durumun yapısal nedenlerine yer vermediği de görülmüştür (Techau, 2016). Bunun yanı sıra, böyle bir belgeye ihtiyaç duyulup duyulmadığı tartışmalarının beş yıla yakın sürmesi ve belgenin hazırlanma aşamasının yoğun istişarelerle birlikte üç yıllık bir sürece yayılması dış politika ve savunma konularındaki ortak yaklaşımlarda bulunma zorluğunun halen aşılamadığının bir göstergesi niteliğindedir (Karabel, 2016, s. 2).

2000’li yıllara kadar ve sonrasında yaşanan tüm bu gelişmeler göstermektedir ki, AB içerisinde ODGP çerçevesinde ve kurumsal düzeylerde ortak bir dış politika vizyonunun oluşturulması ve geliştirilmesi amacıyla birçok düzenleme ve yapılandırma

gerçekleştirilmiştir. Ancak bu gelişmeler, üye ülkelerin ulusal çıkarlarında ve bireysel stratejilerinde Birlik temelli dış politika anlayışı açısından önemli bir esneklik göstermemiş ve bu nedenle yapılan tüm bu düzenlemeler, özellikle kurumsal anlamda AB'nin uluslararası arenadaki gelişimine yaptığı katkıların ötesine geçememiştir (Büyüktanır, 2010, s. 105). Nitekim, Kosova'nın bağımsızlık sürecinin sonunda AB ülkeleri arasında olan İspanya, Romanya, Slovakya, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin diğer üye ülkelerden farklı bir tutum olarak Kosova'yı tanımadıklarını ifade etmeleri, amaçlanan teksesliliğin ve ortak stratejilerin henüz olgunlaşmadığını kanıtlar nitelikte olmuştur (Yılmaz ve Uğurlu, 2013, s. 94).

2.2. AB DIŞ POLİTİKASININ “ORTAKLIK” PARADOKSU

Kuruluşundan itibaren uluslararası sistem içerisindeki etkinliğini, gerek kurumsal düzenlemelerle gerekse üye ülkeler arasında ortak bir ekonomi, eğitim, kültür, sosyal, dış ve güvenlik politikası geliştirme girişimleriyle artırmaya çalışan AB, bu alanların çoğunda önemli başarılar elde etmiş; ancak, özellikle ortak bir güvenlik ve dış politika çerçevesinde hareket edebilme konusunda aynı başarıyı gösterememiştir. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, bu durumun nedenleri arasında en çok ön plana çıkan olgular, “ulusal egemenlik” ve “ulusal çıkar” kavramları olmuştur. Üye ülkelerin dış politika ve güvenlik konularındaki önceliklerini, ulusal egemenlik anlayışlarını ön plana alarak geliştirdikleri ulusal çıkarların belirlenmesi nedeniyle Birlik temelinde dış politika ve güvenlik alanlarında ortak görüş ve faaliyetlerde bulunmak oldukça zor bir durum haline gelmiştir (Aksoy ve Uğur, 2016, s. 213). Bu durum yakın tarihte AB'nin 2016 yılında yayınladığı Küresel Güvenlik Stratejisi'nin hazırlanma aşamalarına da yansımıştır. Örneğin; “Vişegrad Grubu olarak adlandırılan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya, süreçte Adalet ve İçişleri ile OGSP'nin daha uyumlu hale getirilmesini talep etmiş” ve bu duruma kendi ulusal çıkarlarını ön plana alma istekleri neden olmuştur (Karabel, 2016, s. 2).

Zorlaşan bu durum, AB'nin özellikle Lizbon Antlaşması'yla birlikte daha da pekişen ve büyük ölçüde kabul gören “normatif” yapısına da yıpratıcı bir etki oluşturmakta ve AB'nin geliştirdiği birçok stratejiyle birlikte yaymaya çalıştığı değerlerin AB'nin kendi içerisinde ne ölçüde içselleştirildiği konusunu gündeme getirmektedir.

Bakıldığında, Ian Manners'ın 2002 yılında yazdığı bir makalesinde AB'yi "normatif güç" olarak tanımlamasından bugüne, Birlik temelinde geliştirilen birçok politika, bu tanımlı doğrular nitelikte olmuştur. Nitekim Manners (2002, s. 238) eserinde, sivil ve askeri güç tanımlamalarını büyük ölçüde yapılandıran Soğuk Savaş'ın sona erdiğini ve AB'nin yeni oluşan dünya düzenindeki rolünün anlaşılabilmesi için gücünün "ampirik" yönünden ziyade "normatif" yönüne, yani "normlar" ve "fikirler" temelindeki rolüne bakılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak üye ülkelerin, serbest bir piyasa düzeni, sosyal politikalar ve çevre politikaları gibi birçok alanda gösterdikleri "uyumu" özellikle dış politika alanında gösterememiş olmaları, normlar ve çıkarlar arasındaki rekabeti gün yüzüne çıkarmakta ve bu durum AB normatifliğinin pratikteki geçerliliğine gölge düşürmektedir (Ataç, 2012, s. 5).

Nitekim, Birlik açısından bunun istenmeyen bir durum olduğu açıktır. Çünkü, bütünleşme süreciyle birlikte AB, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'daki büyük ve yıkıcı bir tarihsel rekabet olan Fransa-Almanya düşmanlığını bitirmiş, Almanya'nın "savaşçı" bir şekilde yeniden yükselişini dizginlemiş, hukukun üstünlüğüne dayalı yapıcı müzakereleri ve diplomasiyi ilişkilerinde ilk sıraya koymuş ve kalıcı barışı büyük ölçüde sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, askeri güç ve çıkarların ön planda olduğu "Hobbesyen" bir uluslararası sistem içerisine, normlar ve uluslararası hukuku önceleyen bir aktör olarak giriş yapmıştır, ki bu durum da "Kantiyen" bir bakış açısıyla açıklanabilir (Kagan, 2002, p. 45). AB'nin normlara ve "yumuşak" güce dayalı bu yapısını, yeni ve modern Avrupa stratejik kültürünün bir ürünü olarak ifade eden Robert Kagan (2002, p. 42) bu yeni kültürün, askeri gücü ön planda tutan eski anlayışın ve iki büyük savaş doğuran kontrolsüz iktidar politikalarının Avrupa tarafından bilinçli bir şekilde reddedilmesinin bir yansıması olduğunu belirtmiştir.

AB'ye yönelik söylenen ve birçok çevrede kabul gören "ekonomik bir dev, siyasi bir cüce" tarzındaki benzetmelerin özünü de esasen, AB'nin özellikle ortak bir dış ve güvenlik politikası çerçevesinde hareket edememesi ve küresel gelişmeler karşısında ortak tutum benimseyememesi oluşturmaktadır (Yılmaz, 2009). Bu nedenle AB'ye, halen siyasi bir bütünlük oluşturamadığı ve özellikle dış politika ve güvenlik alanlarında tek sesli davranan küresel bir aktör kimliğini henüz edinemediği yönünde eleştiriler

gelmektedir. Her ne kadar Maastricht Antlaşması'na kadar bu alanlarda bazı adımlar atılmış olsa da, Soğuk Savaş'ın içine doğan bir aktör olarak AB, iki kutuplu sistemdeki tehdit unsurlarının ve yöneldiği tarafların daha belirgin olması nedeniyle bu dönemde önceliğini ortak bir dış ve güvenlik politikası geliştirmeye vermemiştir. Ayrıca süreç içerisinde, özellikle güvenlik ve savunma alanlarındaki ihtiyaçlarını ABD ve NATO araçlarıyla gidermesi neticesinde belirgin bir dış ve güvenlik politikasına nispeten daha az ihtiyaç duymuştur. Ancak, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte, uluslararası konjonktürde değişen ve dönüşen politik seçenekler ve yeni tehdit algıları, aktörler açısından, gerek dış politika gerekse güvenlik ve savunma politikaları alanlarında bir "güncellenme" ihtiyacını doğurmuştur. Avrupa ülkeleri ise bu güncellemeyi gereği gibi yerine getirememişlerdir. Avrupa ülkelerinin bu süreçteki tutumlarını, bağımsız bir güvenlik politikasına bütçe ayırma ve savunma politikalarına para harcama konusundaki isteksizliklerinin bir uzantısı olarak gören Kagan (2002, p. 17), aynı zamanda Avrupa'nın, SSCB'nin çöküşünü dış politikada ve uluslararası sistem içinde, stratejik bakış açısını geliştirmek için bir fırsat olarak değerlendiremediğini de ifade etmektedir. Nitekim; Soğuk Savaş'ın bittiği ve NATO'ya olan ihtiyacın sorgulandığı bir dönemde, AB'nin dış ve güvenlik politikaları özelindeki girişimlerinden beklediği sonucu alamaması ve ABD liderliğindeki NATO'nun AB'yi kontrolü altında tutmayı başarmış olması bu savı destekler niteliktedir (Akgül, 2008, s. 91).

Bunların yanı sıra Kagan, her ne kadar 2002 yılındaki makalesinde "Amerikalılar Mars'tan, Avrupalılar Venüs'ten" ifadesini kullanmış olsa da, Avrupa ülkelerinin hepsini aynı kategori içerisinde görmemiştir. Farklı tutum ve davranışlar içinde olabileceklerini, farklı tarihsel yaşantılara ve ilişkilere sahip olmaları açısından değerlendirmiştir. Bu konuda; İngiltere'nin kıtadaki ülkelere ayrı bir şekilde tarihsel imparatorluk hatıraları ve II. Dünya Savaşı'ndaki ortak ilişkileri neticesinde daha "Amerikan" bir bakış açısıyla hareket edebildiğini, aynı şekilde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin de uzun yıllar boyunca Rus gücünün etkisi altında bulunmalarından ötürü daha "Hobbesyen" ve daha "Amerikan" bir bakış açısıyla hareket edebileceklerini ifade etmiştir (Kagan, 2004, s. 5-6). Aynı zamanda, Fransa'daki Gaullist yönetimlerle Fransız Sosyalistleri'nin yönetimlerindeki bakış açılarının aynı olmadığı gibi ideolojik farklılıklara da dikkat çekmiştir (Kagan, 2004, s. 6). Bu noktadan hareketle; AB

içerisindeki büyük güçler arasında görülen ve “Atlantikçi” ve “Avrupacı” olarak ifade edilen ayrımın da ortak dış ve güvenlik politikasının önündeki ciddi engellerden birini oluşturduğu görülmektedir (Cebeci, 2012). İngiltere’nin öncülüğünü yaptığı ve Atlantikçi olarak adlandırılan grup ABD ve NATO ile ilişkilerin yakın tutulması gerektiğini; Almanya ve Fransa’nın içinde bulunduğu Avrupacı grup ise özellikle güvenlik alanında bu aktörlerle ilişkilerin mesafeli tutulması gerektiğini savunmaktadırlar (Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, 2014, s. 138). Büyük güçler arasındaki bu “gruplaşma” ise doğal olarak dış ve güvenlik politikaları konusundaki ortak yaklaşımları güçleştirmekte ve uluslararası gelişmelerde AB’nin ortak bir tutum sergilemesini engelleyen bir faktör olmaktadır (Kantörün, 2010, p. 15). Bu noktadan hareketle, AB ülkeleri arasındaki ortak bir dış politika ve güvenlik vizyonunun eylemsel açıdan zorluk oluşturmasını, farklı tarihsel yaşantı ve yönelimlerle birlikte siyasi açıdan farklı bakış açılarına ve ideolojilere bağlamak da mümkündür.

Ortak dış politika çerçevesinde hareket edememe sorunu, AB’nin uluslararası sistem içerisinde küresel bir aktör olabilme kimliğine oldukça zarar veren bir durum olmasının yanı sıra, yaşanan bölgesel krizlerde AB’nin etkili bir rol oynamasını kısıtlayan bir durum olarak da kendini göstermektedir. Nitekim; Kırım’ın Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra AB’nin, Rusya’ya karşı ekonomik yaptırım kararları almasına ve sorunun çözümüne yönelik imzalanan Minsk Anlaşması’nın kararlarının tam anlamıyla uygulanmadığı gerekçesiyle bu yaptırımları uzatmak istemesine karşın, Almanya’nın, kendi içindeki ekonomik sektörlere ve enerji güvenliğine zarar verebileceğini ileri sürerek AB’nin tutumuna karşı mesafeli yaklaşması, bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir (Akdemir, 2018, s. 196). Ayrıca; Almanya’nın popülist söylemleri ve AB karşıtı tutumuyla bilinen AfD Partisi’nin milletvekillerinden Frontmeier’in, “Dünya Ekonomi Enstitüsü verilerine göre, yaptırımlar yüzünden AB’de oluşan tüm kaybın yüzde 40’ını biz yaşıyoruz, her ay 618 milyon euro kaybediyoruz. Neden mi? Hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir şey için, Kırım’ın bölgesel statüsünün değişmesi için...” şeklindeki sözleri de bu örneği destekler nitelikte olmuştur (Sputnik Türkiye, 2018a). Bunun yanı sıra Almanya’nın, 2008 yılında yine Rusya ile yaşanmış olan Gürcistan merkezli krizde çözüm amaçlı liderlik rolünü Fransa’ya bırakmış olmasına karşın, Ukrayna Krizi’nde, önemli ekonomik çıkarları da söz konusu olduğu için AB adına kilit aktör olarak sahada

yer alması, konunun Almanya özelindeki önemini gösteren diğer bir örnek olmuştur (Büyükbay, 2017, s. 28). Bu örnekler üzerinden de anlaşılacağı üzere; Almanya gibi “AB’nin lokomotifi” olarak adlandırılan ve her fırsatta AB değerleri ve geleceği için mücadele eden güçlü aktör konumundaki bir ülkenin dahi, ulusal kazanımlar veya kayıplar söz konusu olduğunda, öncelikli odak noktasını kendi çıkarlarına yöneltebilmesi, uluslararası sistem içerisinde her zaman olası bir durumdur.

Bu konudaki bir diğer örnek, son zamanlarda, uluslararası camiada çözülmesi gereken insani meselelerin başında gelen ve özellikle yönelim alanı açısından AB ülkelerini oldukça ilgilendiren bir konu olan göçmen ve mülteci sorunudur. Bu sorun, AB açısından zaten oldukça sorunlu ve karmaşık bir durum olan ortak bir dış politika çerçevesinde buluşamama problemini daha da derinleştiren diğer bir alan olarak kendini göstermiştir. Bu konuda, özellikle göçmen karşıtlığıyla bilinen ve öncülüğünü Macaristan’ın yaptığı Vişegrad ülkelerine (Macaristan, Çekya, Slovakya, Polonya), daha öncesinde konuya nispeten daha ılımlı yaklaşan İtalya ve Avusturya’nın da yakınlık göstermesiyle birlikte, doğu ve batı Avrupa ülkeleri arasında, göçmenler özelinde oluşmakta olan yeni bir ayrışma görüntüsü dikkatleri çekmektedir (Anadolu Ajansı, 2018a). Bu konuda farklı görüşlere ve önerilere sahip olan ve söz konusu ülkelerin karşısında olarak nitelendirebileceğimiz ülkelerin başında gelen Almanya ve İspanya, sığınmacıların Avrupa ülkelerine eşit olarak dağıtılması fikrini savunmaktadır (Cumhuriyet, 2018). Bu teze nispeten daha yakın duran Fransa ve İsveç gibi Batı Avrupa ülkeleri ise konu özelinde ılımlı davranmakta ve Almanya’nın yanında yer almaktadır (Anadolu Ajansı, 2018a). Göçmen ve sığınmacı konusuna bakışında ve bu çerçevedeki göç politikalarını oluşturmada genellikle Dublin Sözleşmesi’nin esaslarını kendine referans olarak gösteren Almanya’nın, meseleye demokratik değerler çerçevesinde yaklaşan ve konuyla ilgili müzakereler geliştirilmesini önceleyen bir söylem tarzı benimsediği görülmektedir (Hekimler, 2018, s. 22-23). Ancak buna karşın, birtakım AB ülkelerinin sorumluluk almaktan kaçınmaları ve iç politik sistemlerinde yükselişe geçen aşırı sağcı görüşlerin popülist söylemlerinin etkisinde kalmaları nedeniyle bu konuda henüz çözüm odaklı bir girişim sağlanamamıştır. Ayrıca, üye ülkeler içerisinde göçmen meselesine karşı bakış açıları farklı olan her iki tarafın da savlarını, Avrupa değerlerini

ve Avrupa kimliğini korumak ve geliştirmek amacı taşıdıklarını ifade ederek güçlendirmeye çalışmaları da oldukça ironik bir durumdur (Hekimler, 2018, s. 43).

Tüm bu gelişmeler ve örnekler göstermektedir ki; konunun içeriği her ne kadar insani müdahale, evrensel değerler ve bir ülkenin toprak bütünlüğüne saygı kapsamında olsa bile, yine ulusal çıkarlar dış politikada Avrupa’da bir ortaklık oluşmasının önüne geçmektedir. Nitekim, AB içerisinde, göçmen meselesi gibi hem kısa hem de uzun vadede tüm AB ülkeleri açısından ciddi sonuçlar doğurabilecek seviyede önem arz eden bir konuda dahi ortak bir dış politika söylemi ve eylemi geliştirilememiş olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu da neorealistlerin uluslararası işbirliği konusundaki görüşlerini doğrulayan bir durumdur.

2.3. NEO-REALİST PERSPEKTİFTEN AB DIŞ POLİTİKASI

AB gibi bir oluşumun hem organizasyon yapısı hem de bu yapı doğrultusundaki yönelimleri, neorealizmin varsayımları açısından bakıldığında, ilk bakışta neorealizmin AB’yi tam olarak açıklamakta problem yaşadığı izlenimini vermektedir. Bu problemlerden ilki, AB ülkelerinin uluslararası sistemin anarşik yapısına rağmen kendi aralarında ulus-üstü özellikler barındıran ileri düzeyde bir bütünlüşmeyi başarmış olmalarıdır. Yani AB kendisi tam anlamıyla olmasa da ulus-üstü nitelikleri bakımından hiyerarşik bir model oluşumu gösterirken, uluslararası sistem içerisinde değerlendirildiğinde, anarşik yapının getirdiği zorunluluklar etrafında faaliyetlerini yürüten bir aktör olarak görölmektedir.

İkincisi ise; neorealistlerin “yüksek politika” olarak ifade ettikleri güvenlikle ilgili durumları öne alan ve gücü bu ekseninde tanımladıkları anlayışlarının tersine AB, “düşük politika” olarak adlandırılan (neorealistlere göre) ticari-ekonomik temelli bir anlayışla, idealist düşüncelerle ve işbirliği odaklı şekillenmiştir. Bu nedenle, farklı çevreler tarafından askeri ve sert güç kavramlarıyla değil, genellikle “sivil güç”² ve “normatif güç”³ gibi kavramlarla nitelendirilmiştir.

² Detaylı Bilgi İçin Bkz: Duchene (1972).

³ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Manners (2002).

Bunların dışında neorealistlerin, devletler arasındaki olası bir işbirliğini imkansız olarak görmedikleri ve iki kutuplu sistemlerde işbirliğinin daha kolay olabileceğini ifade ettikleri birinci bölümde belirtilmişti. Nitekim AB'nin oluşumunu açıklarken Waltz (1979, s. 70); Avrupa devletlerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir araya gelişinde, çok kutuplu yapıdan iki kutuplu bir yapıya geçişin etkili olduğunu belirterek Sovyet ve Amerikan güçlerinin oluşturduğu tehdit algısının bu işbirliğinin geniş kapsamlı ve etkili olabilmesine zemin hazırladığına dikkat çekmiştir. Çünkü Waltz (1979, s. 70-71), iki kutuplu yapıda Avrupa devletlerinin, ABD ve SSCB gibi süper güçlerin gölgesinde kalmaları ve tüm Avrupa güvenliğinin bu iki gücün politikalarına bağlı olması nedeniyle “güvenlik tüketicisi” bir konuma geldiklerini ileri sürmüştür; oluşan bu yeni şartlar altında savaşın faydasız olduğunu, “ortak çıkarlar” etrafında hareket etmenin ise kendilerine fayda sağlayacağını görmeleri nedeniyle işbirliğine yöneldiklerini savunmuştur. Benzer şekilde Mearsheimer da (1994, s. 9,14) NATO'nun oluşumunu açıklarken; NATO'nun, “Soğuk Savaş döneminde Avrupa'daki iktidarın iki kutuplu dağılımının bir tezahürü” olduğunu ileri sürerek, iki kutuplu yapılarda sınırlı da olsa bazı işbirliği modellerinin mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

NATO'nun iki kutuplu bir yapıda inşa edildiği örneğinden yola çıkarak; özellikle güvenlik eksenli bir oluşum olmasından dolayı, Avrupa devletlerinin güvenlik endişelerini büyük ölçüde azalttığı ve Avrupa genelindeki işbirliği girişimlerini kolaylaştırdığı görülmektedir. Bununla birlikte, ABD tarafından bölgesel bir kalkınmayı hedefleyen Marshall yardımlarının gönderilmesi Avrupa'lı devletleri işbirliği yönünde teşvik eden diğer bir gelişme olmuştur. Bu önemli gelişmelerin de etkisiyle Avrupalı devletler işbirliğini rasyonel bir etken olarak görmüş ve Hyde-Price'ın (2006, s. 225) ifadesiyle, “‘refah’ için ‘savaş’tan çok daha fazla kaynak ayırabilmişlerdir.” Bu noktada neorealistler, Avrupa'da oluşan bu tarz bir işbirliğini açıklarken, iki kutuplu yapı kadar ABD etkisinden ve bu etki çevresinde gelişen anlayışlardan da söz etmektedirler. Bu çerçevede; özellikle Batı Avrupa devletleri üzerinde oluşan Amerikan hegemonyasının, Avrupa'ya sağladığı güvenlik kalkınmasıyla coğrafyadaki olası bir güvenlik ikilemi sorununu minimuma indirdiğini ileri süren neorealistler, Avrupa devletleri arasındaki işbirliğinin oluşmasında, maddi kapasiteler ve iki kutuplu yapı kadar Amerikan

hegemonyasının, Avrupa’da oluşturduğu etkilerin de oldukça önemli olduğunun altını çizmektedirler (Collard-Wexler, 2006, s. 417-418).

Neorealizmin, her ne kadar AB’nin oluşum süreci ve Soğuk Savaş döneminde oluşan uluslararası konjonktürdeki konumu üzerine belli başlı görüşleri olsa da, bu süreç özelindeki analizlerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak, neorealistlerin üzerinde en çok durdukları konunun ODGP ve bu politikanın güvenlik ve savunma uzantısı olan OGSP’nin oluşumu ve amaçları üzerine olduğu görülmektedir. ODGP ve OGSP’nin, özellikle Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu uluslararası sistemde oluşturulması ve güvenlik ve dış politika alanlarında geliştirilecek olan ortak hedefler ve yaklaşımlar doğrultusunda önemli ilkelerin benimsenmesi amacını taşıması neorealizmin varsayımları açısından ilk etapta açıklanması zor gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Ancak bu politikaların uygulanmasında yaşanan ve temelde üye ülkelerin ulusal çıkar farklılıklarından kaynaklanan sorunlar, zamanla bu varsayımların geçerliliğini göstermiştir. Neorealistlerin bu konudaki görüşlerine geçmeden önce dönemin uluslararası konjonktürünün AB açısından neler ifade ettiğine kısaca değinmek, konunun bütünlüğü açısından daha faydalı olacaktır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte AB açısından üç önemli sorun uluslararası arenada kendini göstermiştir. Bunlardan ilki, SSCB’nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Doğu Avrupa ülkelerinin “yeniden Avrupa’ya dönüşü” ve Avrupa değerlerine entegre olma isteğidir. İkincisi, Yugoslavya’nın dağılma süreciyle birlikte ortaya çıkan Balkan coğrafyasındaki krizler ve bu krizlerle birlikte sorgulanan AB’nin normatif-sivil güç yapısının etkinliğidir. Üçüncüsü ve neorealist teori açısından önem arzedeni ise, ABD’nin oluşan yeni yapıda diğer ülkeler arasında “sivrilmesi” ve 11 Eylül sonrasında benimsediği askeri gücü ön plana alan tutumuyla uluslararası sistemdeki güvenlik endişelerini arttırmasıdır (Özel ve Dönmez, 2016, s. 242).

Özellikle, Soğuk Savaş döneminde ve AB’nin oluşum sürecinde üye ülkeler açısından en büyük destekçi ve müttefik olan ABD’nin Soğuk Savaş’ın sonundaki başarısı, sistemdeki var olan gücünün daha da artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeyi neorealist perspektiften yorumladığımızda ise, yükselen ve rakipsiz kalan bir güce karşı uluslararası sistemde yeni bir dengeleme siyaseti izlenmesinin gayet olası bir durum

olduğu görülmektedir. Bu durumu; sistemde yükselen bir güç söz konusu olduğunda, bu gücün diğer aktörler tarafından “doğal bir güdü” olarak dengelenmeye çalışılması ve aktörlerin kendi konumlarını tartmaya başlaması olarak yorumlayan Posen’a göre (2006, s. 153-154), bir aktörün yükselişe geçmesi, diğer aktörlerin askeri uygulamalar da dahil olmak üzere tüm yeteneklerini harekete geçirebileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, böyle bir durumda AB’nin kendine ait bir güvenlik mekanizması arayışına girmesi, hem küresel bir aktör olarak görülmesi konusunda hem de anarşik sistemdeki güvensizliğin daha da arttığı bir dönem içerisinde olunması nedeniyle oldukça önemlidir.

Bunun yanı sıra; AB’nin ve BAB’ın, Bosna ve Kosova krizleri sürecinde yetersiz kalması ve Avrupa coğrafyasındaki bu denli kriz ve çatışmaların bölgesel bir istikrarsızlık doğuracağı endişesi, AB’nin kriz yönetimi bağlamında acil ve etkili bir askeri güç geliştirmesini gündeme getirmiştir (Üste ve Sönmez, 2012, s. 97). Ayrıca; NATO’nun, bu krizlerin bastırılması sürecinde gösterdiği başarılı etki nedeniyle Avrupa’daki yerini sağlamlaştırması ve ABD’nin NATO aracılığı ile Avrupa güvenliğindeki etkisini artırması gibi faktörler de AB’yi bu tarz oluşumlara iten diğer sebeplerden olmuştur (Üste ve Sönmez, 2012, s. 97).

AB ülkeleri açısından iki kutuplu yapıda önemli bir sorun teşkil etmeyen ABD eksenli güvenlik anlayışının, özellikle Soğuk Savaş’ın bitişiyle birlikte sorgulanmaya başlamasının diğer bir boyutu ise, ABD’nin, uluslararası sistemde tek başına bir güç olarak kalışından sonra Avrupa coğrafyasına karşı gösterdiği ilgisizlikten duyulan rahatsızlıktır. AB’nin 1990’lı yıllarla birlikte Balkan coğrafyasındaki krizlere yöneldiği sırada ABD’nin yönünü Orta Doğu’ya ve Doğu Asya’ya çevirmesi, Hyde-Price’a göre (2006, s. 229) bu durumun önemli bir göstergesi olmuştur. Ayrıca; ABD’nin ilgisiz tutumunun Birlik içerisinde ABD dış politikasının “kaptisli” ve “güvenilmez” olduğu yönündeki görüşleri beslemesi, İngiltere ve Hollanda gibi “Atlantikçi” güçlerde dahi transatlantik ilişkilerin uzun vadeli etkileri konusunda endişeler doğurmuştur (Hyde-Price, 2006, s. 229).

Bunun yanı sıra Hyde-Price (2006, s. 229); ABD’nin belirtilen tutumu ve güvenilmez olduğu yönündeki algılarla birlikte, AB’nin yeni dönemde kendi içerisinde “dengeli bir çok kutupluluk” ile karakterize olmasının OGSP gibi askeri bir işbirliğinin

oluşmasında önemli bir etkisi olduğunun altını çizmektedir. Avrupa’da oluşan dengeli çok kutupluluğu ABD ve Rusya ile birlikte Almanya, İngiltere ve Fransa’nın oluşturduğunu ileri süren Hyde-Price (2006, s. 229), bu sayede “Avrupa’nın eski büyük güçlerinin eski rollerini yeniden keşfetmeye başladıklarını” ve aralarındaki güç dağılımının asimetrik olmaması nedeniyle işbirliğinin kolaylaştığını ifade etmiştir. Çünkü Hyde-Price’a göre; Avrupa’da dengesiz çok kutuplu bir sistemin olması, potansiyel bir bölgesel hegemon oluşma ihtimalini ve dolayısıyla korku ve güvensizliği daha da yükselteceği gibi, işbirliği ihtimalini ise daha da düşürecektir. Nitekim bu savlar, Mearsheimer’ın (2001, s. 44-45) dengeli çok kutupluluğun, dengesiz çok kutupluluktan daha az, iki kutupluluktan ise daha fazla korku ve endişe doğurduğunu; korku ve endişenin artması durumunda devletlerin birbirleri hakkında en kötü varsayımları ön plana alarak saldırganlık yeteneklerine odaklandıklarını ileri sürdüğü analiziyle de uyum göstermektedir.

Neorealistlerin, AB’nin ODGP ve OGSP tarzı girişimlerde bulunmasına dair görüşlerinin yöneldiği diğer bir nokta, neorealizm açısından oldukça önemli olan güç ve çıkar gibi kavramların “göreceli” olarak değerlendirilmesiyle alakalıdır. Özellikle 21. yüzyılın başarıyla birlikte, Asya Pasifik ve Latin Amerika’daki ülkelerde görülen ekonomik ve askeri yükseliş ve bunun doğal bir sonucu olarak uluslararası sistemin hızlı bir çok kutupluluğa evrilmesi, bu gelişmeye karşı Avrupa coğrafyasında “göreceli bir düşüş” yaşandığına dair görüşleri artırmıştır (Simón, 2017, s. 185-186). Buradan yola çıkarak birçok neorealist görüş, Avrupa’nın yaşadığı göreceli düşüşün Birlik içerisinde ODGP ve OGSP gibi ortak işbirliği ve güvenlik konularında sistemsal bir etki oluşturduğunu ileri sürerek bu düşüşün ortak işbirliği girişimleriyle bertaraf edilmek istendiğini ifade etmişlerdir (Simón, 2017, s. 211).

Tüm bu gelişmelerden ve teorik yaklaşımlardan yola çıkıldığında; ilk olarak, AB’nin ortak bir dış politika ve kendine ait bir güvenlik politikası geliştirme yönündeki girişimlerine rağmen, neorealizmin öngördüğü üzere, üye ülkelerin ulusal çıkarlarını ve egemenlik haklarını korumaya devam ettiği görülmektedir. Bu durum ise AB’nin ODGP çerçevesinde hareket etmesini zora sokmakta, ODGP’nin hükümetlerarası düzeyde faaliyet göstermesine ve bu alandan çıkamamasına neden olmaktadır. İkincisi ise; yine

neorealizmin öngörülerine uygun olarak, Avrupa coğrafyasında, iki kutuplu yapıda öne çıkmayan güvenlik rekabeti Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yükselişe geçen aktörlerle birlikte yeniden görülmeye başlamıştır. Örneğin, Ukrayna'da, 2004 yılındaki Turuncu Devrim süreciyle başlayan ve Ukrayna Krizi'yle devam eden AB-Rusya çekişmesinin, "enerji" faktörünü de göz önünde bulundurarak, özellikle Orta ve Doğu Avrupa eksenindeki güvenlik rekabetini daha da yoğunlaştırabileceğini söylemek mümkündür.

Özet olarak bu çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak, AB'nin; ekonomik temelde başlayan bütünleşme düşüncesini siyasi bir birlikteliğe dönüştürme sürecine ve bu çerçevede attığı adımlara yer verilmiştir. Devamında ise, özellikle ortak bir dış ve güvenlik politikası çerçevesinde hareket edememe problemi nedeniyle karşılaştığı sorunlardan söz edilerek; bu durumun, bir sonraki bölümde ele alınacak olan Ukrayna Krizi özelindeki sorunlara ne denli bir etkisi olduğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda AB dış politikasının neorealist perspektiften nasıl yorumlandığına değinilerek çalışmanın teorik çerçevesiyle bir bütünlük sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise; Ukrayna'da bağımsızlık sonrası yaşanan gelişmeler ve AB-Ukrayna ilişkilerinin hangi politikalar çerçevesinde nasıl işlediği incelenecek olup, Ukrayna Krizi özelinde yaşanan gelişmelerin bu ilişkileri hem iç hem de dış etkenlerle nasıl şekillendirdiğine neorealist bir perspektiften değinilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ-UKRAYNA İLİŞKİLERİ

1991 yılındaki bağımsızlık ilanı ile birlikte, ülke içerisinde demokratik reformlar ve özgürlüklerin geliştirilmesi bağlamında yönünü Avrupa'ya çeviren Ukrayna, dış politika alanında da seçimini Avrupa'dan yana yapmıştır. Ukrayna'nın bu seçiminde, Batı'lı kurumlara yakın bir duruş sergileyerek istikrara kavuşma isteğinin yanı sıra, ilişkileri kesmemek kaydıyla Rusya'nın etkisinden sıyrılma düşüncesi de etkili olmuştur (Aksoy, 2014, s. 437). Ukrayna'nın dış politika alanında belirlediği başlıca hedefler; özellikle Batı Avrupa ülkeleriyle siyasal diyalog geliştirmek ve bunları derinleştirmek, AB ile başta dış politika ve güvenlik olmak üzere birçok alanda güçlü işbirlikleri kurmak ve bu hedefler doğrultusunda gerekli altyapıyı oluşturmak olmuştur (Monich, 2004, s. 455). Ukrayna'nın bu yöndeki hedeflerinin en belirgin kanıtlarını Monich (2004, s. 458) şu şekilde ifade etmiştir: "Ukrayna'nın AB'ye Entegrasyonu Programı"nın Ukrayna'nın ikinci Cumhurbaşkanı olan Lenoid Kuçma'nın 14 Eylül 2000'de onaylaması ile bu yöndeki çalışmalara başlanması ve bu programın uygulanması ve hızlandırılmasıyla ilgili 2001 yılında bir eylem planı geliştirilerek planda AB entegrasyonu ile ilgili belirlenen kriterlerin Ukrayna'nın temel dış politika önceliği olarak tanımlanmasıdır.

Ukrayna'nın AB entegrasyonu yönündeki girişimlerine rağmen AB'nin, genişleme süreçleri içerisinde Ukrayna'ya yer vermediği ve tam üyelik dışında başka seçenekler sunarak Ukrayna'ya yuğunlaştırılmış bir işbirliği modeli sunduğu görülmektedir (Aksoy, 2014, s. 431). Bu nedenle AB, geliştirdiği Avrupa Komşuluk Politikası, Karadeniz Sinerjisi ve Doğu Ortaklığı gibi girişimlerde Ukrayna'ya özel bir önem vermiş ve Ukrayna'nın istikrara kavuşması için ülke içerisindeki birçok reform programını da desteklemiştir. Ukrayna içindeki yönetim değişiklikleriyle birlikte zaman zaman AB ile ilişkiler zayıflama gösterse de genel olarak AB rotasından vazgeçilmemiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Ukrayna'nın iç dinamikleriyle birlikte Ukrayna-AB ilişkilerinin bağımsızlıktan günümüze nasıl geldiğine yer verilecek olup sürece tesir eden aktörlerin ilişkilerdeki etkisine yer verilecektir.

3.1. BAĞIMSIZLIKTAN KRİZE UKRAYNA

1990'lı yıllar, özellikle siyasi tarihin akışı incelendiğinde, oldukça dar bir zaman aralığına sığmasına rağmen yaşanan gelişmeler açısından ele alındığında, devletlerin 21. yy. içerisindeki faaliyetlerini büyük ölçüde şekillendiren bir sürece karşılık gelmektedir. Bu gelişmeler arasında, uluslararası ilişkiler disiplini açısından öne çıkan önemli olgulardan ikisi, elbette çift kutuplu yapının sona ermesi ve SSCB'nin yıkılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan yeni aktörlerin uluslararası sistemde kendini göstermiş olmasıdır. Bağımsızlıklarını kazanan bu on beş aktör⁴, uluslararası konjonktürün dönem içerisindeki yapısına uyum sağlamak amacıyla ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan önemli bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Ancak süreç, on beş ülkenin hepsinde aynı düzeyde işlememiş, kimilerinde daha hızlı ve uyumlu olurken kimilerinde oldukça karmaşık ve sancılı geçmiştir. Bu sürecin en sıkıntılı yaşandığı ülkelerden biri olan Ukrayna, gerek iç gerekse dış dinamiklerin etkisiyle istikrarlı bir düzen oluşturma konusunda oldukça zorlanmış; bu nedenledir ki kendine ait bir anayasaya ancak 1996 yılında kavuşarak SSCB'den ayrılan ülkeler içerisinde anayasasını en geç oluşturan ülke olmuştur (Bilener, 2007, s. 118).

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden ve 603.628 km² yüzölçümüyle günümüzde 45 milyona yakın nüfusa sahip olan Ukrayna'nın etnik yapısını %77,8 oranında Ukraynalılar, %17,3 oranında Ruslar, %4,9 oranında Kırım Tatarları, Belarussular, Polonyalılar, Moldovalılar ve diğerleri oluşturmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018). Buradan da anlaşılacağı üzere Ukrayna içerisinde, hem iç hem de dış politika kararları alınırken göz ardı edilemeyecek oranda belirleyiciliğe sahip olan önemli bir Rus nüfusun varlığı dikkatleri çekmektedir.

Asya ve Avrupa kıtaları arasında geçiş güzergahı olarak adlandırılabilir bir konumda bulunan ve kimilerine göre Avrasyalı, kimilerine göre Avrupalı olarak nitelendirilebilen Ukrayna, kendi sınırları içerisinde de bu ayrımı yaşamaktadır (Tecer, 2014, s. 110). Başkent Kiev'den geçen ve coğrafi açıdan ülkeyi doğu-batı ekseninde ikiye ayıran Dinyeper Nehri, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve dini açıdan bir ayrıma da

⁴ Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna.

tekabül etmektedir (Tecer, 2014, s. 110). Her ikisi de Slav kökenli halklar olmalarına karşın ülkenin doğusu, etnik Rus nüfusun ve Ortodoks inancın ağırlıkta olduğu, önemli yeraltı kaynaklarına ve ağır sanayiye sahip olan bir bölge iken; batısı, etnik Ukraynalı nüfusun ve Katolik inancın yaygın olduğu ve ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan bir bölgedir (Biyografi, 2019). Bunun yanı sıra, ülkenin güneyinde bulunan Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde de, ağırlıklı olarak Rus nüfusun yaşadığı görülmektedir. Bilindiği üzere, Kırım 2014 yılında Rusya tarafından ilhak edilmiştir.

Ukrayna içerisinde bulunan, yıllar içerisinde daha da keskinleşen ve fiziki açıdan olmasa da fiili açıdan etkisini giderek artıran bu ayrım, önemli oranda tarihsel yaşantılar sonucu ortaya çıkmıştır (Bilener, 2007, s. 117). Ülkenin doğu kesiminde yaşayan Ukraynalılar, uzun yıllar Rus kültürü ile iç içe yaşamış olmalarından ve ortak bir tarih söyleminden ötürü Rusya'ya daha ılımlı bakmaktadır (Bilener, 2007, s. 117). Batı Ukraynalılar ise, gerek Stalin döneminde 1932-1933 yılları arasında görülen ve kimi Ukraynalılar tarafından soykırım olarak adlandırılan bir açlık felaketinin (*holodomor*) yaşanmış olması, gerekse tasfiye ve kamulaştırma girişimleriyle birlikte Katolik Kilisesi'nin bazı faaliyetlerinin yasaklanması gibi Sovyet dönemi uygulamaları neticesinde ülke üzerinde etkin bir Rusya ağırlığını istememektedir (Bilener, 2007, s. 117).

Bağımsızlığın ilk yıllarında Ukrayna açısından, istikrar ve düzen oluşturma konusunda bu ayrım kadar önem arz eden diğer bir sorun da, SSCB'den ayrılan tüm devletlerin yaşadığı ortak sorunlardan biri olan sıkıntılı ekonomik süreçtir. Sovyet döneminde ülkenin doğusu önemli yeraltı zenginlikleri ve sanayisiyle öne çıkan bir bölge olarak görülmüş, batısı ise verimli topraklarıyla SSCB'nin tahıl ambarı olarak nitelendirilmiştir (Semercioğlu, 2016, s. 189-190). Bağımsızlık sürecinde bu durumun getirdiği olumlu havaya, artık bu kaynakların eskiden olduğu gibi Rusya'ya aktarılmayacağı düşüncesinin eklenmesi etkili olmuştur; ancak sürecin sonunda ekonomik beklentiler tam anlamıyla karşılanamamış ve özellikle doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynakları konusunda Rusya'ya olan büyük bağımlılık Ukrayna'yı çoğu zaman zorlamıştır (Bilener, 2007, s. 118-119). Ayrıca; Ukrayna'nın, enerji konusunda bu denli önemli sorunlar yaşarken, özellikle de elektrik üretimi konusundaki tek güvencesi olan

nükleer santrallerini Çernobil faciası nedeniyle kapatmak zorunda kalması, zaten var olan enerji bağımlılığını etkileyen ve bu süreç içerisinde elini kısıtlayan bir diğer faktördür (Bilener, 2004, s. 326).

3.1.1. Lenoid Kravçuk Dönemi

Ukrayna’da bağımsızlığa giden süreç incelendiğinde ilk olarak, SSCB’nin Gorbaçov döneminde uyguladığı “açıklık” (*glasnost*) ve “yeniden yapılanma” (*perestroyka*) hamlelerinin, SSCB ülkeleri üzerinde oluşturduğu esnek havanın etkisi görülmektedir. Her ne kadar bu hava, Ukrayna Komünist Partisi’nin ülke üzerindeki sert ve etkin yapısı nedeniyle diğer ülkelerdeki kadar ön plana çıkamasa da, netice olarak Ukrayna’da da bir etki doğurmuş ve buna 1986 yılında yaşanan Çernobil faciasının neticesinde yükselişe geçen milliyetçi tutumun da eklenmesiyle daha belirgin bir nitelik kazanmıştır (Aydingün, 2012, s. 221).

SSCB’nin sıkıntılı bir sürecin içerisinde bulunduğu 1991 yılında devlet başkanı Gorbaçov’a yönelik planlanan darbe girişiminin etkisi, doğal olarak Ukrayna’da da hissedilmiş ve bunun sonucunda daha fazla destek bulmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi bağımsızlığa giden süreci beraberinde getirmiştir (Büyükkakıncı, 2004, s. 405-406). Bu düşüncelerle birlikte, bağımsızlık fikrinin savunucularından olan Lenoid Kravçuk’un başkanlığındaki Ukrayna Parlamentosu (*Verkhovna Rada*), 24 Ağustos 1991’de Ukrayna’nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Ukrayna, SSCB’den ayrılan ülkeler içerisinde, bağımsızlık kararının bir referandumla halk oylamasına sunulduğu tek ülke olmuştur. Bu durum, aynı referandumda %61 gibi bir oy oranıyla ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçilen Lenoid Kravçuk gibi bağımsızlık taraftarı olan önderlerin Moskova yönetimine karşı sergilediği kararlı bir duruş ve bir başarı niteliği taşımıştır (Büyükkakıncı, 2004, s. 406). Netice itibariyle, Ukrayna Parlamentosu’nun aldığı karar, referandum sonucunda %90 gibi önemli bir oranda kabul edilmiş olup, Kravçuk’un yönetimiyle birlikte bağımsız Ukrayna için yeni ve zorlu bir dönemin kapıları açılmıştır (Berktaş, 2017).

Göreve geldiği 1991 yılından 1994’e kadar cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Kravçuk, Ukrayna içerisindeki bağımsızlık yanlısı politikacılar gibi, demokratikleşme

çabalarına ve serbest ekonomi modeline yakınlığıyla öne çıkan bir lider olmuştur (Bingöl, 2014, s. 18). Kravçuk'un öncelik verdiği konulardan ilki, bağımsızlıklarını kazanan diğer devletlerde olduğu gibi, ekonomik ve siyasi anlamda yıllardır Sovyet yönetim tarzı içinde bulunan Ukrayna'yı reform paketleriyle dönüştürmek ve bu reformların halk tarafından benimsenmesini, kimi zaman otoriter bir yönetim tarzıyla da olsa, sağlamak olmuştur (Aydingün, 2012, s. 224). Ancak süreç, Kravçuk'un istediği şekilde ilerlememiştir. Bu dönem, ülkede; hızlı özelleştirmelerin, ekonomik krizin, güvenlik sıkıntılarının, yolsuzluğun, rüşvetin ve mafyavari olguların karmaşıklaştırdığı bir ortama dönüşmüş ve 1990'lı yıllar içerisinde yabancı yatırımları ülkeden uzaklaştıran ve sıkıntılı ekonomiyi daha da zora sokan birtakım gelişmelere sahne olmuştur (Bilener, 2007, s. 118).

Bağımsızlığın ilk yıllarında, bu sorunlar kadar önem arz eden ve özellikle dış politika alanında Rusya ile yaşanacak problemlerin fitilini ateşleyen bazı önemli gelişmeler de kendini göstermiştir. Bu gelişmeler arasında en önemlileri; Rusya'nın Karadeniz'deki filosunun ve Sivastopol'daki askeri üssünün statüsü, Sovyet döneminden kalma Ukrayna sınırları içerisindeki nükleer silahların varlığı ve bunların iade süreci, Rusya'nın Kırım bölgesindeki nüfuzunu kullanarak bu bölgedeki ayrılıkçı hareketleri desteklemesinden duyulan rahatsızlıklar olmuştur (Aydingün, 2012, s. 223).

Yaşanan tüm bu gelişmelere, reform uygulamalarının istenilen sonuca ulaşamaması ve sorunlar özelinde gerekli iyileştirmelerin yapılamaması gibi nedenler de eklenmiştir (Turan G., 2004, s. 368). Dört yıllık Kravçuk döneminin sonu bu şekilde gelmiş ve Kravçuk döneminde başbakanlık yapan ve Rusya'ya yakınlığıyla bilinen Lenoid Kuçma, 1994 seçimlerinde ülkenin ikinci devlet başkanı olarak seçilmiştir.

3.1.2. Leonid Kuçma Dönemi

1994 yılında seçilen ve 2005 yılındaki seçimlerde yerini Viktor Yuşçenko'ya bırakana kadar iki dönem cumhurbaşkanlığı yapmış olan Lenoid Kuçma'nın ilk dönemi, Ukrayna açısından önemli birtakım sorunların çözülerek bağımsızlığın benimsendiği bir dönem; ikinci dönemi ise, Ukrayna'nın geleceği konusunda önem arzeden birtakım siyasi krizlerin kendini göstermeye başladığı sıkıntılı bir dönem olmuştur. Göreve geldikten sonra hem siyasi hem de ekonomik konular arasında bir denge politikası yürütmeye

çalışan ve Rusya'ya yakınlığıyla bilinmesine rağmen Ukrayna'nın hayati çıkarları doğrultusunda zaman zaman Rusya'ya karşı da durabilerek çok yönlü bir politika izleyen Kuçma'nın ilk döneminde, Batı dünyası ile ilişkiler gelişme göstermiş ve 1990'ların ortasına gelindiğinde Ukrayna, ABD tarafından en çok dış yardımın yapıldığı ülkeler arasında üçüncü sırayı almıştır (Tecer, 2014, s. 111).

Kuçma'nın da, Kravçuk gibi bağımsızlığı tam anlamıyla perçinlemek adına ülke içinde ve dışında önem verdiği gelişmeler, yeni bağımsız bir ülkenin sağlam zeminlerde bir siyasal gelişme göstermesini ve sorunlu konularda tutarlı hamleler yapmasını amaçlaması adına önemlidir (Karadeli, 2004, s. 353-354). Bu doğrultuda, Aydınėün'ün ifadesiyle (2012, s. 228-229), Kuçma döneminin ilk üç yılında atılan beş önemli adım şunlardır:

- 28 Haziran 1996'da, parlamento tarafından Ukrayna Anayasa'sı kabul edilmiş ve bununla birlikte bağımsızlık anlayışının artık taviz verilemeyecek bir aşamaya gelmiş olduğu tescillenmiştir.
- Ekonomik anlamda radikal değişiklikleri benimseyen bir reform paketi oluşturularak uygulamaya konulmuştur.
- 1997 yılında, Romanya ve Rusya ile karşılıklı olarak sınırların tanındığını belirten anlaşmalar imzalanmıştır.
- Ülke bütünlüğü açısından ayrılıkçı tutumların izlendiği Kırım'a "sınırlı özerklik hakkı" verilerek yeni bir tehdit algısı oluşumunun önüne geçilmiştir.
- Ülke içerisindeki siyasal anlaşmazlıkların önüne geçilmesini hedefleyen barışçıl çözüm yöntemleri benimsenmiş ve 1994-1997 yılları arasında siyasal ve ekonomik reformlar uygulanmaya başlamıştır.

Belirtilen reform hareketlerinin ve ülke içerisinde kalıcı bir düzen oluşturma çabalarının yanı sıra Kuçma'nın, özellikle ilk dönemindeki dış politika uygulamalarına bakıldığında, Batı ve Rusya arasında başarılı bir dengeleme siyaseti izlediği de görülmektedir. Ancak Kuçma'nın, dengeleme siyasetini öne çıkaran olgulardan söz ederken, sadece Rusya'ya yakın bir lider olarak seçilmesine rağmen bu yolu izlemesine

değil, aynı zamanda Rusya'nın bu dönemde Ukrayna'ya karşı sergilediği tutumun Kuçma'yı bu tarz bir siyasete yöneltmesine de değinmek gerekmektedir. Nitekim; Kuzio'ya göre (2003, s. 8), Kırım'ın ve Sivastopol'un Ukrayna'nın egemenliğinde olduğunu kabul etme konusunda Rusya tarafından sergilenen isteksiz tavır, Ukrayna'yı NATO'ya, dolayısıyla da ABD kanadına yaklaştırmıştır. Ukrayna'nın, NATO'ya olan yakınlığını dış politikada başarılı bir şekilde kullanması neticesinde ise, özellikle 1995-1997 yılları arasındaki ilişkilerde Rusya daha makul bir tutum izlemek zorunda kalmıştır (Kuzio, 2003, s. 8). Bu gelişmelerle birlikte, NATO ile Ukrayna arasında 1997 yılındaki Madrid Zirvesi'nde kurulan ortaklık ilişkisi, Ukrayna açısından yalnızca bu dengelemeyi ifade etmekle kalmamıştır. Aynı zamanda, Ukrayna'nın Avrupa güvenliği için öneminin NATO tarafından vurgulanması ve NATO üyesi ülkeler tarafından Ukrayna'nın siyasi ve ekonomik gelişimiyle birlikte, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün desteklendiğinin ifade edilmesi açısından da oldukça önem arz etmiştir (Yapıcı, 2011, s. 1484). Ayrıca bu durumu, yeni bağımsız ve Batı'lı değerlerle birlikte Avrupa'ya entegre olma düşüncesini her fırsatta dile getiren bir ülke olan Ukrayna'nın, Atlantik'in her iki tarafındaki değerini artıran ve yerini sağlamlaştıran önemli bir diplomatik başarı olarak görmek de mümkündür.

Ülkenin ikinci cumhurbaşkanlığı seçiminin yapıldığı 1999 yılına gelindiğinde ise, seçimi yine Lenoid Kuçma kazanmış ve konunun başında da söylendiği gibi Kuçma'nın ikinci dönemi, hem dış politika ve güvenlik anlayışı bakımından hem de iç politika ve ülke gündeminde karşılaşılan sorunlar açısından oldukça farklı bir dönem olarak kendini göstermiştir. Kuçma'nın seçimlerden sonraki ilk icraatları; uygulamaya çalıştığı yapısal reformaları engellemekle itham ettiği parlamentodaki milletvekili sayısını 450'den 300'e düşürmek, milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırmak, yeni bir meclis daha oluşturarak parlamentonun etkili olan gücünü kırmak ve bütçenin parlamento tarafından reddedilmesi durumunda tüm parlamentoyu feshedebilmek olmuştur (Bilener, 2004, s. 323). Bu düzenlemeler üzerine yapılan referandumun sonucunda, Kuçma'nın istekleri halk tarafından %80'in üzerinde bir oy oranıyla kabul edilmiştir (Radio Free Europe/Radio Liberty, 2000). Ancak ilerleyen süreçte, Kuçma'nın bu tür otoriter faaliyetleri benimseyen bir yönetim anlayışıyla hareket etmesiyle, kolay

kolay içinden çıkamayacağı birtakım gelişmeler yaşanmış ve ülke gündemini önemli oranda meşgul ederek Kuçma'nın kamuoyu nezdindeki yerini önemli ölçüde sarsmıştır.

Bu gelişmelerden ilki; 2000 yılında yaşanan, Kuçma'ya karşı muhalif tavrıyla bilinen ve özellikle ülkedeki yolsuzlukla ilgili araştırmalar yapan bir gazeteci olan Georgiy Gongadze'nin bir cinayete kurban gitmesi olmuştur. Cinayetin ertesinde ortaya çıkan bantlarda Kuçma'nın, gazetecinin susturulması gerektiği yönündeki ses kayıtlarının medyaya yansması, durumun Kuçma tarafından reddedilmesine rağmen, ülke içerisinde protesto eylemlerine dönüşerek büyük yankı uyandırmıştır (BBC, 2011). Ayrıca; gerek yaşanan bu olay, gerekse Ukrayna yasalarında cumhurbaşkanına hakaret suçunun oldukça geniş kavramlarla ifade edilmesi nedeniyle Kuçma'ya karşı eleştiri yapabilmenin zorluğu, Ukrayna basınının dönem içerisinde ne ölçüde bağımsız olduğunu tartışma konusu haline getiren bir diğer durum olarak ortaya çıkmıştır (Bilener, 2004, s. 324).

Bu olayın ardından Kuçma'yı zora sokan diğer bir gelişme, Ukrayna ile ABD arasında Irak Savaşı özelinde yaşanan ve Ukrayna-ABD ilişkilerinin bozulmasına neden olan bir gerginlik durumudur (Karadeli, 2004, s. 354-355). Ukrayna'nın, Irak Savaşı'ndan önce Irak'a radar sistemleri satması ve bu konuda daha önce Birleşmiş Milletler tarafından alınan karara karşı gelmesi nedeniyle yaşanan bu gerginlik neticesinde, ABD tarafından Ukrayna'ya zaman içerisinde sağlanması planlanan 55 milyon dolarlık kredi 2002 yılında iptal edilmiş ve yine aynı yıl Prag'da düzenlenen Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'ne Ukrayna'nın katılımı istenmemiştir (Karadeli, 2004, s. 354-355).

Kuçma'nın ilk dönemi, ikinci döneminden, sadece ülke içerisinde istikrar ve düzen oluşturulmaya çalışılan ve nispeten daha demokratik uygulamaların izlenmesi yönünden ayrılmamıştır. Kuçma'nın ikinci dönemi, aynı zamanda Ukrayna'nın dış politika yönünün batıdan doğuya doğru çevrildiği ve Rusya ile özellikle ilk dönemde kurulamayan etkin işbirliğinin kurulmaya başlandığı bir dönem olarak da farklılık göstermiştir. Kuzio'ya göre (2003, s. 9), Ukrayna'nın bu değişimini kolaylaştıran önemli bir etken, Kuçma'nın ilk döneminde Rusya devlet başkanı olan Boris Yeltsin'in yerine 2000 yılında Vladimir Putin'in gelmesi olmuştur. Putin, Yeltsin'in tersine Ukrayna'nın sınırlarını ve bağımsız bir devlet olma hakkını redetmemiş ve Ukrayna ile karşılıklı ulusal çıkarları gözeterek yakın ilişkiler kurmayı hedefleyen bir "stratejik ortaklık" ilişkisini

benimsemiştir (Kuzio, 2003, s. 9). Ayrıca Putin, göreve geldikten sonra, Ukrayna ile Rusya'nın ikili ilişkilerindeki belirtilen sorunlara ve özellikle Ukrayna'nın Rusya'ya olan enerji borçlarının ödenmesine karşı özel olarak önem vereceği yönünde beklentilerin doğmasına neden olmuştur (Büyükakıncı, 2004, s. 435). Nitekim, Kiev Büyükelçiliği görevine Gazprom'un başkanı ve aynı zamanda eski Rusya başbakanlarından biri olan Viktor Çernomirdin'i getirmesi, bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir (Büyükakıncı, 2004, s. 435).

Netice itibariyle Kuçma'nın ikinci dönemi, ilk döneminden hem iç hem de dış politika alanlarında önemli bir farklılık göstermiştir. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte artış gösteren ülke içi karışıklıklar, sık sık değişen kabineler nedeniyle istikrara kavuşamayan siyasi rejim, yaşanan ekonomik sıkıntılar, yolsuzluklar ve medya ile muhalifler üzerindeki baskıcı tutumlar gibi nedenlerden ötürü kamuoyunda Kuçma'ya olan tepkiler artmıştır (Aljazeera Türk, 2014). Buna karşılık, ülkede yaşanan durumun farkında olan Kuçma, 2004 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmamış ve seçimlerde kendisi gibi Rusya ile ilişkilere sıcak bakan ve son döneminde başbakanlığını yapmış olan Viktor Yanukoviç'i desteklemiştir (BBC, 2004).

3.1.3. Turuncu Devrim ve Viktor Yuşçenko Dönemi

2004 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Kuçma tarafından desteklenen Yanukoviç'in karşısına, 1999-2001 yılları arasında yine Kuçma döneminde başbakanlık yapmış olan Viktor Yuşçenko aday olarak çıkmıştır. Yuşçenko, Kuçma'yı ülke içindeki siyasi krizlerden sorumlu tutmuş, Ukrayna'yı Batı yanlısı tutumdan Rusya yanlısı bir tutuma sevk etmekten dolayı eleştirmiş ve bunların üzerine istifa ederek muhalefet tarafına geçmiştir (Tecer, 2014, s. 114). Yuşçenko'nun, özellikle Kuçma'nın siyasi krizlerle uğraştığı ve önemli ölçüde eleştirildiği bir süreçte, Batı yanlısı bir tutumla başbakanlık görevini yürütmesi, sosyal piyasa ekonomisini benimsemesi ve görevdeyken ülke ekonomisini hareketlendirmesi gibi nedenler, kendisine cumhurbaşkanlığı seçimlerine giden yolu açmıştır (Deutsche Welle, 2004a). Bunun yanı sıra, "Bizim Ukraynamız" (*Nasha Ukraina*) partisinin lideri olarak kamuoyunda önemli ölçüde yükselişe geçmesini sağlayan bir dönemi beraberinde getirmiştir. Ayrıca Yuşçenko, seçimlerin öncesinde kendisi gibi Batı ile yakın ilişkileri önceleyen ve süreç içerisinde en

önemli ortağı konumuna gelecek olan “Tüm Ukraynalıların Vatan Birliği Partisi”nin (*Batkivshchyna*) lideri Yuliya Timoşenko’nun da desteğini alarak seçimlerdeki iddiasını ve gücünü artırmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte Ukrayna’da, 31 Ekim 2004 tarihinde gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda, adayların gerekli çoğunluğu sağlayamaması üzerine ikinci tura gidilmiş ve 21 Kasım 2004 tarihinde düzenlenen ikinci turda oyların %49,4’ünü Yanukoviç’in, %46,6’sını ise Yuşçenko’nun alması üzerine (BBC, 2018a), ülkede “Turuncu Devrim” olarak adlandırılan sürecin fitili ateşlenmiştir. Alınan sonuçlara, seçimlerde birtakım şaibelerin olduğunu ileri sürerek karşı çıkan Yuşçenko’ya muhalefetin de destek vermesiyle birlikte ülkede kitlesel protesto eylemleri başlamıştır. Hem Yuşçenko’nun seçim dönemi içinde hem de muhalif liderlerin yapılan gösterilerde turuncu rengini simgesel olarak kullanmaları nedeniyle süreç, Turuncu Devrim olarak adlandırılmıştır. Yapılan itirazlara, büyüyen gösterilerin ve çıkan olayların da eklenmesiyle birlikte ülke genelinde seçimlerin tekrar edilmesi kararı alınmış ve 26 Aralık 2004 tarihinde yenilenen seçimlerde, Yanukoviç’in %44,2 oyuna karşılık Yuşçenko %51,9 oranında oy alarak ülkenin yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir (BBC, 2018a).

Dünya basını tarafından da yakından takip edilen bu süreç, bağımsızlığından itibaren doğu-batı ekseninde gidip gelen Ukrayna’ya, Batı tarafından olumlu görüşlerin ve destek mesajlarının yöneltilmesine neden olmuştur (Mynet, 2004). Aynı zamanda, 2003 yılında Gürcistan’da başlayıp şimdi de Ukrayna’ya ulaşarak batıya yakın liderlere olan desteği giderek yükselişe geçiren Renkli Devrimler sürecinin, Rusya’nın bölge özelindeki dış politikası için aynı oranda tehlike arz ettiği bir döneme karşılık geldiğine dair görüşler de doğurmuştur (Kemaloğlu, 2016, s. 9). Nitekim, genelde bölge ülkelerinde özelde ise Ukrayna’da yaşanan bu süreç, ABD-Rusya ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Yuşçenko’nun seçilmesinin ardından Rusya, dönem içerisinde ABD ile sorunlu ilişkilere sahip olan İran ve Suriye ile işbirliği yapacağına dair görüşler bildirerek bu yolla ABD’yi “cezalandırma” yoluna gitmiş ve ABD de bu duruma 2005 yılında Rusya’nın G-8’den çıkarılma durumunu gündeme getirerek karşılık vermiştir (Kamalov, 2005, s. 13-15; akt. Bozkurt, 2006, s. 126-127).

Turuncu Devrim süreciyle birlikte, Ukrayna’da “Batı’ya dönük yüzlerin” yönetimi devralmaları, AB-Rusya ilişkilerini de aynı şekilde etkilemiştir. İki taraf açısından da, Ukrayna ile kurulacak olan ilişkilerin sonucunun çok boyutlu bir yapıya evrilmesi nedeniyle, özellikle Rusya, AB’nin izlediği Doğu politikasının daha aktif bir seviyeye gelmesini istememiştir (Uğur, 2016, s. 200). Özdal’a göre (2016, s. 170), devrimle birlikte; “AB’nin Ukrayna politikası ile Rusya’nın BDT entegrasyonu çerçevesinde izlediği Ukrayna politikası, coğrafi olarak kesişmiştir ve bu nedenle zaman zaman Rusya ile AB ortak komşuluk alanında karşı karşıya gelmektedir.” Bu nedenle, Ukrayna’nın taraflara karşı benimsediği tutumunun önemi, bağımsızlığını kazandığı döneme kıyasla daha belirleyici ve bölgesel politikaları da etkileyebilecek bir konuma gelmiştir. Ayrıca Ukrayna devriminin; AB’nin 2004 yılındaki genişlemesiyle birlikte sınırlarını Ukrayna’ya dayandırdığı ve Ukrayna’nın AB ile Rusya arasında bir “geçiş bölgesi” konumuna geldiği bir dönemin ertesinde, AB ve NATO ile yakın ilişkileri önceleyen bir kadro tarafından gerçekleştirilmesi, konunun önemini bir kat daha artırmıştır. Bu durum aynı zamanda, ilerleyen süreçteki bölgesel ve küresel ilişkilerde, Batı’nın elinin Rusya’ya karşı daha güçlü olabileceği yönünde beklentiler de doğurmuştur.

Netice itibariyle; yaşanan devrim sürecinin sonunda, hem sürece yakın olan dış aktörler tarafından hem de süreci gerçekleştiren iç politika aktörleri tarafından yeni bir dönem beklentisi doğmuş; ancak devrimle gelen iktidarla Ukrayna halkı yeni bir hayal kırıklığı yaşamıştır (Oğan, 2010, p. 1). Özellikle iç politikada karşılaşılan sorunlar ve politik çekişmeler, hem liderler hem de Ukrayna halkı açısından beklentilerin tam anlamıyla karşılanamadığı bir dönemi beraberinde getirmiştir.

Yuşçenko’nun cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturduktan sonraki ilk icraatı, seçim dönemindeki en büyük destekçisi olan Timoşenko’yu başbakanlık görevine getirmek ve müttefiklik ilişkisini sürdürmeyi hedeflemek olmuştur (Vatan, 2005). Ancak, iki lider arasındaki ilişkiler kısa süre içerisinde bozulmuş ve karşılıklı suçlamalar, devam eden yolsuzluk iddiaları ve bunların üzerine hükümetten gelen istifalar nedeniyle Timoşenko’nun başbakanlığı yalnızca dokuz ay sürmüştür. Timoşenko’nun, 8 Eylül 2005 tarihinde Yuşçenko tarafından görevden alınması, ülke içerisindeki istikrarsız düzene

çözüm sağlamamış ve ülke içerisinde Yuşçenko'ya duyulan güven giderek azalmaya başlamıştır (BBC, 2005).

Bu durumun sebepleri arasında görülen olguların başında, ülke içerisinde sıkıntılı ekonomik düzenin ve istikrarsızlığın devam etmesi gelmektedir. Kuçma döneminde oldukça sıkıntılı bir süreçten geçen Ukrayna ekonomisinin, Yuşçenko'nun başbakanlığında nispeten düzelme göstermesi ve gelecek için umut vadetmesi, Yuşçenko'ya halk nezdinde duyulan güveni artıran bir unsur olarak görülmüştü. Ancak kendi cumhurbaşkanlığı döneminde bu başarının sağlanamaması, duyulan güvenin aynı ölçüde kaybolmasına neden olmuştur. Bunun dışında Yuşçenko'nun, seçim sürecinde sıkça vurguladığı vaatlerinden biri olan yolsuzlukla mücadele ve dönemin suçlularının cezalandırılacağına dair sözüne karşılık, suçlamalarını yönelttiği eski kadrolarla uzlaşarak sürecin üstünü kapatması ve aynı iddiaların ülkede bu kez kendi yönetimi altında yeniden ortaya çıkması, halkı hayal kırıklığına uğratan diğer bir gelişme olarak görülmüştür (Berktaş, 2010). Ayrıca dış politikada, Rusya ile Ukrayna arasındaki enerji borçları üzerinden yaşanan sorun, Yuşçenko'nun gelişiyi birlikte, Rusya tarafından bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Enerji fiyatlarının iki katına çıkarıldığı bir anlaşmanın, 2006 yılının başlarında Yuşçenko tarafından kabul edilmesi, Yuşçenko üzerinde muhalefetin eleştirilerinin ve baskılarının daha da artmasına neden olmuş ve bu durumun faturası da kendisi adına olumsuz bir etki doğurarak yaklaşan genel seçimlere yansımıştır (Özdemir, 2016, s. 171-172).

Yaşanılan tüm bu gelişmelerin etkisinin görüldüğü 26 Mart 2006 tarihindeki genel seçimlerde, Yuşçenko'nun cumhurbaşkanlığı seçimindeki rakibi olan Yanukoviç'in "Bölgeler Partisi" (*Partiya Rehioniv*) ilk sırayı alırken, Timoşenko'nun Blok'u ikinci sırayı ve Yuşçenko'nun Bizim Ukraynamız Partisi üçüncü sırayı almıştır. Alınan sonuçlara göre, hiçbir partinin tek başına iktidar olabilmek için çoğunluğu sağlayamaması üzerine koalisyon görüşmeleri başlamış ve üç ay süren görüşmelerin ardından Yuşçenko ve Timoşenko'nun partileri yanlarına Sosyalist Parti'yi de alarak bir koalisyon oluşturmuşlardır. Ancak oluşan koalisyon, partiler arasındaki ideolojik farklılıklar ve görüş ayrılıkları nedeniyle uzun süreli olmamış ve kısa sürede dağılmıştır. Özellikle, koalisyon üyelerinden Sosyalist Parti'nin, Yuşçenko ve Timoşenko'da olduğu

gibi, Batı'yla ve özellikle de NATO ile yakın ilişkilere fazla sıcak bakmaması ve Ukrayna'nın olası bir NATO üyeliğinin kararının bir referandum sonucunda verilmesini savunması, koalisyondaki partiler arasında önceki dönemde de görülen en önemli sorunlarından birisi olmuştur (Deutsche Welle, 2006). Koalisyon sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması ve seçimlerin üzerinden beş ay gibi bir süre geçmesine rağmen hala kalıcı hükümetin kurulamaması nedeniyle Yuşçenko, görevi Yanukoviç'e vermek durumunda kalmış ve Yanukoviç Ağustos ayında başbakanlık koltuğuna oturmuştur (Amerikanın Sesi, 2006). Yeni dönemle birlikte Yuşçenko'nun, parlamentodaki etkinliği de önemli ölçüde azalmış ve özellikle eski müttefiki Timoşenko'nun, cumhurbaşkanının veto yetkisini ortadan kaldıran bir yasa teklifinde başbakan Yanukoviç'e destek vererek yasanın çıkmasına yardımcı olması, Yanukoviç'in gücünün tam anlamıyla kısıtlanmasına neden olmuştur. Yaşanılan bu gelişmenin doruk noktasını oluşturduğu tartışmalar ve parlamentodaki uyuşmazlığın getirdiği kısır döngüler nedeniyle Yuşçenko meclisi feshetmiş ve erken genel seçime gidilmesi yönündeki kararını bildirmiştir.

30 Eylül 2007 tarihinde düzenlenen erken genel seçimlerde ise, %3 barajını aşan beş parti parlamentoya girebilmiştir (TÜSİAD, 2008, s. 3). Ancak, önceki genel seçimde olduğu gibi, hiçbir partinin oyu tek başına hükümeti kurmaya yetmemiştir. Yanukoviç'in parlamentoda ortak bulamaması üzerine, seçimlerde %30 oy oranı ve 156 milletvekili elde eden Yuliya Timoşenko Bloku (BYUT) ile %14 oy oranı ile 72 milletvekiline sahip Devlet Başkanı Viktor Yuşçenko'ya bağlı Bizim Ukrayna yeniden bir Yuşçenko-Timoşenko ittifakı kurarak Timoşenko'nun ikinci başbakanlık dönemini başlatmışlardır (TÜSİAD, 2008, s. 4).

Yuşçenko ve Timoşenko'nun ikinci uzlaşma dönemi, tıpkı ilk dönemde olduğu gibi uzun sürmemiş ve gerek iç gerekse dış politikada yaşanan gelişmelerin etkisiyle daha problemlili ve tartışmalı bir süreci de beraberinde getirmiştir. Yeni dönemde, Yuşçenko ve Timoşenko arasındaki ekonomi üzerinden süren tartışmalar daha da şiddetlenerek devam etmiş ve karşılıklı suçlamalar neticesinde Timoşenko'nun zaman zaman Yanukoviç'in muhalefet kanadına yaklaşarak Yuşçenko'yu kısıtlaması, iki lider arasındaki ilişkileri neredeyse kopma noktasına getirmiştir. Ancak, dönemi zorlaştıran asıl gelişmeler dış politika alanında yaşanmış ve Ukrayna'yı 2006'dan itibaren önemli ölçüde zorlayan

enerji probleminin 2008’de yaşanan küresel ekonomik krizle birleşmesi, Rusya’da da olduğu gibi Ukrayna’nın zaten zorda olan ülke ekonomisini büyük bir çıkmaza sürüklemiştir (ORSAM, 2009).

Ukrayna’da Timoşenko’nun yeniden iktidara gelmesi ve cumhurbaşkanı Yuşçenko’nun Rusya’ya karşı bilinen tavrı, Rusya tarafından, geçici çözümlerle ertelenen enerji borçlarının yeniden öne sürülmesine ve borcun ödenmemesi halinde doğalgazın kesileceğine dair mesajların gündeme getirilmesine neden olmuştur (ORSAM, 2009). Durumu yakından takip eden AB’nin tepkisini almamak ve sorunun daha da büyümesine engel olmak amacıyla Yuşçenko, yaptığı görüşmelerle Rusya ile uzlaşmış ve sonrasındaki süreç için sorumluluğu Timoşenko’ya yöneltmek bir an önce anlaşmanın imzalanması gerektiğini ifade etmiştir. Uzayan süreç, Timoşenko’nun 2009 yılında Rusya ile söz konusu anlaşmayı imzalaması ile nihayete ermiş; ancak bu anlaşmanın Ukrayna’yı ekonomik açıdan oldukça zora sokan bir anlaşma olduğu yönündeki muhalefetten gelen tepkiler, Timoşenko’nun ülke içindeki güvenini büyük ölçüde sarsan bir gelişme olmuştur (Haberler.com, 2013). Ayrıca, anlaşmanın imzalanmasında yasa ihlali yapıldığına yönelik iddialar, ileride Timoşenko hakkında soruşturma açılmasına ve 2011 yılında tutuklanmasına giden bir sürece neden olmuştur.

Yaşanılan tüm bu gelişmeler ve ülkede bir türlü düzelemeyen ekonomik durum, 2010 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yaklaştığı bir dönemde hem Yuşçenko’nun hem de Timoşenko’nun önemli oranda oy kaybettiği ve Yanukoviç’in yeniden ön plana çıktığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Ayrıca, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik çıkmazın Rusya’dan uzaklaştıkça daha da körüklendiğine dair endişeli durum, Yuşçenko ve Timoşenko’ya yakın seçmenlerde dahi görülmeye başlanmış ve denge politikasına dönülmesi yönündeki beklenti, toplum özelinde de yükselişe geçmiştir. Nitekim bu durum, Rusya’ya yakınlığıyla bilinen Yanukoviç tarafından da dikkatle izlenmiştir. 2010 yılındaki seçim sürecini de göz önünde bulunduran Yanukoviç kamuoyuna, Rusya ile ilişkilerin güçlendirileceğine dair söylemlerin yanı sıra AB ile ilişkilerin yakın tutulacağına dair mesajlar da vermiştir (Cura, 2016).

3.1.4. Viktor Yanukoviç Dönemi ve Maidan Krizi

2010 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda, Yanukoviç %35 oranında oy alırken en yakın rakibi Timoşenko oyların %25'ini alarak ikinci tura kalmışlardır (Deutsche Welle, 2010). Eski cumhurbaşkanı Yuşçenko ise %5'lerde kalarak büyük bir yenilgi yaşamıştır (Akçadağ Alagöz, 2010a, p. 1). 7 Şubat'ta gerçekleşen ikinci turda ise Yanukoviç oyların %48'ini alırken Timoşenko %45'te kalmış ve Yanukoviç ülkenin yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Radikal, 2010). Aradaki farkın oldukça az olması nedeniyle Timoşenko sonuçlara güvenmemiş ve seçimlere itirazda bulunmuştur. Ancak, Ukrayna Seçim Komisyonu'nun seçimlerde bir sorunun olmadığına karar vermesi neticesinde Yanukoviç'in zaferi kesinleşmiş ve Yanukoviç kararın sonrasında yaptığı konuşmasında seçmenlerine "Turuncu Devrim'in sonunun geldiğini" ilan etmiştir (Radikal, 2010). Seçimlerden kısa bir süre sonra, mecliste güvenoyu alamayan Timoşenko'nun hükümeti de düşmüş ve başbakanlıktan ayrılmıştır.

Alınan sonuçlarla birlikte, bağımsızlığından itibaren yönü doğu-batı ekseninde değişen Ukrayna'da yeni bir dönem başlamış ve bu dönem Ukrayna'nın yüzünü yeniden Rusya'ya çevireceği yönünde beklentiler doğurmuştur. Nitekim, Yanukoviç söylemlerinde Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğine vurgu yaparken; AB ile ilişkilerin kopmayacağına ve Ukrayna'nın AB üyeliği hedefine özen göstereceğine de yer vermiştir (Cura, 2016). Bu niyetini göreve geldikten sonraki ilk açıklamalarında dile getiren Yanukoviç, Rusya ile AB arasında bir gaz konsorsiyumu oluşturulmasını ve bu sayede AB'nin Rus gazına sorunsuz bir şekilde ulaştırılmasını hedeflediğini söyleyerek ifade etmiştir (Akçadağ Alagöz, 2010a, p. 9). Ayrıca görevdeki ilk yılında, Rusya ile Ukrayna arasındaki enerji problemini aşma konusunda da girişimlerde bulunmuş ve bu sorunu karşılıklı tavizlerle aşmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Rusya ile, Sivastopol'daki Rus üssünün sözleşmesini 25 yıl uzatan bir anlaşmaya varmış ve bunun karşılığında Rusya Ukrayna'ya verdiği doğalgazda indirim gitmiştir (Akçadağ Alagöz, 2010a, p. 10).

Yanukoviç, başbakanlık yaptığı ve muhalefette olduğu eski dönemlerinin aksine, cumhurbaşkanlığı görevinde AB ile ilişkilere özel olarak önem verme gayretinde olmuş ve özellikle seçim döneminde Rusya'ya çok yakın görünmekten kaçınmıştır (Sarıkaya, 2010, s. 6). Gerek geçmiş dönemlerde gerekse 2010 seçimlerinde halkın önemli bir

kısının Batı entegrasyonu ve Batı'lı değerler konusunda gösterdiği hassasiyetin farkında olmuş ve her ne kadar Moskova'ya yakın dursa da AB ile kurulması planlanan ortaklık ilişkisinin müzakerelerine son ana kadar özen göstermiştir (Derman ve Ongarova, 2014, s. 18). Ancak, anlaşmaya giden süreçte, AB tarafından bazı şartlar öne sürülmüş ve bu konularda gerekli düzenlemelerin Ukrayna tarafından yerine getirilmesi istenmiştir. Bunlar, 2009'da Rusya ile yaptığı anlaşmadan ötürü tutuklu bulunan Timoşenko'nun yurt dışında tedavi edilmesine olanak sağlanması ve ülke içerisindeki siyasi ve ekonomik reformların süreç içerisinde tamamlanması olmuştur (Özdal, 2013, s. 5). İlerleyen dönemde, özellikle reformlar konusunda birtakım sıkıntılar yaşanmış ve AB, Ukrayna tarafından bu reformların yerine getirilmediğini savunmuştur (Özdal, 2013, s. 6). Ancak, yaşanan yüzeysel sorunların haricinde uzlaşının sağlanamamasındaki asıl etken olarak, Ukrayna'nın AB ile bu tarz bir işbirliğine girecek olmasının Rusya tarafında oluşturduğu rahatsızlık ve Rusya'nın yakın zamanda kurmayı amaçladığı "Avrasya Birliği"nin içinde olmasını istediği Ukrayna gibi bir ülkenin Batı'ya karşı kaybedilme endişesi görülmüştür (Gafarlı, 2014, p. 12-13). Bunun yanı sıra, Rusya'ya yakınlığıyla bilinen Yanukoviç'in, yeni dönemde AB ile ilişkilere gereken itinayı göstereceğini belirtmesi de, bu endişeyi artıran bir diğer durum olarak yansımıştır (Cura, 2016).

Ukrayna'nın ise, bu süreçte Rus baskısına karşı çıkması, dönemin şartları açısından değerlendirildiğinde pek de mümkün görülmemektedir. Çünkü Ukrayna, her ne kadar bağımsızlığından itibaren hem ekonomik hem de siyasal düzen açısından ağırlıklı olarak Batı yanlısı bir tutum izlemek istese de, özellikle ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartların kimi zaman bu duruma engel olduğu görülmüştür (Özdal, 2013, s. 7-9). Nitekim Ukrayna'nın, Rusya'dan uzaklaştığı çoğu dönemde ticaret hacmi ve ekonomisi daralma göstermiş ve enerji krizleri bu dönemlerde her zaman Ukrayna'nın başını ağrıtan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. 2013 yılına gelindiğinde, Ukrayna'nın döviz rezervlerinin 2006 yılından itibaren en düşük seviyeye gerilemiş olması da bu duruma örnek teşkil etmiştir (Özdal, 2013, s. 9). Ayrıca, taraflar arasındaki sıkıntılı dönemlerde ilk fırsatta kendini belli eden enerji krizleri, yalnızca Ukrayna'yı değil, Rus gazından faydalanan birçok Avrupa ülkesini de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle AB, her ne kadar Ukrayna ile yakın ilişki içerisinde olmayı hedeflese de, enerji kozunun

Rusya tarafından her an kullanılabilereceği endişesinden ötürü Ukrayna'ya karşı izlediği politikalarda çoğu zaman temkinli olmayı tercih etmiştir (Akdemir, 2014, s. 71).

Anlaşma sürecine geri dönecek olursak; tüm bu şartlarla ve gelişmelerle birlikte, 2013 yılındaki Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde imzalanması planlanan AB-Ukrayna Ortaklık Anlaşması, Yanukoviç tarafından bir anda geri çevrilmiştir. Yanukoviç, anlaşma sürecine Rusya'nın da dahil edilmesi yönünde yeni bir öneri getirmiş; ancak bu öneri AB tarafından reddedilmiştir (Cumhuriyet, 2013). Yanukoviç'in imzadan vazgeçmesinde ve bu öneriyi getirmesindeki Rusya etkisi önemli oranda belirleyici olmuştur. Nitekim Rusya'nın, Vilnius'taki zirvenin hemen öncesinde, Ukrayna-Rusya ticaretine kotalar ve birtakım engeller koyarak Ukrayna'ya gözdağı vermesi, durumu kanıtlar nitelikte olmuştur (Karadeli, 2014, s. 126).

Anlaşmanın Yanukoviç tarafından reddedilmesi, Kasım 2013'te Kiev'de protesto gösterilerinin başlamasına ve gösterilerin kısa sürede yayılmasına neden olmuştur. Gösterilerin büyümesiyle birlikte göstericilere karşı müdahaleler de sertleşmiş ve Yanukoviç'in geri adım atmaması üzerine kaos ortamı sürmeye devam etmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine AB, sorunun çözümü için girişimlere başlamış ve AB dışişleri bakanlarını olağanüstü toplantıya çağırmıştır. İlerleyen süreçte gösterilere neofaşist gruplar gibi radikal unsurların da katılmasıyla işler kontrolden çıkmaya başlamış ve bunun üzerine AB üç dışişleri bakanını görevlendirerek taraflar arasında uzlaşının sağlanmasına katkıda bulunmuştur (Sputnik Türkiye, 2019). Ancak, varılan uzlaşım uzun sürmemiş, tekrar hareketlenen olaylar ve eylemcilerin tehditleri üzerine Yanukoviç ülkeyi terketmiştir. Bunun üzerine parlamento, istifa etmeyen Yanukoviç'i görevden almış ve 25 Mayıs'ta bir cumhurbaşkanlığı seçiminin düzenleneceğini duyurmuştur. Yanukoviç ise, düzenlenmesi planlanan seçimlerin ülkedeki karşıklık nedeniyle yasal zeminde olmayacağını savunmuş ve seçimlerde tekrar aday olmayacağını belirtmiştir. Yanukoviç'in görevden alınmasıyla birlikte göreve, 23 Şubat'ta geçici olarak Oleksandr Turçinov getirilmiş ve Mayıs ayındaki seçimleri kazanan Petro Poroşenko'nun 7 Haziran'da görevi devralmasına kadar cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüştür.

Bir dönem Timoşenko'nun yardımcılığını da yapmış olan ve AB yanlısı tutumuyla bilinen Turçinov'un, göreve gelmesinin ertesinde "Rusya'nın Kiev yönetimini

kışkırtarak Kırım'ı işgal etmek istediğini" ifade etmesi hem Rusya'dan hem de ülke içerisindeki Rus etkisinin ağırlıkta olduğu yerlerden tepkilerin gelmesine neden olmuştur (BBC, 2014a). Nitekim bu konudaki ilk ve en önemli gerilim de Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde başlamış ve özellikle Yanukoviç'in devrilmesiyle birlikte bölgede yükselişe geçen Rusya yönündeki ayrılıkçı tutum, zaman içerisinde Rus etkisinin fazla olduğu diğer kentlere de yayılmıştır (Uyaniker, 2018, s. 160). Rusya taraftarı göstericiler, Kırım'da birçok kamu binasını ele geçirmiş ve bunun üzerine Kırım Özerk Parlamento'su Rusya'nın da desteğiyle 16 Mart'ta Rusya'ya bağlanma isteğiyle referanduma gidileceğini açıklamıştır (Haberler.com, 2014a). Bu durumun kabul edilemez olduğu yönünde, başta BM ve AB olmak üzere uluslararası camiadan tepkiler gelmesine rağmen, 16 Mart'ta referandum gerçekleşmiş ve %83'lük bir katılımıla %93 oranında Rusya'ya bağlanma kararı alınmıştır (Deutsche Welle, 2014a). Alınan kararın ardından Rusya devlet başkanı Putin, Kırım'ın ilhakını 21 Mart 2014'te Kremlin'de gerçekleşen bir törenle onaylamıştır. Kırım'da alınan bu karar, ayrılıkçı tutum benimseyen ülkenin doğusundaki kentlere de yansımış ve Donbass Bölgesi'nde Rusya yanlıları tarafından kamu binalarının işgal edilmesine neden olmuştur. Bölgedeki Luhansk ve Donetsk kentlerinde Mayıs ayında referandumlar düzenlenmiş ve çıkan sonuca dayanarak bağımsızlık ilan ettiklerini duyurmuşlardır (Haberler.com, 2014b). Başta kömür olmak üzere zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan bölgede yükselişe geçen ayrılıkçı tutumlar, Ukrayna için, Kırım'dan sonraki yeni mücadele alanı olarak kendini göstermiş ve artan gerilim ülke geneline yayılarak devam etmiştir.

3.1.5. Petro Poroşenko Dönemi

Yaşanılan sorunların gölgesinde, 25 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleşen devlet başkanlığı seçimlerine 21 aday katılmış ve ülkenin en zengin iş adamları arasında yer alan Petro Poroşenko oyların %55,7'sini alarak ülkenin beşinci cumhurbaşkanı seçilmiştir (Deutsche Welle, 2014b). Seçimlerdeki en iddialı rakibi olarak görülen Timoşenko ise %12,9'da kalmıştır. Daha önce Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini yürütmüş olan Poroşenko, Turuncu Devrim sürecinde Yuşenko ve Timoşenko'yla birlikte yer almış ve kendisi de AB'ye olan yakınlığıyla öne çıkmıştır. 7 Haziran'da göreve başlayan Poroşenko, göreve geldikten sonraki ilk açıklamasında

Kırım'ın ilhakının kabul edilemeyeceğini ve her zaman Ukrayna toprağı olarak var olacağını ifade etmiştir (BBC, 2014b). Bunun yanı sıra, öncelikli hedefinin Ukrayna'nın AB üyeliğı olduğunu belirten Poroşenko, yeni dönemle birlikte modern bir Ukrayna inşa edileceğini ve ülkenin doğusundaki terör faaliyetleriyle etkili bir mücadele içinde olunacağını da belirtmiştir (Deutsche Welle, 2014c).

Poroşenko'nun cumhurbaşkanı olarak ilk icraatı ise, AB ile Ukrayna geçici hükümeti arasında 21 Mart 2014'te siyasi bölümü imzalanan ortaklık anlaşmasının ekonomik bölümünü imzalaması olmuştur. Taraflar arasında 27 Haziran 2014'te imzalanan anlaşma, Ukrayna ve Avrupa Parlamentosu tarafından 16 Eylül'de eş zamanlı olarak onaylanmıştır. Anlaşmanın onaylanmasının ardından Poroşenko, AB üyeliğı için bir reform planı hazırladıklarını duyurmuş ve "Strateji 2020" ismi verilen bu plan dahilinde AB üyeliğı yolunun açılacağını ifade etmiştir (Deutsche Welle, 2014d). Ancak Rusya'nın, anlaşmadan duyduğu rahatsızlığı taraflara bildirmesiyle anlaşmanın yürürlüğe girişi 1 Ocak 2016'ya ertelenmiş ve bu süreçte Rusya'nın da dahil edildiğı üçlü görüşmeler yapılmasına karar verilmiştir (Cura, 2016). Ancak görüşmelerde istenilen netice alınamamış ve Rusya anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Ukrayna'ya yaptırım uygulayacağını bildirmiştir.

AB ile ilişkilerin ilerlemesine rağmen, Poroşenko dönemi de Ukrayna halkı açısından beklenebilecekleri verememiştir. Poroşenko seçim sürecinde; işgal altında olan Kırım'ın tekrar alınacağı, Donbass Bölgesi'ndeki çatışmaların sonlandırılacağı, ülke içindeki yaşam koşullarının yükseltileceğı, adil hukuk sisteminin oluşturulacağı ve AB ile tam üyelik yönünde ilişki kurulacağına dair vaatlerde bulunmuş, ancak bu vaatlerinin birçoğunu yerine getirememiştir (Sputnik Türkiye, 2015a). Özellikle Donbass Bölgesi'ndeki çatışmalar önemli boyutlara ulaşmış ve Ukrayna ordusu ile bölge güçleri arasındaki çatışmalarda bir yılda beş binin üzerinde insanın hayatını kaybettiğı belirtilmiştir (BBC, 2015). Ayrıca, 17 Temmuz 2014 tarihinde Holanda'dan Malezya'ya giden bir yolcu uçağı bölge üzerinde düşürülmüş ve 298 kişinin hayatını kaybettiğı olayın Rusya yanlısı ayrılıkçı kuvvetler tarafından atılan bir Rus füzesiyle gerçekleştiğı ortaya çıkmıştır (BBC, 2018b). Donbass'ta büyüyen olaylar üzerine 20 Haziran 2014 tarihinde Poroşenko tarafından 14 maddelik bir çözüm önerisi getirilmiş ve silahların bırakılması

halinde suça karışmayanlara büyük ölçüde af sağlanacağı bildirilmiştir (Askeroğlu, 2014). Bunun üzerine 5 Eylül 2014'te Minsk'te yapılan ve taraflarla birlikte Rusya ve AGİT'in de dahil edildiği görüşmeler sonucunda ateşkes sağlanmış; ancak varılan uzlaşının kısa sürede bozulmasının ardından çatışmalar yeniden başlamıştır. AGİT'in girişimleriyle Şubat 2015'te görüşmelere yeniden başlanmış ve Almanya ve Fransa'nın dışişleri bakanlarının da katılımıyla yeniden ateşkes sağlanmış; ancak bu ateşkes de uzun sürmeyerek Debaltseve şehrindeki çatışmalarla bozulmuştur (Uyaniker, 2018, s. 154). İlerleyen zaman içerisinde ateşkes girişimleri zaman zaman devreye girse de kalıcı bir çözüm sağlanamayarak varılan uzlaşılar bozulmuş ve taraflar arasındaki çatışma hali günümüze dek devam etmiştir. Bu süreç içerisinde bölgede, "Yeni Yıl Ateşkesi", "Paskalya Ateşkesi", "Bahar Ateşkesi" gibi isimleri olan yirminin üzerinde ateşkes durumu gerçekleşmiş; ancak sağlanan ateşkesler kısa süre içinde tekrar bozularak çatışma haline dönmüştür (Sputnik Türkiye, 2018b).

Poroşenko dönemine yansıyan ve yakın zamanda Rusya ile Ukrayna'yı savaşın eşiğine getiren yeni bir gelişme Kasım 2018'de yaşanmış ve gerilim karşılıklı suçlamalarla büyümüştür. Üç Ukrayna savaş gemisine, Azak Denizi'ndeki Kerç Boğazı civarında Rusya'nın karasularına girdiği gerekçesiyle müdahale edilmesi, gerginliğin çıkış noktası olmuştur (Euronews, 2018a). Aslında Rusya, Kırım'ı işgal etmesiyle birlikte Kerç Boğazı'nı kontrolü altına almış, boğaza bir köprü inşa etmiş ve bu tarihten sonra boğazdan geçmek isteyen Ukrayna gemilerine zaman zaman sorunlar çıkarmaya başlamıştı (Euronews, 2018a). Ancak, bölgedeki son gelişme, tarafları ilk defa karşılıklı olarak sıcak çatışmanın eşiğine getirmiştir (Anadolu Ajansı, 2018b). Yaşanan gelişmeler üzerine Poroşenko, ülkede otuz gün sürecek sıkıyönetim ilan etmiş ve Rusya'ya karşı yaptırımlarda bulunulması yönünde BM'ye çağrıda bulunmuştur (Euronews, 2018b). AB ve NATO ise, alıkoyulan üç geminin ve mürettebatının Ukrayna'ya gönderilmesi konusunda Rusya'ya çağrıda bulunmuş; ancak Rusya bunu kabul etmeyerek 24 mürettebatın tutukluluk süresini Temmuz 2019'a kadar uzatmıştır (Milliyet, 2019). Buna karşılık AB, Rusya'ya yaptırımlar uygulanabileceğini belirtmiş ve Estonya ile Polonya bu yaptırıma destek vereceklerini bildirmişlerdir (TRT Haber, 2018). Konuyla ilgili Rusya'ya karşı ilk yaptırım ise Litvanya'dan gelmiş ve bu yaptırımlar bazı Rus yetkililerin Litvanya'daki faaliyetlerine ve bankalar arası para transferinde Rusya'ya

kısıtlama uygulanmasına yönelik olmuştur (CNN Türk, 2018). AB tarafından Rusya'ya yönelik son yaptırım hamlesi ise AB Konseyi aracılığıyla duyurulmuş ve sekiz Rus yetkilinin yaptırım listesine alındığı belirtilmiştir (Hürriyet 2019). Ayrıca AB'nin, konuyla ilgili olarak 170 kişi ve 44 kurum için bulunan yaptırım kararlarının ise 15 Eylül 2019'a kadar devam edeceği bildirilmiştir (Hürriyet, 2019). Ukrayna ise, yaşananlara karşılık Rusya'ya sert bir yaptırım paketi hazırladığını duyurmuş ve karşılıklı hamlelerle taraflar arasında var olan gerginlik yeni bir alan daha kazanmıştır (Haberler.com, 2019). Rusya ise konuyla ilgili son görüşlerini 4 Nisan 2019'da, NATO'nun 70. kuruluş yıl dönümünde yayınladığı bir mesajla duyurmuştur. NATO'nun, 2008 yılındaki gelişmelerde Gürcistan'ı cesaretlendirdiği gibi, Kerç Boğazı gerginliğinde aynı tutumu bu kez Ukrayna için sergilediğini belirten Rusya, bu durumun ileride NATO'nun da içinde yer aldığı yeni bir Ukrayna-Rusya çatışmasını doğurabileceğini de ifade etmiştir (DHA, 2019).

Yine Poroşenko dönemine yansıyan önemli gelişmelerden biri de, Aralık 2018'de yaşanmış ve Rusya ile Ukrayna arasındaki gerilim durumu bu kez Ukrayna Ortodoks Kilisesi üzerinden yaşanmıştır. Aslında bağımsızlığından itibaren Rus Ortodoks Kilisesi'nden ayrı bir yapı olmak isteyen Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin durumu, son yıllarda taraflar arasında yaşanan gerginlikte tekrar gündeme gelmiştir. Nitekim Rus Ortodoks Kilisesi'nin, Ukrayna'nın "Kutsal Rusya"nın bir parçası olduğu yönünde söylemlerde bulunması ve bu tutumunun Putin'in bölgede izlediği politikalara ivme kazandırması da Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin ayrılık yönündeki kararını etkileyen gelişmelerden olmuştur (Yapıcı M. İ., 2016, s. 186). Bu çerçevede, İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikanesi'ne Ukrayna Kilisesi'nin özerklik talebini ileten Poroşenko olumlu cevap almış ve Fener Rum Patriği Bartholomeos "tomos" adı verilen bağımsızlık belgesini imzalamıştır (BBC, 2019). Poroşenko ise "bugün tarihe kutsal bir gün olarak geçecek. Bugün Rusya'dan nihai bağımsızlığın elde edildiği gün. Bu, Putinsiz ve Kirill'siz (Moskova Patriği) bir kilise" şeklinde açıklama yaparak durumun önemine dikkat çekmiştir (BBC, 2019). Kısacası; 2013'teki Maidan olaylarıyla başlayan Ukrayna-Rusya çekişmesi, yaşanan gelişmelere bağlı olarak BM, AB ve NATO'nun da dahil olduğu çok boyutlu küresel bir paradoks halini almış ve kendisine yeni kriz alanları doğurarak günümüze kadar gelmiştir.

3.2. AB-UKRAYNA İLİŞKİLERİ

Bağımsızlığından itibaren Batı ile ilişkilere önem veren Ukrayna’da, zaman içerisinde inişler ve çıkışlar gösteren AB yanlısı gelişmeler günümüze kadar devam etmiştir. Yaşanan gelişmelerde kimi zaman iç kimi zamansa dış faktörler etkili olmuştur. AB tarafında ise Ukrayna ile ilk ilişkiler, eski Sovyet Bloğu’ndan çıkan diğer ülkelerle olduğu gibi, ekonomik kalkınma ve siyasal dönüşümlerini sağlama üzerine geliştirilmiştir. Bu süreci etkileyen en önemli unsurları ise, AB’nin Rusya’ya olan büyük ölçüdeki enerji bağımlılığı ve Rusya’nın bölgede yaşadığı güvenlik endişeleri etrafında şekillenen bölgesel gelişmeler oluşturmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, bu ilişkiler detaylı bir şekilde irdelenmiş ve süreci etkileyen faktörlere detaylıca yer verilmiştir.

3.2.1. İlk Dönem

AB’nin, Ukrayna ile ikili ilişkiler bağlamında olmasa da, Sovyet modelinden yeni çıkan BDT ülkelerinin gerek ekonomik gerekse siyasal gelişimlerine yardımcı olmak adına, bölge özelinde başlattığı ilk ciddi girişim, 1991 yılında oluşturulan “TACIS Programı” olmuştur. Program, Ukrayna’nın da içinde bulunduğu on iki ülkeye, uluslararası sisteme ve serbest piyasa ekonomisine uyumlarının sağlanması amacıyla verilen teknik yardımları içermesi bakımından oldukça faydalı olmuştur. TACIS’le birlikte bölgeye, 1991 yılında 400 milyon ECU, 1992 yılında 450 milyon ECU tutarında fon sağlanmıştır (European Commission, 2019a). Yine bölgeye yönelik olan ve bölgesel kalkınmaya katkısının yanı sıra özellikle enerji hatlarının güvenliği açısından son derece önemli bir konumda bulunan “INOGATE Programı” ise, bu çerçevedeki bir diğer girişim olmuştur. Hazar bölgesinin enerji kaynaklarının Avrupa’ya sorunsuz ve güvenli biçimde ulaştırılmasını hedefleyen program, Rusya’nın dahil edilmediği, Hazar Bölgesi ve geçiş güzergahında bulunan yirmi bir ülke tarafından 1999 yılında imzalanmıştır (Efe, 2012, s. 60-61). INOGATE’in finansmanı, kuruluşundan 2007 yılına kadar TACIS tarafından, 2007 yılından sonra ise Avrupa Komşuluk Politikası’ndan sağlanmıştır. Sekreteryasının 2000 yılında Kiev’de açıldığı INOGATE Programı, AB’nin, enerji güvenliği çerçevesinde Ukrayna’nın önemini farkında olduğunu göstermesi ve konu özelinde gelecekte atılacak adımların temelini oluşturan bir girişim olması adına oldukça önemlidir. Ayrıca Ukrayna’ya, programın oluşturulmasından itibaren, özellikle enerji

alanı başta olmak üzere, tasarlanan 69 projenin 34'ünden destek sağlanmıştır (Inogate.org, 2019). Özellikle enerji sektörüne verilen destek, 2002-2009 yılları arasında 396,07 milyon Euroyu bulmuş ve bu rakam verilen toplam taahhütün %47,6'sını oluşturmuştur (OECD, 2010, s. 13) (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Sektör Başına Ukrayna'ya Taahhütler ve Ödemeler (Ocak 2002 - Eylül 2009)

	Taahhüt Edilen		Ödenen	
	Milyon €	%	Milyon €	%
Enerji	396.07	47.6%	231.10	41.5%
Yasal, idari, kurumsal reformlar	120.37	14.5%	77.33	13.9%
Sınır Yönetimi ve Göçler	106.06	12.7%	95.74	17.2%
Ekonomik Kalkınma	104.86	12.6%	70.22	12.6%
Değişimin Sosyal Sonuçları	40.37	4.9%	36.68	6.6%
Eğitim	15.12	1.8%	10.29	1.9%
Taşıma	11.77	1.4%	7.71	1.4%
Sivil Toplum	10.76	1.3%	10.09	1.8%
Çevre	10.26	1.2%	6.35	1.1%
Medya	4.64	0.6%	4.04	0.7%
Çeşitli	12.51	1.5%	6.80	1.2%
Toplam	832.79	100.0%	556.35	100.0%

Kaynak: (OECD, 2010)

Ukrayna'da bağımsızlıktan sonraki ikili ilişkilerin gelişimine bakıldığında ise; ülke içerisindeki bağımsızlık yanlısı hareketin önemli savunucularından olan Lenoid Kravçuk'un Batı yanlısı bir yönetim tarzına ve serbest ekonomik düzene yakınlığının ilk etkileşimi oluşturduğu görülmektedir (Bingöl, 2014, s. 18). Nitekim Kravçuk, ülkenin ilk cumhurbaşkanı olarak seçildikten sonra, her ne kadar dengeli bir politika izleme gayretinde olsa da, Ukrayna'nın bağımsızlık sonrası reform uygulamalarında ve ekonomik dönüşümünde "Batılı biçimde bir devlet yapısına sahip olan" bir yapının inşa edilmesi gerektiğinin farkında olmuştur (Aydınğün, 2012, s. 224). AB ile Ukrayna arasındaki ilk ciddi girişim olan ve 1994 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (PCA) da bu döneme yansımış ve anlaşma 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma çerçevesinde, AB ile Ukrayna arasındaki karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesinin yanı sıra, Ukrayna'nın ekonomik ve siyasi yapısının olgunlaştırılmasına

yönelik adımların atılması da hedeflenmiştir (European Commission, 1998). Anlaşmanın devamı bağlamında, 1997 yılında taraflar arasındaki ilk zirve toplantısı Kiev’de gerçekleştirilerek işbirliği pekiştirilmiş ve 1999 yılındaki AB zirvesinde taraflar arasındaki bu işbirliğinin stratejik bir ortaklık olduğu belirtilmiştir (Akdemir, 2014, s. 66). İlerleyen süreçte, taraflar arasında yine bu anlaşmanın devamı niteliğinde sayabileceğimiz ve anlaşmayı özellikle sektörel bazda çok yönlü bir girişim haline getirerek geliştiren bir dizi anlaşma daha imzalanmıştır. Bunlar; tekstil ürünlerinin ticaretini içeren anlaşma (1993), kömür ve çelik ile ilgili taraflar arasında bir temas grubunun oluşturulmasına yönelik anlaşma (1994), çelik ürünlerinin ticaretini düzenleyen anlaşma (1997), nükleer güvenlik ve güdümlü termonükleer sentez konularında işbirliğini içeren anlaşmalar (1999), INOGATE programı çerçevesindeki çok taraflı anlaşmalar ve Batı Avrupa’ya enerji nakliyatındaki işbirliğini düzenleyen anlaşmalardır (1999) (Kuzmin ve Maksymenko, 2012, s. 467).

Ukrayna açısından, bağımsızlıktan sonraki süreç içerisinde, gerek ortaklık anlaşması ve devamındaki sektörel anlaşmalarla gerekse belirtilen siyasi söylemlerle Avrupa’yla tam entegrasyonun hedeflendiği açık olarak görülmektedir. Bu istek, daha ortaklık anlaşmasının henüz imzalandığı esnada bile, Kravçuk tarafından açıkça ifade edilmiş ve AB’ye, bağımsızlık sürecinin başından itibaren “yüzünü Avrupa’ya dönme” düşüncesinin hedeflenerek bu yönde gerekli düzenlemelerin yapılacağına dair ilk sinyaller verilmiştir (Kuzmin ve Maksymenko, 2012, s. 465-466). Kuçma döneminde de AB’ye yönelik benzer ifadelerin zaman zaman kullanıldığı görülmüştür; ancak Ukrayna’ya üyelik perspektifinin sunulmasının, AB açısından dönem içerisinde ve yakın tarihlerde öngörülen bir düşünce olmadığı da görülmektedir. Nitekim, 2000 yılında AB içerisinde hazırlanan ortak bir Alman-Fransız raporunda, Ukrayna’nın AB üyesi yapılmasının Rusya’nın bir nevi tecrit edilmesi anlamına gelebileceğinden ötürü olası bir üyelik durumunun mümkün olmadığı, AB’nin doğuya doğru daha fazla genişlememesi gerektiği ve Ukrayna ile ilişkilerin yakın bir işbirliği mekanizması içerisinde sürdürülmesinin yeterli olacağı ifade edilmiştir (Kuzio, 2003, s. 11).

AB tarafından bakılarak durumun sebepleri incelendiğinde; Ukrayna’nın bağımsızlığını yeni kazanmış ve eski Sovyet sistemi içerisinde gelen bir ülke olarak,

henüz ekonomik ve siyasi dönüşümünü sağlayamadığı ve bu dönüşüm için zamana ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Ukrayna'ya bu tarz bir dönüşüm içerisindeyken AB üyeliğinin tanınmasının birliğe doğuracağı yüklerden duyulan endişelerin de ön planda olduğu görülmektedir. Nitekim AB tarafından, Ukrayna ile çok yönlü ortaklığın ve işbirliğinin geliştirilmesi hedeflerinin sıkça belirtilmesine ve bu işbirliğinin zaman içerisinde önemli hızla ilerlemesine karşın, hiçbir resmi belgede ve anlaşmada Ukrayna'nın muhtemel üyeliğine dair bir söylem geliştirilmemesi de bu durumu kanıtlar nitelikte olmuştur (Akdemir, 2014, s. 66). Bu sebeplerle birlikte, AB ve Ukrayna arasındaki ilişkiler, 2004 yılında geliştirilen ve Ukrayna'nın da dahil olduğu Avrupa Komşuluk Politikası'nın (ENP) oluşturulmasına kadar büyük ölçüde ortaklık ve işbirliği anlaşması çerçevesindeki girişimlerle devam etmiştir.

3.2.2. Komşuluk Politikası Ekseninde AB-Ukrayna İlişkileri

AB, 1 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleştirdiği büyük genişleme dalgasından sonra yeni sınırlara ve yeni komşulara sahip olmuştur. Doğal olarak bu genişlemeyle birlikte, komşu bölgelerde yaşanan bölgesel problemler aynı zamanda AB sınırlarında yaşanır hale gelmiştir. Sınır güvenliği başta olmak üzere bu problemlerin birliğe zarar vermemesi ve bölgesel bütünlüğün sağlanması için birtakım girişimlerde bulunmak kaçınılmaz bir durum olarak görülmüştür. Ayrıca, yeni komşularla AB arasındaki ekonomik ve kültürel farklılıklar, üyelik haricinde yeni bir ilişki modeli geliştirmeyi zorunlu kılmıştır (Samur, 2009, s. 20,32). Tüm bu nedenlerle birlikte AB, 2003 yılında "Daha geniş Avrupa" (*Wider Europe*) kavramını gündeme getirerek bu yönde yeni bir politika geliştirmeye girişmiştir. Bu çerçevede AB Komisyonu, 12 Mayıs 2004 tarihinde "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi"ni yayınlamış ve Avrupa Komşuluk Politikası'nı (ENP) hayata geçirmiştir. Aynı zamanda AB, TACIS, INOGATE ve MEDA gibi yardım ve kalkınma programlarını ENP içerisine dahil ederek bu çerçevede yürütülmesine devam etmiştir.

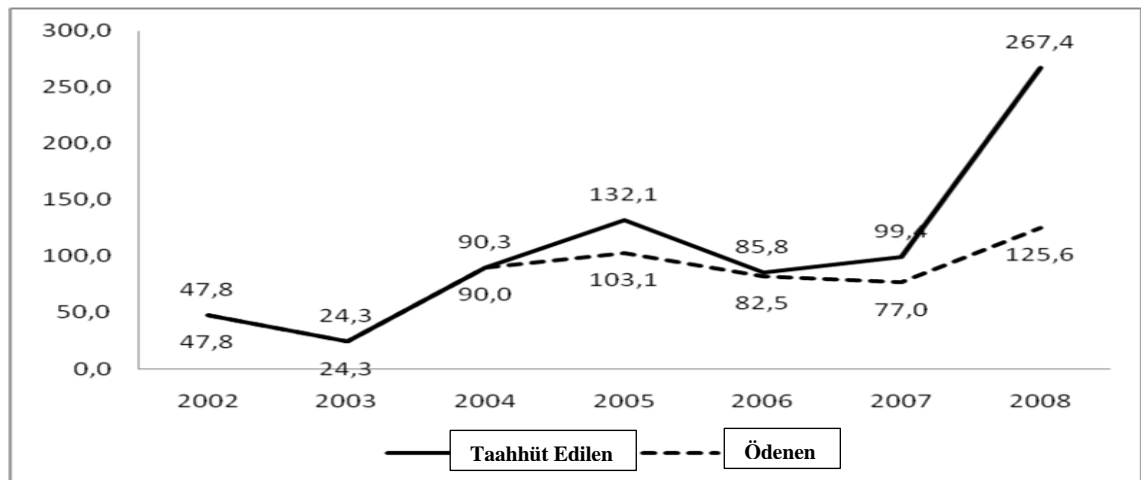
AB, ENP ile komşuluk ilişkisi kurduğu ülkelerin ekonomik ve siyasal gelişmelerini desteklemesinin yanı sıra, refah seviyelerinin yükselmesini sağlayarak karşılıklı ticari ilişkiler geliştirmeyi de hedeflemiştir (Commission of the European Communities, 2004). Bu sayede, AB pazarının komşu ülkelere açılmasını sağlayarak karşılıklı kazanımlar elde etmek ve bu işbirliğini enerji, iletişim ve güvenlik gibi diğer

alanlara da yaymak amaçlanmıştır (Arman, 2011, s. 54). Ayrıca AB, genişlemenin ardından komşu olunan görece refah seviyesi düşük ülkelerden birliğe yönelik olabilecek yasa dışı göçleri ve suç niteliği teşkil eden faaliyetleri de ENP çerçevesinde engellemek istemiştir.

ENP'yle birlikte Ukrayna özelinde de önemli girişimler sağlanmış ve Ukrayna'nın yeni bağımsız bir devlet olarak AB'ye olan yakınlığı dikkate alınmıştır. Bu çerçevede; 1994'te AB ile imzaladığı PCA, 1997 yılında NATO ile kurulan işbirliği ve özellikle 2004 yılındaki Turuncu Devrim süreciyle birlikte gösterdiği AB taraftarı değişim ve dönüşüm sinyalleri, Ukrayna'nın önemini artıran diğer gelişmelerden olmuştur. Bu nedenle, 2004 ve 2007 yıllarında taraflar arasındaki PCA'nın genişletilmesi sağlanmış ve mali ilişkilerin ENP ekseninde devam ettirilmesi vurgulanmıştır (Şahbazov, 2015, s. 86).

Ukrayna'ya ENP kapsamında yapılan yardımların birçoğu bütçe desteği şeklinde yapılmış ve bu oran 2007-2009 yılları arasındaki toplam ödemenin %70'ten fazlasına karşılık gelmiştir (OECD, 2010, s. 14). Bununla birlikte; Ukrayna ile AB arasında, 2002-2009 tarihlerinde 832,8 milyon euro tutarında 692 sözleşme tasarlanmış ve bu tutarın 556,4 milyonu aynı dönem içerisinde AB tarafından ödenmiştir (OECD, 2010, s. 13). (bkz. Grafik 1)

Grafik 1. 2002-2008 Taahhütleri ve Eylül 2009 Sonu ile Ukrayna'ya Yapılan Ödemeler



Kaynak: (OECD, 2010)

AB açısından ENP, birliğe adaylık statüsü olmayan komşularıyla arasındaki ilişkileri geliştirmek ve onları AB standartlarına yakınlaştırma düşüncesini ifade etmiştir; ancak bu politikanın geliştirilmesine yönelik farklı görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerden biri; ENP'nin yeni bir dış politika aracı olarak da görüldüğü ve ODGP ile yaşanan başarısızlık imajının ENP ile ortadan kaldırılmasının hedeflendiği yönündedir (Şahbazov, 2015, s. 63). Bir diğeri ise; AB'ye adaylık niyeti olan komşu ülkeleri, üyelik yerine komşuluk ekseninde bir işbirliğine yöneltmek ve bu ülkeleri ENP özelinde geliştirilecek olan girişimlerle “tatmin etmenin” amaçlandığı yönündedir (Kurtbağ, 2004, s. 61). Elbette bu yorumlar tartışmaya açıktır. Ancak konuya Ukrayna açısından bakıldığında; bağımsızlığından itibaren AB entegrasyonunu hedefleyen bir ülke olarak ENP kapsamına alınmasının, her ne kadar politika özelinde birçok fayda sağlansa da, halk nezdinde bir hayal kırıklığı yarattığını söylemek mümkündür. Nitekim Ukrayna'da, AB tutumlarının çoğu zaman karşılık bulduğunu, Batı karşıtı liderlerin zaman zaman yükselişe geçtiği seçim dönemlerinde görmek de mümkündür. Ayrıca bu durum, ENP'nin AB tarafından duyurulmasının ardından gelen yorumlarda da görülmektedir. 2004 yılında Ukrayna devlet görevlilerinden Leonid Kojara, ENP'nin işbirliği açısından önemli bir girişim olduğunu ancak bunun Ukrayna için doyurucu bir durum olmadığını ifade etmiştir (Deutsche Welle, 2004b). Kısaca; beklentilere rağmen 2009 yılına kadar bu eksende devam eden AB-Ukrayna ilişkileri, AB'nin 2009 yılında “Doğu Ortaklığı” (EaP) girişimini başlatmasıyla birlikte, ENP içerisinde bir kat daha özelleşerek devam ettirilmiştir.

3.2.3. Doğu Ortaklığı Ekseninde AB-Ukrayna İlişkileri

ENP'nin doğu boyutu olarak adlandırabileceğimiz EaP, eski SSCB ülkelerinden Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Moldova, Belarus ve Ermenistan'ı kapsayan bir girişimdir. 7 Mayıs 2009 tarihinde, Prag'ta düzenlenen bir zirvede hayata geçirilen EaP, tıpkı ENP gibi üyelik beklentisi sunmayan ancak bu altı ülkeyle olan ilişkilerin daha da geliştirilmesini hedefleyen bir proje olarak sunulmuştur. EaP kapsamında, bu hedefler doğrultusunda ve işbirliğini geliştirmek adına dört önemli alan belirlenmiştir. Bu alanlar; “daha güçlü ekonomi yönünde gelişim”, “daha güçlü yönetim”, “enerji, çevre ve iklim değişikliği alanlarında daha güçlü bağlantı” ve “daha güçlü toplum” olarak ifade

edilmiştir (European Commission, 2018a). Bu hedeflerin bir diğer boyutu ise, bölge ülkelerini istikrara kavuşturmak ve bu sayede bölgesel güvenliği sağlamak olmuştur. Nitekim AB'nin EaP'yi, 2008 yılında Gürcistan'ın Güney Osetya Bölgesi'nde yaşanan gelişmelerin ardından hayata geçirmesi, bu tarz problemlerin komşularına ve sınırlarına yansımaması amacını taşıdığı bir göstergesi olmuştur.

ENP'den farklı olarak EaP, yalnızca altı ülkenin yer aldığı bir girişim olması nedeniyle, bu altı ülke ile olan işbirliği ve komşuluk ilişkileri doğal olarak daha spesifik bir hale gelmiştir. Bu ülkeler arasından Ukrayna ile ENP ve EaP kapsamındaki önemli işbirliği modeli, ortaklık ilişkisinin geliştirilmesiyle daha da güçlenmiştir. Nitekim, taraflar arasında 1998 yılında kurulan işbirliği mekanizması güçlendirilmiş ve tamamlanan ortaklık müzakereleriyle birlikte 2013 yılında ortaklık anlaşmasının imzalanması planlanmıştır. Ayrıca, 2009 yılında "AB-Ukrayna Ortaklık Gündemi" kabul edilmiştir. Ukrayna, EaP için "anahtar bir örnek vak'a" olarak nitelendirilmiştir (Valasek, 2010, s. 4).

Öte yandan, EaP'nin hareketlilik ve toplumsal diyalog hedefleri kapsamında sayılabilecek ve ilişkilerin gelişmesinde önemli yer tutan bir faktör de Ekim 2008'de başlatılan AB-Ukrayna Vize Serbestleştirme Diyalogu olmuştur. 2010 yılı Kasım ayında Avrupa Komisyonu, Ukrayna Hükümetine bu konuyla ilgili bir eylem planı sunmuştur (VLAP). Komisyon, VLAP'ta belirlenen tüm kriterler Ukrayna Hükümeti tarafından karşılandığı takdirde biyometrik pasaport sahibi Ukrayna vatandaşlarına AB'de kısa süreli kalışlar için vizesiz seyahat önerisinde bulunmayı taahhüt etmiştir (European Commission, 2016). Vize Serbestleştirme Diyalogu başlamadan önce, AB ve Ukrayna paralel olarak, 1 Ocak 2008'de yürürlüğe giren bir Vize Kolaylaştırma Anlaşması ve bir Geri Kabul Anlaşması kabul etmiştir (European Commission, 2016). Bu süreci tamamlayam bir şekilde AB Konseyi, 11 Mayıs 2017'de Schengen alanını ziyaret eden Ukrayna vatandaşları için 180 günlük bir süre içinde 90 günlük kalışlar için vize serbestisi getiren bir yönetmeliği kabul etmiştir (Council of the European Union, 2017).

AB'nin Ukrayna ile "doğu ortaklığı" özelindeki ilişkilerinde, özellikle enerji kavramının öne çıkarıldığı ve enerjinin verimli kullanımı ile güvenliğinin sağlanması üzerine görüşlere sıkça yer verildiği de görülmektedir. Bu durum, AB Komisyonu

tarafından yayınlanan ve 2007-2013 yıllarındaki ENP ve EaP girişimlerini kapsayan faaliyet raporunda da açıkça ifade edilmiştir (European Commission, 2014). Raporda, AB tarafından Ukrayna'ya yapılan yardımlarla birlikte enerji gibi kilit reform alanlarının desteklendiği belirtilmiştir (European Commission, 2014). Bu kapsamda Ukrayna'ya, 2007-2010 ve 2011-2013 yılları arasında yapılan toplam yardımların 1,005.6 milyon euro tutarında olduğu da ifade edilmiştir (European Commission, 2014, s. 48). (bkz. Tablo 2)

Tablo 2. AB Tarafından Ukrayna'ya Yapılan Yardımlar (2007-2010) (2011-2013)

Ukrayna Ulusal Gösterge Programı (NIP) 2007-2010	Programlanmış	Tamamlanmış
Demokratik kalkınma ve iyi yönetim için destek	30%	7%
Düzenleyici reform ve idari kapasite geliştirme desteği	30%	42%
Altyapı geliştirme desteği	40%	51%
Toplam NIP 2007-2010	EUR 494M	EUR 522.6M
Ukrayna Ulusal Gösterge Programı (NIP) 2011-2013	Programlanmış	Tamamlanmış
İyi yönetim ve hukukun üstünlüğü	20-30%	20%
AB-Ukrayna Ortaklık Anlaşması'nın yürürlüğe girişinin kolaylaştırılması (dahil DCFTA)	25-35%	28%
Sürdürülebilir kalkınma	45-55%	52%
Toplam NIP 2011-2013	EUR 470M	EUR 483M
Genel Toplam Ukrayna 2007-2013	EUR 964M	EUR 1005.6M

Kaynak: (European Commission, 2014)

Ukrayna ile AB arasında 2013 yılında imzalanamayan ortaklık anlaşmasının 2014'te imzalanmasının ardından EaP kapsamında yeni bir reform programı başlatılmış ve enerjinin önemi burada da vurgulanmıştır. Paket dahilinde AB, enerjiden kamu yönetimi reformlarına, yolsuzlukla mücadelede yargı ve anayasa reformuna birçok alanda Ukrayna'nın geliştirilmesi adına 2014'ten itibaren 14 milyar eurodan fazla kredi ve hibe desteğinde bulunmuştur (European Commission, 2018b). Ayrıca AB, 2013 yılında yaşanan anlaşma krizinin arka planında, Rusya tarafından Ukrayna'ya yöneltilen enerji ve ticaret alanındaki tehdit söylemlerinin olduğunun farkında olmuş; bu nedenle gerek EaP kapsamında enerji arz ve güvenliğini özellikle vurgulayarak (European Commission, 2014, s. 48) gerekse Ukrayna ve Rusya arasındaki enerji anlaşmazlığı konusunda müzakereler geliştirmeyi amaçlayarak enerji arzında yeni bir sıkıntı yaşamamak istemiştir (Haberler.com, 2015).

Bu gelişmelerle birlikte, 2014 yılında imzalanan ortaklık anlaşmasının 2017 yılında yürürlüğe girmesi, EaP kapsamında hedeflenen reformları hızlandırmış ve taraflar arasındaki yeni işbirliklerinin önünü açmıştır. 2018 yılına gelindiğinde, ekonomik alanlardaki desteğin yanı sıra toplumsal hareketliliğin ve sivil toplumun gelişmesine yönelik faaliyetler de hız kazanmış; bu çerçevede getirilen vize serbestisiyle birlikte yüz gün içinde 230 bin Ukraynalı Avrupa'ya seyahat etmiştir (Durakçay ve Gülal, 2018, s. 297). Bu kapsamda, yeni projelerin gelişimi ve faaliyete geçirilmesi amacıyla EaP kapsamındaki girişimler devam etmektedir.

3.2.4. Karadeniz Sinerjisi Ekseninde AB-Ukrayna İlişkileri

AB, 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'ın katılımlarıyla birlikte sınırlarını Karadeniz'e dayandırmasının ardından, bölge ülkeleriyle arasındaki işbirliğini geliştirmek adına yeni bir girişim başlatmıştır (European Commission, 2019b). ENP kapsamında olan ve 2007 yılında temelleri atılan Karadeniz Sinerjisi, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna, Gürcistan, Moldova, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve Türkiye'yi kapsamaktadır. Karadeniz Sinerjisi, EaP'den farklı olarak ekonomik bir bütünlük ve siyasi açıdan ortaklıktan ziyade, bölgesel bir girişim olarak ön plana çıkmakta ve ortak olarak hayata geçirilmek istenilen projeler kapsamında, girişim dahilindeki ülkelere destek sağlamayı amaçlamaktadır (Turan A., 2010b, p. 12).

Kapsamı enerji, ulaşım, çevre, eğitim, sağlık, iyi yönetim ve suç unsurlarıyla mücadele gibi birçok projede işbirliği geliştirmek üzerine olan Karadeniz Sinerjisi'nde, bu alanlar arasında ilk sırayı enerji almaktadır. AB açısından, gerek enerji arzının güvenliği gerekse nakil hatları bakımından oldukça önemli olan Karadeniz coğrafyasında, etkin projeler geliştirmek ve enerji istikrarını sağlamak öncelikli amacı oluşturmaktadır (Turan A., 2010b, p. 14). Özellikle, 2006 yılında Rusya ile Ukrayna arasında doğalgaz krizinin gündeme gelmesi, Rus gazının büyük bölümünü Ukrayna üzerinden sağlayan AB'de sıkıntılı bir sürecin yaşanmasına neden olmuş ve yaşanan bu tarzdaki gelişmelerin önlenmesi amacı AB'yi bu alana yönelten önemli gelişmelerden birisi olmuştur (Oğan, 2009, p. 2). Ayrıca bu durum; AB'nin yönünü, Rusya'ya karşı enerji bağımlılığını azaltmak ve yeni enerji güzergahları oluşturmak amacıyla Güneydoğu Avrupa'ya, Kafkaslara ve Hazar coğrafyasına döndüğüne ve bu nedenle güvenlik eksenli girişimlerini

bu bölgelere yönlendirdiğine dair yorumları gündeme getirmiştir (Hatto ve Tomescu, 2008, s. 1; akt. Aşık, 2010, s. 46).

Bu açıdan özellikle Ukrayna, Karadeniz Sinerjisi girişiminde enerji bağlamında kilit bir konumda bulunmaktadır. Gerek coğrafi konumu, gerekse toplam Rus gaz ihracatının yüzde 50'sini taşıyarak Avusturya'ya ulaştıran en büyük boru hattının Ukrayna'dan geçmesi, Ukrayna'nın Karadeniz havzasındaki jeopolitik ve stratejik önemini arttırmaktadır (Başaran, 2018, p. 2). Bunun yanı sıra Ukrayna'nın, doğalgaz depolama haznesi bakımından Rusya'dan sonra Avrupa'da ikinci sırada gelmesi ve doğalgaz dağıtımını açısından stratejik bir liman kenti olan Odessa'yı içinde bulundurması bu önemi artıran diğer faktörler olarak görülmektedir (Samur, 2009, s. 29). AB'nin Karadeniz Sinerjisi'ni başlatırken ifade ettiği üç önemli alan olan enerji, ulaştırma ve çevre (European Commission, 2010) faktörleri arasında enerji bu açıdan, Ukrayna'nın Karadeniz Sinerjisi bağlamındaki önemini teşkil etmektedir.

Ancak bu noktada özellikle Rusya faktörü ön plana çıkmakta ve AB ile Rusya çıkarları bu kez Karadeniz coğrafyasında çakışmaktadır. Karadeniz'i tarih boyunca stratejik bir çıkış noktası olarak gören Rusya, özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgeden coğrafi olarak uzaklaşmak zorunda kalmış; ancak SSCB'den kalan varlığını korumaya devam etmiştir. Hatta bu bağlamda, Karadeniz'deki deniz filosunun durumu Ukrayna-Rusya ilişkilerindeki ilk sorunu oluşturmuştur. Bu sorunu isteği dorultusunda çözüme ulaştıran Rusya'nın elini güçlendiren bir diğer durum, 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı'nda yaşanmış ve savaştan sonra Rusya, Güney Osetya ve Abhazy'a da askeri üsler kurarak Karadeniz'deki etkinliğini artırmıştır (Caferov, 2014, s. 146-147). Karadeniz'in Rusya için arzettiği önem, bazı akademik çevrelerde ABD için Karayip Denizi'nin, Çin için ise Güney Çin Denizi'nin önemiyle kıyaslanmış; hatta daha önemli olduğu vurgusu yapılmıştır (Cabbarlı, 2016, s. 108; Yeşilot, 2014). Bu durumun farkında olan AB ise, gerek Karadeniz Sinerjisi özelindeki projelerde gerekse bölge genelinde izlediği diğer politikalarda Rusya'nın açtığı boşlukları doldurma niyetinde olsa da; mevcut enerji bağımlılığını da göz önünde bulundurarak daha çekimser politikalar izlemiştir (Turan A., 2010b, p. 19). Nitekim, AB tarafından 2006 yılında hazırlanan ve enerji stratejisini ortaya koyan "Yeşil Kitap"ta, Rusya ile olan enerji ortaklığına dikkat

çekilmiş ve bu ortaklığa dair yatırımların uzun vadede karşılıklı olarak kolaylaştırılmasıyla birlikte güvenliğin ve öngörülebilirliğin sağlanması gerektiğinin altı çizilmiştir (Commission of the European Communities, 2006, s. 15). Ancak bu tutum, aynı zamanda AB'nin bölge genelinde Rusya'ya karşı pasif kalmasına ve Rusya'nın bölgesel gelişmelerdeki etkisinin artmasına neden olmuştur. Bu nedenlerle birlikte, AB'nin Karadeniz Sinerjisi ile bölge coğrafyasındaki girişimlerinin beklenen etkiyi doğurmadığını, durağan bir yapıya sahip olduğunu ve AB'nin enerji bağımlılığı nedeniyle bölgedeki Rusya tekeli kırımadığını söylemek mümkündür (Turan A., 2010b, p. 10). Bunun yanı sıra, Rusya'nın bölge üzerindeki etkinliğini 2008'deki Gürcistan Savaşı'nda ve Ukrayna üzerindeki enerji borçları baskısıyla artırmasına karşın, AB bölge özelinde çekimser politikalar göstermiş ve kapsayıcı bir Karadeniz politikası geliştirememiştir (Aydın Ü., 2015). Nitekim AB Komisyonu'nun Karadeniz Sinerjisi bağlamında, 2008 yılında tek bir rapor yayınlaması ve raporun politika özelindeki başarılarından ziyade temenniler içermesi, girişimin 2012 yılına kadar "uyku modunda" olduğuna dair görüşler doğurmuştur (Manoli, 2012, s. 439).

Ancak, konuyla ilgili 2009-2014 dönemini kapsayan Ocak 2015'teki ikinci rapor, "Karadeniz Sinerjisi: bölgesel bir işbirliği girişiminin gözden geçirilmesi" başlığıyla Avrupa Dış Eylem Hizmeti ile Avrupa Komisyonu'nun ortak belgesi olarak yayınlanmış ve raporun giriş bölümünde özellikle Ukrayna'yla ilgili gelişmelere yer verildiği görülmüştür. Raporda, Ukrayna'da yaşanan gelişmelerin AB'nin Karadeniz coğrafyasına yönelik politikalarını önemli ölçüde etkilediğine ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhakıyla birlikte Kırım özelindeki projelerin askıya alındığına değinilmiştir (European Commission, 2015, s. 1). Bunun yanı sıra; Karadeniz Sinerjisi'nin, AB'nin bölgesel politika yaklaşımı potansiyelini ortaya koyduğunun ve "somut projelerle bölgesel işbirliğini güçlendirmeye yönelik aşağıdan yukarıya bir girişim olmaya devam edeceğinin" altı çizilmiştir (European Commission, 2015, s. 11). Karadeniz Sinerjisi özelinde yayınlanan üçüncü ve son rapor ise 5 Mart 2019'da "Karadeniz Sinerjisi: bölgesel bir işbirliği girişiminin gözden geçirilmesi - Dönem 2015-2018" başlığı altında yayınlanmıştır (European Commission, 2019c). Üçüncü raporun öncelik verdiği konuları ise "mavi büyüme, denizcilik politikası, deniz araştırmaları ve yenilikçilik, balıkçılık, çevre koruma ve iklim değişikliği, sınır ötesi işbirliği ve sivil toplum katılımı" alanlarında

yaşanan olumlu gelişmelerin ifade edilmesi oluşturmuştur (European External Action Service, 2019).

Özetle; Karadeniz Sinerjisi'nin oluşturulduğu günden günümüze AB tarafından yayınlanan üç raporun da ortak özelliği, AB'nin bağlı olduğu ilkelerin ve bölgeye yönelik girişimlerde AB'nin bu ilkeler doğrultusunda hareket ettiğinin ifade edilmesi olmuştur. Bunun yanı sıra, AB'nin bölgenin dönüşümüne ve gelişimine yönelik gösterdiği olumlu katkılardan da söz edilmiştir. Özellikle yayınlanan ikinci raporda, birinci rapora yöneltilen eleştiriler doğrultusunda Sinerji kapsamındaki faaliyetlere sıklıkla yer verildiği; ancak Sinerji kapsamındaki girişimleri olumsuz yönde etkilediğine özellikle değinilmesine rağmen, Ukrayna Krizi'ne ve bölgesel istikrarın sağlanmasına yönelik yapıcı çözüm önerilerine yer verilmediği de görülmüştür. Yayınlanan üçüncü raporda ise ağırlığın bölgesel krizlerden ziyade “iklim” ve “çevre” gibi sorunlara pratik çözümler getirmek üzerine olduğu görülmüştür. Son raporun ardından, raporun tamamlayıcısı niteliğinde olan ve AB Konseyi tarafından “AB'nin Karadeniz bölgesel işbirliğine katılımına ilişkin Konsey Sonuçları” başlığı altında 17 Haziran 2019'da 14 maddelik bir sonuç raporu yayınlanmıştır. Nitekim Konsey kararlarında da AB tarafından belirtilen kararlılıkların yinlendiği ve tasdik edildiği görülmüştür. Ukrayna ile ilgili olarak ise, kararın üçüncü maddesinde; Konsey'in Karadeniz bölgesindeki güvenlik sorunları konusunda endişe duymaya devam ettiğine, Kırım'ın yasadışı olarak Rusya'ya eklenmesiyle ilgili AB'nin konuya bağımsızlık ilkeleri, egemenlik ve toprak bütünlüğü kapsamında yaklaştığına ve AB'nin Karadeniz coğrafyasında bölgesel işbirliğine önem verdiği değinilmiştir (Council of the European Union, 2019).

Tüm bu gelişmelerden hareketle; AB'nin Karadeniz Sinerjisi kapsamındaki girişimlerinde ve söylemlerinde evrensel ilkelere ve hukuka bağlılığı ön plana aldığı, ancak Rusya ile iletişim kanallarını kapatmamak kaydıyla hareket etmeye özen gösterdiği ve yapıcı söylemlerde bulunarak Rusya'yı karşısına almak istemediği görülmektedir. Bunun yanı sıra; AB'nin bölgede, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını ön plana alarak hareket etmesi nedeniyle özellikle bölgesel krizlerin çözümüne yönelik etkili politikalar geliştiremediği de açıktır.

3.2.5. Rusya Faktörü Ekseninde AB-Ukrayna İlişkileri

AB-Ukrayna ilişkilerini etkileyen en önemli aktörün Rusya olduğunu söylemek mümkündür. Bu tezin temelini oluşturan neo-realist teori açısından da AB-Ukrayna ilişkilerini Rusya'nın etkisine değinmeden açıklayabilmek mümkün değildir. Rusya, sadece bölgesel olarak değil, eski Sovyet ülkeleri üzerinde hala bir ağırlığının olması, geniş coğrafyası, askeri ve nüfus gücüyle küresel olarak etkili bir aktör konumundadır. Bölgesel ve küresel alanda bu denli önemli bir aktör olan Rusya'nın en büyük güvenlik endişesini, batısında ve güneyindeki NATO ve AB girişimleriyle yaşadığını söylemek de mümkündür. Bu da yine neo-realist teorisyenler tarafından sıklıkla değinilen bir konudur (Mearsheimer, 2014a). Bu nedenle öncelikle AB ve Rusya'nın bölgede ilk olarak nasıl karşı karşıya geldiğine kısaca değinmek ve sonrasındaki rekabetin Ukrayna üzerinden nasıl sürdürüldüğüne geçmek daha faydalı olacaktır.

AB'nin, Soğuk Savaş dönemi boyunca güvenlik ihtiyacını büyük ölçüde NATO ile gidermesi neticesinde, kendine ait bir güvenlik mekanizması geliştirmeye sıcak bakmadığı önceki bölümlerde ifade edilmişti. Ancak, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD'nin Avrupa güvenliğinden nispeten uzaklaşması ve 90'lı yıllarla birlikte ortaya çıkan bölgesel problemler, AB açısından güvenlik kaygılarının ortaya çıkmasına ve AB'yi bu yönde girişimlerde bulunmaya itmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa açısından, yakın coğrafyada “yeniden var olan” ve uluslararası arenaya yeniden giriş yapan Rusya'nın, bölgede kendisini nasıl ifade edeceği ve Avrupa güvenliğine etkisinin ne yönde olacağı da büyük önem taşımıştır. Yaşanan bu gelişmelere, 11 Eylül saldırılarının ertesinde ABD tarafından askeri gücün yükseltildiği ve buna bağlı olarak uluslararası güvenliğin yeniden sorgulandığı bir dönemin de eklenmesi, var olan güvenlik endişelerini artırmıştır.

Öte yandan Rusya, SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan diğer devletlerde olduğu gibi sıkıntılı bir yapılanma dönemi geçirmiş; ancak SSCB'nin ardılı ve mirasçısı bir devlet olarak bölgesel ve küresel sistemde etkili bir oyuncu konumunda yeniden var olmak istemiştir. Bu nedenle 1993 yılıyla birlikte, dış politikasında “Yakın Çevre Doktrini”ni benimsemiş ve bu girişimle birlikte eski Sovyet coğrafyasında yeniden etkin bir güç olabilmeyi hedeflemiştir. Bu politikasına, eski blok ülkeleri içerisinde

bulunan Rus azınlığın haklarını öne sürerek meşruluk kazandırmaya çalışmış ve bu yolla bölge ülkeleri üzerinde siyasi ve ekonomik bir denetim kurmayı amaçlamıştır (Keskin, 2015, s. 48). Bu amaçları nedeniyle, NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik hamlelerini ve AB'nin bölge üzerinde etkin bir konumda olmasını istememiştir (Erişen, 2004, s. 174). Ancak Yakın Çevre Doktrini, Yeltsin döneminde istenilen başarıyı gösterememiş; asıl etkenliğine 2000 yılında Rusya devlet başkanlığına gelen Putin dönemleriyle birlikte ulaşmıştır. Putin, başkanlık dönemlerinde, özellikle eski Sovyet ülkelerindeki Rus azınlığın varlığını ve enerji kartını çok iyi kullanmıştır. Nitekim Ukrayna'da, özellikle yoğun Rus nüfusun yaşadığı Kırım'a müdahalesinde bu durumun "başarılı" bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür.

Bu dönemlerde Rusya'nın, genel anlamda Batı'ya ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) özelinde Avrupa güvenliğine karşı bakışını şekillendiren önemli fatörlerden biri de "Rus-Çeçen Savaşı" olmuştur (Şaylıman ve Şaylıman, 2004, s. 300). Avrupa'nın AGİT aracılığıyla, gerek savaş esnasındaki barış görüşmelerinde gerekse savaş sonrasında 1997 yılında gerçekleşen Çeçenistan seçimlerinde etkin olması, Rusya tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Batı'lı devletlerin AGİT'i, eski Sovyet bölgesindeki krizlerde etki sağlamak amacıyla kullandığını ifade eden Rusya, AGİT aracılığıyla bölge ülkeleri üzerindeki faaliyetlerinin ve hareket özgürlüğünün kısıtlanabileceği endişesini yaşamıştır (Şaylıman ve Şaylıman, 2004, s. 300,303). Bu dönemde, AGİT'in dışında bir tepki de NATO'ya yönelik oluşmuştur. NATO'nun gündeminde olan eski blok ülkelerine yönelik hamleleri, hem Rusya'nın bölge özelindeki politikalarıyla çakışma durumundan hem de güvenlik açısından Rusya'da endişeler oluşturmuştur (Erişen, 2004, s. 182). Nitekim NATO'nun, 1994 yılında eski SSCB ülkeleriyle arasındaki ilişkileri güçlendirmeye yönelik başlattığı "Barış için Ortaklık" programı, bu endişeleri güçlendiren önemli bir girişim olmuş ve program dahilindeki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu ilerleyen dönemlerde NATO'ya üye olmuşlardır. Bu durum Rusya'da büyük ölçüde yankı bulmuş ve Batı'lı yetkililerin bu iş birliğini "Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini üyeliğe götüren bir köşe taşı" olarak ifade etmeleri Rusya'da NATO karşıtı söylemler artıran bir gelişme olmuştur (Yapıcı M. İ., 2011, s. 1454). Bunun yanı sıra, NATO ile işbirliği içerisinde olan bu ülkelerin önemli bir kısmının aynı zamanda AB ile entegrasyon sürecinin içinde de bulunmaları ve 2004 yılında AB üyesi

olmaları, Rusya tarafından yakından izlenen ve endişelerini büyüten diğer bir gelişme olmuştur (Bingöl, 2014, s. 26). Yaşanan bu yöndeki tüm gelişmeler, Rusya'nın Orta ve Doğu Avrupa bölgesi üzerine daha da yoğunlaşmasına neden olmuş ve 2000'li yıllarla birlikte, bölgede gelişecek olan işbirliği ve projeler kapsamında Rusya göz ardı edilemeyecek bir aktör konumuna gelmiştir.

Bu süreçte AB ve NATO'nun izlediği politikaların ise genellikle birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu ve Orta ve Doğu Avrupa'da Batı yanlısı gelişmelerin ve dönüşümlerin iki koldan ilerlediğini söylemek mümkündür. Özellikle 2000'li yıllarda bölge ülkelerini güvenlik şemsiyesi altına alabilecek genişleme stratejileri izleyen NATO, bu sayede bölge üzerinde bir etki unsuru olabilmeyi ve "Avrupa'da istikrarlı güvenlik ortamı sağlayan vazgeçilmez bir temel olmayı" amaçlamıştır (Kesgin, 2011, s. 976). AB ise, bölge ülkeleriyle ekonomik ve siyasal açıdan işbirliği girişimleri oluşturarak bir ortaklık mekanizması kurmayı ve bu sayede bölgenin AB politikaları ve değerleriyle uyumlaştırılmasını sağlamayı hedeflemiştir (Samur, 2009, s. 31). Kısacası Batı'lı değerler, NATO'nun güvenlik kalkanı altında ve AB'nin reformları vasıtasıyla Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine ihraç edilmeye çalışılmış ve bu yolla barış ve istikrarın inşasına odaklanılmıştır (Canveren ve Öztürk, 2018, s. 48). Nitekim bu durumun etkisi, bölge halkları üzerinde önemli bir etki doğurmuş ve "Renkli Devrimler" olarak nitelendirilen hareketler sonucunda 2003 yılında Gürcistan'da, 2004 yılında Ukrayna'da ve 2005 yılında Kırgızistan'da Batı yanlısı yönetimlerin iktidara geldikleri görülmüştür.

Yaşanan gelişmeler ve bölge ülkelerinin Rus etkisinden uzaklaşmaları üzerine Rusya, daha etkin politikalar izleme sürecine geçmiş ve bu yöndeki en etkili politikayı önce bölge ülkelerindeki etnik sorunları kızıştırma, sonrasında ise Rus azınlıklar üzerinden yürütme gayretinde olmuştur (Demir, 2014, s. 182). Nitekim bu yöndeki ilk girişimlerini, 1990'lı yıllarda Dağlık Karabağ'daki sorunları artırarak ve Moldova'nın Transnistria Bölgesi'ndeki ayrılıkçı tutumları destekleyerek test etmiş ve bu bölgelerin bağımsızlık ilan etmelerinde önemli bir rol oynamıştır (Demir, 2014, s. 183). Orta ve Doğu Avrupa'da AB ve NATO'nun etkisini artırması üzerine aynı yöntemi bu kez daha sert bir tutumla Gürcistan'da uygulamış ve Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlıklarında etkili olmuştur (Anadolu Ajansı, 2018c). Yaşanan gelişmeler

karşısında AB ve NATO'dan gelen baskıların bölgedeki "jeopolitik dengelerden" dolayı zayıf kalması ve Rusya'nın bölge üzerinde tekrar etkinlik kurması üzerine aynı durum son olarak Ukrayna'da yaşanmış ve Kırım'ın işgali ve ilhakıyla sonuçlanmıştır (Sabah, 2018). Bu gelişmeyle birlikte, AB ile Rusya arasındaki bölgesel rekabet, yeni dönemde Ukrayna üzerinden sürdürülmeye başlanmıştır.

Rusya Ukrayna'da, 2004 yılında yaşanan gelişmelerin tekrarlanmaması amacıyla daha dikkatli davranmış ve en büyük endişesi yakın zamanda kurmayı planladığı Avrasya Birliği'ne Ukrayna'nın girmemesi olmuştur. Bu nedenle Ukrayna'nın 2013 yılında AB ile imzalanması planlanan ortaklık anlaşmasını engellemek istemiş ve Ukrayna'yı AB'ye rakip olacağı düşünülen Avrasya Birliği'ne yönlendirmeyi amaçlamıştır. Bunu ilk aşamada başarmış olsa da, krizden sonra Ukrayna'da başa geçen yeni yönetim 2014 yılında Ortaklık Anlaşması'nı imzalamış ve bunun üzerine Rusya ikinci önemli kozunu öne sürerek Ukrayna'daki Rus azınlıkları bağımsızlık yönünde destekleme yoluna gitmiştir (Keskin, 2015, s. 60-61). Rusya, kendi adına başarı sağladığı bu yöntemle Kırım'ı Ukrayna'dan koparıp ilhak etmiş ve doğu Ukrayna'daki bazı kentlerde bağımsızlık yanlısı hareketler oluşturarak Ukrayna'yı cezalandırma yolunu seçmiştir (Cabbarlı, 2016, s. 101). Ukrayna'da yaşanan bu gelişmelere AB'nin tepkisi zayıf olmuş ve Rusya tarafında baskı oluşturabilecek güçlü yaptırımlar yerine, bireylere dönük mal varlıklarının dondurulması tarzındaki birtakım hamlelerle yetinmiştir (Demir, 2014, s. 185). Bu durumun en önemli sebebini ise, AB'nin Rus enerjisine büyük ölçüdeki bağımlılığın ve Rusya ile arasındaki ticari ortaklığın oluşturduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan Rusya'nın bu konuda attığı tüm adımlara rağmen AB-Ukrayna Ortaklık Anlaşması 1 Eylül 2017'de yürürlüğe girmiştir.

Özetle; AB'nin Ukrayna özelindeki atmak istediği adımları sınırlandıran ve büyük ölçüde belirleyen, Rusya'nın hem Ukrayna'ya hem de bölgeye karşı uyguladığı stratejiler olmaktadır. Enerji bağımlılığı ve ticari ortaklık faktörleri de AB'yi Ukrayna açısından sınırlandırmakta ve bu durum bağımsızlıktan itibaren yönünü Batı'ya dönmüş olan Ukrayna üzerinde hayal kırıklığı oluşturmaktadır. Nitekim Ukrayna, yaşanan son gelişmelerle birlikte AB taraftarı tutumunun bedelini hem Kırım'ı kaybederek hem de AB'den beklediği reaksiyonu alamayarak yaşamıştır.

Bölümün sonunda neo-realist teori açısından da iki önemli noktanın öne çıktığı görülmüştür. Birincisi; AB-Ukrayna ilişkilerinin, Ukrayna'nın bağımsızlığından günümüze dek seyri incelendiğinde, özellikle Avrupa Komşuluk Politikası özelindeki girişimler dahilinde ilerlediği ve bu kapsamdaki ilişkilerde özellikle AB'nin enerji arz ve güvenliğinin ön plana çıktığıdır. Bu noktada, Rus gazına büyük ölçüde bağımlı olan ve bu ihtiyacının büyük bölümünü Ukrayna üzerinden sağlayan AB'nin, gerek Ukrayna gerekse diğer bölge ülkeleri üzerinden Rusya'yı karşısına almak istemediği ve bölgede kendine ait hareket alanı sağlayarak güvenlik endişesinden uzak durmak istediği görülmektedir. Nitekim neorealizm de bu durumu öngörmekte, aktörlerin sistemik kısıtlamalar ve diğer aktörlerin yetenekleri karşısında kendilerine hareket alanı ve otonomi sağladıkları ölçüde güçlü olabileceklerini; bu otonominin de güvenliği sağlamak konusunda kendilerine bir güvence oluşturacağını savunmaktadır (Özdemir, 2014, s. 128,130; Waltz, 1979, s. 195). İkincisi ise; AB'nin hem Ukrayna'ya hem de diğer bölge ülkelerine yönelik politikalarının NATO faaliyetleriyle paralel ilerlemesinin bölgesel bir hegemon olan Rusya'da güvenlik endişelerine neden olduğu ve bu nedenle Rusya'yı saldırgan bir tutuma sevkettiğidir. Bu durum ise AB'nin, dolaylı da olsa krizin oluşmasında bir etki unsuru olarak görülmesine neden olmaktadır. Gelecek bölümde bu konuya daha detaylı yer verilecek olup neorealist perspektiften Ukrayna Krizi sebep-sonuç unsurları bağlamında değerlendirilecektir.

3.3. NEO-REALİST PERSPEKTİFTEN UKRAYNA KRİZİ

Ukrayna'nın 2013 yılında AB ile imzalayacağı ortaklık anlaşmasından vazgeçmesiyle başlayan Ukrayna Krizi, günümüze gelinceye kadar bir çok gelişmeye sahne olmuş ve bu gelişmelerle birlikte kriz, bölgesel boyutunu aşarak küresel bir nitelik kazanmıştır. Öyle ki Rusya, olaylara beklenenden daha büyük bir tepki vermiş ve süreci başka bir devletin topraklarını işgal etme boyutuna taşıyarak olayların küresel bir nitelik kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Hatta bu durum, bazı akademik çevrelerce, Soğuk Savaş sonrası oluşan ve Rusya'nın aleyhine olan "Yeni Dünya Düzeni"nin sona erdiği ve artık Rusya, Çin ve Hindistan gibi "doğulu" güçlerin egemenliğine doğru evrilen bir uluslararası düzenin oluşmaya başladığı yönünde görüşler doğurmuştur (Demir, 2014, s. 169,187). Ayrıca, Rusya'nın bu noktaya gelmesinde,

Putin'in etkili yönetiminin altı çizilmiş ve özellikle Putin'in yönetimi devralmasıyla birlikte Rusya'nın, ABD etkisindeki küresel finans sisteminin baskısından sıyrıldığı ve yeni dönemle birlikte uluslararası sistemde ABD'yi dengeleyecek konuma yükseldiği belirtilmiştir (Tarakçı, 2006, p. 2).

Dolayısıyla, hem bölgesel hem de küresel anlamda etkili bir aktör konumunda olan ve eski Sovyet coğrafyası ile Karadeniz havzasını “arka bahçesi” olarak gören Rusya'nın, bu coğrafyalarda kendi etki alanını sınırlandırabilecek ve kendisine güvenlik endişesi yaşatabilecek güçler istemediği açıktır. Özellikle neorealistler, devletlerin birbirlerinin niyetleri hakkında emin olamadığı anarşik bir sistem içerisinde, asıl amacın güvenliği aramak olduğunu ve devletleri bu duruma yöneltenin de bizzat anarşik sistemin kendisi olduğunu ileri sürmektedirler (Waltz, 1979, s. 126). Bu arayış ise devletleri, kendi sınırlarına yakın olan coğrafyada bir etki alanı oluşturmaya ve bu alan içerisindeki birçok faaliyeti kontrol ederek güvenliğini sağlamaya teşvik etmektedir. Bunu yaparken de en önemli girişim, nispeten kendisinden daha küçük konumdaki komşuları denetim altına alma ve bu komşuların bölgede bulunan diğer güçlerle müttefiklik ilişkisine girmelerine engel olmaktır (Götz, 2016a, s. 304). Ayrıca devletler, kendilerini korumak ve güvenliklerini sağlamak adına sınırlarında etkili bir kontrol kuramaları bile, en azından bu bölgelerdeki girişimleri etkisiz hale getirmek için çaba gösterebilmektedir (Jervis, 1978, s. 169).

Rusya'nın yakın coğrafyasında izlediği bu yöndeki tutumun, Mearsheimer'in “hegemonyanın sınırları”nı açıkladığı analizle de uyum sağladığı görülmektedir. Nitekim Mearsheimer analizinde (2001, s. 41); hiçbir gücün uluslararası sistem içerisinde küresel bir hegemon olamayacağını, zaten egemen güçlerin bunu arzu etmediklerini ve asıl amaçlarının kendi coğrafyalarına başka bir gücün hükmetmesine engel olarak bölgesel bir hegemon konumuna gelmek olduğunu ifade etmiştir. Bu söylemiyle, bölgesel hegemonyaya ulaşmanın bölgesel güvenliği sağlama konusunda önemli bir yol olduğuna da dikkat çekmiştir. Götz ise (2016a, s. 304), büyük güçlerin bölgesel etki alanlarını kurarken hangi faktörlerden etkilendikleri üzerinde durmuş ve konuyu “dış baskı seviyesi”nin belirleyiciliği üzerinden değerlendirmiştir. Bölgesel bir gücün coğrafyasında bulunan küçük devletlerin, sistem içerisindeki diğer etkin güçlerle işbirliğine girmeleri

halinde dış baskı seviyesinin yükseleceğini ileri süren Götz (2016a, s. 304-305), böyle bir durumda bölgesel gücün komşu küçük devletler üzerindeki baskısının da artacağını ve bu yöndeki girişimleri engellemek için elindeki tüm araçları kullanabileceğini ifade etmiştir. Komşu küçük devletlerin bölgesel büyük güçle işbirliğine girmeleri halinde ise, dış baskı seviyesinin düşeceğini ve bölgesel gücün bu durumda finansal yardım ve ekonomik destek gibi birçok alanda komşu devletlerle yumuşak güç ilişkisi kurabileceğini belirtmiştir (Götz, 2016a, s. 305). Göral ise (2015, s. 161) bu durumu ulusal güvenlik boyutuyla ele almış; bu yönde bir tehdit algısına kapılan büyük güçlerin sert politikalar izlemeye ve anarşik olan uluslararası sistem içerisinde bölgesel hakimiyet arayışına girmeye meyilli olduklarını belirtmiştir.

Göral (2015, s. 162-163), aynı zamanda Ukrayna Krizi'ni yorumlarken, krizi büyüten etkenlerin yalnızca Maidan olayları gibi Ukrayna'nın iç dinamikleri olmadığını, bunun yanında küresel güçlerin olaya yaklaşımlarının büyük ölçüde belirleyici olduğunu ve özellikle batılı aktörlerin Rusya'nın güvenlik endişelerini yeterince dikkate almadıklarını ifade etmiştir. Nitekim NATO'nun, Soğuk Savaş döneminde endişe duyulan Almanya'nın yeniden tehdit unsuru olma durumunun ortadan kalktığı ve SSCB'nin dağıldığı bir ortamda hala eski Doğu Bloğuna doğru genişleme amacı gütmesi, Rusya tarafından anlamsız bulunmuş ve doğal olarak güvenlik endişelerini artıran bir gelişme olmuştur (Özer, 2008, s. 172). Ayrıca, Soğuk Savaş'ın sonrasında, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşme sürecindeki görüşmelerde, Varşova Paktı'nda bulunmuş olan ülkelerin NATO üyeliklerinin gündeme getirilmeyeceğine dair dönemin devlet ve hükümet başkanları George H. W. Bush, Helmut Kohl, Margaret Thatcher ve François Mitterrand'ın aralarında uzlaşmaya vardıklarını dönemin Rusya Dış İstihbarat Direktörü olan Yevgeniy Primakov'un anılarında⁵ görmek mümkündür (Özdemir E., 2019). Bunun yanı sıra, önemli bir Amerikan siyasetçisi olan George Kennan da bu durumun hassasiyetine değinmiştir. Kennan (1997, p. 3-4), ABD'nin Soğuk Savaş'ın ardından NATO'yu genişletme fikrini ileri sürmesinin, Rusya'daki Batı karşıtlığını ve militarist duyguları harekete geçirebileceğine dikkat çekerek böyle bir hamlenin ABD tarafından yapılabilecek en büyük hata olacağını ifade etmiştir. Ancak süreç bu yönde işlememiş ve

⁵ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Primakov, Y. (2008) "*Politikanın Mayınlı Tarlası*", F. Arıkan (çev.), (İstanbul: Selis Kitaplar), ss. 204-215.

NATO genişleme stratejisi izlemeye devam ederek 1999 ve 2004 yıllarında on ülkeyi kapsayan iki genişleme hamlesi yapmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte, Rusya'nın güvenlik endişelerini doruk noktasına çıkararak en önemli girişim ise, NATO'nun 2009 yılında Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik gerçekleştirmeyi planladığı üçüncü genişleme hamlesi olmuştur. Ancak, Ukrayna ve Gürcistan'ın üyeliklerini kapsayan bu girişim, NATO içindeki Fransa ve Almanya gibi AB'nin lokomotif ülkeleri tarafından desteklenmemiş ve Ukrayna ve Gürcistan NATO dışında bırakılmıştır. Bu durumun en önemli nedenini, AB'nin enerji bağımlılığını da göz önünde bulunduran Almanya ve Fransa'nın, Rusya'nın göstereceği tepkiden ve daha fazla güvenlik tehdidi algılayarak kendi çıkarlarına zarar getirebilecek bir hamlede bulunma ihtimalinden endişe duymaları belirlemiştir (Demir, 2014, s. 177).

Yaşanan gelişmelerin Rusya tarafında tehdit algısı oluşturması ve Rusya'nın bu yönde verdiği tepkiler, neorealistlerin güvenlik temelli yaklaşımları açısından değerlendirildiğinde, reelpolitik çerçevede olası bir sonuç olarak görülebilmektedir. Ancak Kırım'ın işgalinin gerçekleşmesi; Rusya'nın revizyonist politikalar izleyen bir devlet olduğu, amacının Rus imparatorluğunu canlandırmak olduğu ve Ukrayna'nın ardından yeni hedefinin Baltık Cumhuriyetleri olabileceği yönünde yeni görüşler doğurmuştur (Götz, 2016b, s. 251-252). Mearsheimer ise (2014a, s. 8), Rusya'nın böyle bir politika izlemediğini, Yanukoviç'in ülkeden ayrıldığı güne kadar Kırım işgalinin hiçbir ortamda gündeme gelmemesi ve Rusya'nın bu yönde bir eğilim taşıdığı yönünde hiçbir kanıtın olmaması üzerinden değerlendirmiştir. Ayrıca Rusya'nın, işgalci ve yayılmacı bir politikayı karşılayabilecek ekonomisinin olmadığını ve Putin'in de bu durumun bilincinde olduğunu ifade eden Mearsheimer (2014a, s. 1,9), Rusya'nın işgal hareketinin Kırım'ın NATO üssü olma ihtimalinden duyulan bir endişeyle yapıldığını ve bu nedenle verilen tepkinin sadırgan değil savunmacı bir konumdayken verildiğini belirtmiştir.

Konuyu AB açısından ele alacak olursak; AB ve NATO'nun bölgeye yönelik izlediği politikaların genellikle birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu ve bölgedeki Batı yanlısı gelişmelerin iki koldan ilerlediği önceki bölümlerde ifade edilmişti. Ancak bu durum, beklenenin aksine AB çıkarları için önemli bir esneklik doğurmamış; tam tersine,

Rusya'nın AB'yi, birçok alanda NATO ile birlikte değerlendirmesine ve güvenlik endişesi duymasına neden olmuştur. Nitekim, NATO genişlemeleriyle AB genişlemeleri büyük ölçüde beraber ilerlemiş ve bu nedenle, AB'nin ENP, EaP ve Karadeniz Sinerjisi gibi üyelik perspektifi sunmayan girişimlerini dahi Rusya'da tehdit olarak algılanmıştır. Bir başka deyişle, Rusya'nın NATO tarafından çevrelenmesi, Rusya ile arasındaki ekonomik ilişkilerin kopmamasına özen gösteren AB'nin hem ticari ilişkileri açısından risk oluşturmuş, hem de bölgeye yönelik bağımsız bir dış politika geliştirmesini engellemiştir (Özdemir E., 2019). Tüm bu gelişmelere rağmen Almanya ve Fransa gibi önemli iki AB üyesinin, Rusya'nın tepkisini almamak amacıyla, NATO genişlemesinde gösterdikleri dikkati, AB hamlelerinde yeterince göstermemiş olmaları da Rusya tarafında bu algıyı güçlendiren diğer bir neden olarak görülebilmektedir.

AB'nin Ukrayna'ya ve bölge ülkelerine yönelik olan ENP kapsamındaki girişimleri, yalnızca NATO faaliyetleriyle paralel yürümesi nedeniyle değil, ekonomik açıdan da Rusya tarafında endişe oluşturmuştur. Nitekim AB'nin, bu girişimler kapsamında bölge ülkeleriyle kurmak istediği ortaklık ve işbirliği modelleri, AB pazarının bölge ülkelerine açılmasına ve bölge ülkelerinin ticaret hacimlerinin de doğal olarak AB'ye kaymasına neden olacaktır. Böylece, AB ile bölge ülkeleri arasında, siyasi anlamda olmasa bile ekonomik anlamda bir entegrasyon doğacak ve bölge ülkelerinin yönleri diğer ortaklarına kıyasla AB'ye dönük olacaktır. Dolayısıyla bu durumun gerçekleşmesi, hem kapsamlı ticari ilişkilerinin olduğu Ukrayna gibi bir ülkeden hem de diğer bölge ülkelerinden uzaklaşmak istemeyen Rusya açısından "ekonomik güvenliğine" yönelik de bir tehdit algısı doğurmaktadır (Charap ve Troitskiy, 2013, s.54).

Mearsheimer (2014a), AB'nin Orta ve Doğu Avrupa'daki belirtilen hamlelerinin Rusya'da tehdit algısı doğurmasını, Batı'lı değerler ve liberal yaklaşımlarla demokrasiyi yayma hedefleri üzerinden de değerlendirmiştir. AB'nin, Avrupa'daki barışı ve güvenliği yalnızca liberal düzenin koruyabileceğine olan inancının zaman içerisinde ABD'yi bile geçtiğini öne süren Mearsheimer (2014a, s. 7), bu düşüncenin Rusya tarafında karşılık bulmadığını ifade etmiştir. Bu durumu da uluslararası politikada, Putin ve çevresindekilerin daha realist prensiplerle, AB ve ABD'nin ise daha liberal bir düşünce tarzıyla hareket etmelerine bağlamış; bu nedenle Batı'lı güçlerin hamleleriyle farkında

olmadan Ukrayna Krizi'nin doğmasına neden olduklarını ileri sürmüştür (Mearsheimer, 2014a, s. 8).

Neorealizm açısından krize giden süreci oluşturan bir diğer faktörün, bu kez hem AB hem de Rusya açısından tehdit algısı doğuran “güvenlik ikilemi” sorunsalı olduğunu söylemek de mümkündür. Güvenlik ikilemi; bir devletin tehdit endişesiyle güvenliğini artırma yoluna gittiği ve bu durumun sistem içerisindeki diğer devletlerde güvensizlik algısına neden olduğu bir ortamda, bu algıya kapılan diğer devletlerin de aynı yolu izlemesiyle birlikte paradoks halini alan bir durumu ifade etmektedir. Ukrayna Krizi'ne giden süreç incelendiğinde, AB ile Rusya arasında oluşan güvenlik ikileminin Ukrayna üzerinden yaşandığı ve bu ikilemin doruk noktasını da Rusya'nın Kırım'ın ilhakının oluşturduğu söylenebilmektedir.

Nitekim AB tarafından; özellikle 2006 yılında Ukrayna üzerinden yaşanan enerji krizinden ve 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı'ndan sonra, Ukrayna'nın da dahil olduğu birçok girişimde “güvenlik” vurgusunun öne çıkarıldığı görülmektedir. AB tarafından yapılan vurgularda, enerji arz ve güvenliği başta olmak üzere sınır denetimi ve güvenliği gibi kavramlar sıkça kullanılmaktadır. Ayrıca, AB ile Ukrayna arasında 27 Haziran 2014 tarihinde imzalanan ortaklık anlaşmasında da dış ve güvenlik politikalarında işbirliğine gidilmesi ve bu politikaların kademeli olarak yakınlaştırılması vurgusu yapılmaktadır (European External Action Service, 2016a). Hatta Mearsheimer (2014b, s. 175-176), anlaşmadaki bu vurguyu “NATO üyeliğinin arka kapısı” şeklinde yorumlamış ve durumun Rusya tarafından da bu şekilde algılandığını ifade etmiştir. Rusya ise, bölümün başında belirtildiği üzere, AB ve NATO'nun Ukrayna ve bölge ülkelerine yönelik birçok girişiminden farklı boyutlarda güvenlik endişesi yaşamış ve bu nedenle bölgede kendi güvenliğini sağlamaya ve karşı girişimleri engellemeye yönelik davranışlar sergilemiştir.

Dolayısıyla taraflar arasındaki karşılıklı hamleler, her iki tarafın güvenlik endişesini de artırmakta ve yaşanan güvenlik ikileminden en büyük zararı ise, Ukrayna örneğinde olduğu gibi, taraflar arasında kalan ülkeler görmektedir. Ayrıca yaşanan ikilemde, taraflar açısından korunması gereken çıkarlar büyüdükçe, statükoyu korumak ve egemenliği elinde bulundurmak için çatışma olasılığı ve sert güç kullanma ihtimali de

yükselmektedir (Jervis, 1978, s. 185). Nitekim Rusya’da, Batılı güçlere karşı 2000’li yılların başından itibaren yükselen tehdit algısının son olarak Ukrayna’ya dayanması ve Kırım’ın ilhakıyla sonuçlanması, bu savı doğrular niteliktedir.

Bu noktada, Kırım’ın ilhakı sonrasında, AB tarafından Rusya’ya yönelik uygulanan yaptırım kararlarını ve bu kararların hem sorunun çözümüne hem de taraflar arasındaki ilişkilere olan etkisini neorealist bir çerçevede değerlendirmek de faydalı olacaktır. AB, Kırım’ın ilhakını yasadışı bir eylem olarak belirtmiş ve ilhakın ardından Rusya’ya karşı bir dizi yaptırımda bulunacağını ifade etmiştir. Bu yaptırımları ise, “diplomatik”, “kısıtlayıcı” ve “ekonomik önlemler” başlıkları altında duyurmuştur (European Union Newsroom, 2019). AB’nin bu çerçevede uyguladığı ilk önlem diplomatik alanda gerçekleşmiş ve Rusya’yla düzenlenecek olan ikili zirve görüşmeleri ile OECD üyeliği müzakereleri askıya alınmıştır (Deutsche Welle, 2018). Ayrıca Rusya’nın, G8 üyeliği de askıya alınmış ve zirvenin 2014 yılı toplantısı Brüksel’de G7 olarak düzenlenmiştir (Sözcü, 2014). Sonrasında ise kısıtlayıcı önlemler uygulanmış ve bu önlemler kapsamında, yaşanan gelişmelerle ilgisi olduğu öne sürülen 170 kişi ve 44 kuruma vize yasağı getirilerek AB’deki mal varlıkları dondurulmuştur (European Union Newsroom, 2019). Yaptırımların ekonomik yönünde ise, Kırım ve Sivastopol’a yönelik AB yatırımları ve bölgeden yapılacak ithalat girişimleri yasaklanmıştır (European Union Newsroom, 2019). Ayrıca, beş Rus devlet bankası ile üç enerji ve üç savunma şirketiyle finansal işlemlerde bulunmak yasaklanmış ve askeri alanda silah ekipmanlarının ithalatı ile ihracatına da ambargo uygulanması kararı verilmiştir (European Union Newsroom, 2019).

Ancak, AB tarafından alınan yaptırım ve ambargo kararlarının uygulanma aşamasında, çalışmanın ikinci bölümünde belirtilmiş olan “ulusal çıkar” kavramı ön plana çıkmış ve bu durum birlik içerisinde farklı görüş ve tutumların doğmasına neden olmuştur. Özellikle, Rusya ile arasında önemli ekonomik ilişkiler ve yüksek ticaret hacmi bulunan Almanya, yaptırımlar konusunda çekince göstermiş ve bu çekincesini altı binden fazla Alman kuruluşunun Rusya’da birçok alanda faaliyet göstermesine bağlamıştır (Semercioğlu, 2016, s. 196). Dönemin Almanya Dışişleri Bakanı olan Steinmeier, konuyla ilgili bir açıklamasında, yaptırımlar nedeniyle Rusya’nın dize getirileceğini

düşünenlerin yanıldığı söylemiş ve Avrupa güvenliğinin bu şekilde sağlanamayacağını ileri sürmüştür (Hürriyet, 2014). Bunun yanı sıra Steinmeier, Rusya'ya karşı "yaptırım vidasının daha fazla çevrilmesine" karşı olduğunu belirterek Rusya'nın istikrarsızlaştırılmasının Almanya'nın çıkarlarına fayda sağlamayacağını da ifade etmiştir (Hürriyet, 2014). Ukrayna Krizinin başlamasıyla birlikte konuya yönelik birçok girişimin içinde aktif olarak yer alan Almanya Başbakanı Angela Merkel de çözüme Rusya ile işbirliği içinde ulaşılabileceğini savunanlardan olmuştur. 51. Münih Güvenlik Konferansı'nda konuyla ilgili açıklamalarda bulunan Merkel, krizin çözümünün askeri yollarla gerçekleşmesinin mümkün olmayacağına dikkat çekmiş ve Avrupa güvenliğinin Rusya'ya rağmen değil ancak Rusya ile birlikte hareket edilerek sağlanabileceğini ileri sürmüştür (Sputnik Türkiye, 2015b).

Almanya'dan, özellikle Ukrayna Krizi gibi Avrupa güvenliğine etki eden bir gelişmede, Rusya ile ilişkileri de göz önüne alındığında, aktif rol alması gereken bir aktör beklentisi oluşmaktadır. Nitekim Hyde-Price (2015, s. 608), "kriz için bir çözüm varsa, AB'nin fiili lideri olan Almanya Başbakanı Angela Merkel'in şahsiyetinde ve Berlin'de olabilir" düşüncesinin kabul gördüğünü ve Merkel'in de sorunun çözümü için gayret sarfettiğini belirtmiştir. Ancak krizin çözümü özelinde, özellikle Rusya'ya yönelik yaptırımlar konusunda AB üyeleri arasında farklılıkların göze çarptığı görülmektedir. Özellikle AB içerisindeki, Sovyet döneminin baskılarını yaşamış olan ve bünyesinde Rus azınlık barındıran Polonya ve Litvanya gibi Doğu Avrupa ülkeleri, Rusya'ya karşı benimsenen ekonomik yaptırımların ağırlaştırılmasını savunmaktadır (Bayraklı, 2014, s. 4). Almanya'nın öncülüğünü yaptığı Fransa, İtalya ve İngiltere gibi ülkeler ise karşılıklı bağımlılıklar ve stratejik ortaklıklar nedeniyle ekonomik çıkarlarını ön plana koymakta, bu nedenle yaptırımların ekonomik yönüne nazaran diplomatik yönünü tercih etmektedirler (Bayraklı, 2014, s. 4). Bu noktada neorealist teori açısından "göreceli kazanç" ve "ulusal çıkar" kavramları AB üyeleri arasındaki temel ayrımı oluşturmaktadır. Nitekim; Almanya'nın öncülüğünü yaptığı grupta bulunan ülkelerin, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine nazaran özellikle ekonomik alanda Rusya ile daha güçlü bağlantılara sahip olmalarından ötürü Ukrayna Krizi özelinde alınan yaptırım kararlarında ulusal çıkarlarını ön plana alarak hareket ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra bu ülkelerin, bölgesel dengeleri ve transatlantik ilişkileri de ön plana alarak Ukrayna Krizi özelindeki

kazanç ve kayıplarını “göreceli” olarak da değerlendirdikleri ve bu nedenle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine nazaran konu özelinde daha stratejik hareket ettikleri görülmektedir.

Nitekim Almanya, AB'nin Rusya'ya karşı yaptırım politikasını büyük ölçüde yönlendirmekte ve Sağlam'ın ifadesiyle, “önemli ekonomik partnerlerinden Rusya'yı Ukrayna için feda etmekte isteksiz” davranmaktadır (Sağlam, 2014, s. 444). Bu nedenle Almanya, yaptırımlar konusuna oldukça temkinli bakmakta ve Rusya'ya çok fazla ekonomik baskı yaşatmayacak olan sembolik yaptırımların uygulanmasını tercih etmektedir (Özdal ve diğerleri, 2014, s. 15). Öyle ki, Rusya'ya karşı uygulanan ekonomik yaptırımların, her ne kadar Rusya'yı dış politika hamlelerinden vazgeçirmese de, ekonomisinde kısa dönemde göze çarpan bir gerileme yaşattığı görülebilmektedir (Semercioğlu, 2016, s. 197). Yaptırımlardan etkilenen Rus ekonomisinde, 2014 yılı itibariyle borsada ve rublede yaşanan kayıplar %50'leri bulmuş, ülkedeki yabancı yatırımların sayısı ve bankalarının Rus firmalarına verdiği finansal destekler azalmış, petrol fiyatları son on yıla kıyasla yarı yarıya düşmüş ve Rusya 2015 yılıyla birlikte ekonomik bir krizle karşı karşıya kalmıştır (Semercioğlu, 2016, s. 197). Aynı zamanda AB ekonomisi de bu yaptırımlardan olumsuz etkilenmiş ve Almanya'nın yaptırım alanlarının sınırlı tutulmasına yönelik yaptığı etkiye rağmen kısa vadede AB ekonomisinde kayıpların olduğu görülmüştür. Nitekim AB ile Rusya arasında, 2013 yılında 326 milyar euro düzeylerinde olan ticaret hacmi 2015 yılıyla birlikte 209 milyar euro seviyelerine inmiştir (Uğur, 2016, s. 203). Buradan hareketle, neorealizmin öngörülerine uygun olarak yine, kayıpların ve kazançların “göreceli” olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Rusya'ya uygulanan yaptırımların sonucunun dolaylı olarak AB'yi de etkileyeceği ve özellikle AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı da düşünüldüğünde Rusya'nın yaşadığı ekonomik kayıpları en önemli gelir kaynağı olan doğalgaz üzerinden gidermeye çalışacağı da ihtimaller dahilindedir. Bu durum ise, taraflar arasındaki mevcut siyasi sorunlara ekonomik boyutun da eklenmesi ve krizin çözümünün daha girift bir yapıya evrilmesi nedeniyle daha da uzayabileceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle; Ukrayna Krizi özelindeki yaptırımların hem AB hem de Rusya'nın zararına olduğunu söylemek mümkündür; ancak karşılıklı bağımlılıklar ve enerji kartının varlığı düşünüldüğünde, Rusya'nın elinin AB'ye nazaran daha güçlü olduğu ve bu nedenle AB'nin, krizin

özümüne yönelik Rusya'ya karşı zorlayıcı hamleler denemesinin çok mümkün olmadığı da görülmektedir (Özdağ ve diğerkleri, 2014, s. 13). Ayrıca, bu yaptırımlar nedeniyle Rusya'nın dış politikasında izlediğı yoldan sapmaması, "caydırma" politikasının AB-Rusya ilişkilerinde ve Ukrayna Krizi özelinde etkili bir yol olmadığını göstermektedir (Göral, 2015, s. 171).



SONUÇ

Uluslararası ilişkiler alanında devlet davranışlarını analiz eden birçok yaklaşım ve teori bulunmaktadır. Her bir teorinin kendine ait bir analiz düzeyi ve şekline sahiptir. Bu teoriler arasında, analiz düzeyi devlet olan ve özellikle gücü ve güvenliği önceleyen realist yaklaşımların uluslararası ilişkilerde ve siyaset biliminde genellikle açıklayıcı bir yönünün olduğu görülmektedir. Özellikle 1970’lerde Kenneth Waltz tarafından geliştirilen neorealizm, realizmin ulus devletleri merkeze alan anlayışının yanına anarşik sistemin belirleyiciliğini de ekleyerek realizme yeni bir soluk kazandırmıştır. Temel olarak aynı kaynaktan beslenmelerine karşın eski realistler doğrudan devletlerin eylemleriyle belirlenen sonuçlar üzerinde dururken neorealistler, uluslararası sistemin anarşik yapısı ve bu yapıdandağan sonuçlar üzerinde durmaktadır (Waltz, 1997, s. 913). Bu nedenle neorealistler, anarşik yapıdaki uluslararası sistemde devletlerin nihai endişelerinin güvenlik üzerine olduğunu ileri sürmekte ve gücü, güvenliğe ulaşmak için bir araç olarak görmektedirler (Waltz, 1990, s. 36). Buradan yola çıkarak bu çalışmada, Avrupa güvenliğini birçok açıdan etkileyen Ukrayna Krizi, neorealizmin açıklayıcı yaklaşımları ile neden-sonuç temelinde analiz edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde; neorealizmin güç, güvenlik, anarşi, uluslararası sistem kavramlarına ve devletlerarası işbirliği modeline yönelik bakış açılarına değinilmiş ve Ukrayna Krizi gibi bir gelişmeyi açıklama derinliğine yer verilmiştir. Bu kapsamda varılan sonuçlar şu şekildedir:

Birincisi; neorealizmin öngörülerine uygun olarak; Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve iki kutuplu yapının dağılması sonucunda, uluslararası sistemin “dengeli” yapısı da ortadan kalkmış ve kısa süren tek kutupluluktan sonra çok kutuplu bir uluslararası sistem oluşmaya başlamıştır. Oluşan çok kutuplu sistem, iki kutuplu yapıya kıyasla tehdit unsurlarının çoğalmasına ve farklılaşmasına neden olmuştur. Farklılaşan tehdit algıları, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte yeni bir boyut kazanmış ve devletler için güvenlik eksenli mücadelelere verilen önem daha da artmıştır.

İkincisi; oluşan çok kutuplu sistemde ABD’nin yanında, AB, Çin ve Rusya gibi yükselen güçler ön plana çıkmış ve yeni dönemde özellikle Doğu Avrupa coğrafyasında ortaya çıkan bölgesel nitelikli sorunlar, yine neorealist öngörülere (Mearsheimer, 1990, s. 34) uygun olarak yükselen güçleri içine çekmiştir. Bu durum Moldova ve Gürcistan’ın

ardından Ukrayna’da görülmüş ve gelişen olaylar Kırım’ın Rusya tarafından ilhakına varan bir süreci beraberinde getirmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; AB’nin, ortak bir dış ve güvenlik politikası geliştirme yönündeki girişimlerine ve üye ülkelerin ulusal çıkarlarını Birlik çıkarlarından önde tutmaları nedeniyle bu girişimlerden beklenen etkinin alınmadığına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra AB’nin, ortak bir dış ve güvenlik politikası geliştirmeye neden ihtiyaç duyduğu, dönemin uluslararası konjonktürünün neorealist perspektiften analiz edilmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda varılan sonuçlar ise şu şekildedir:

Birincisi; Soğuk Savaş’ın bitmesiyle birlikte Avrupa’da ortaya çıkan bölgesel ve etnik nitelikli sorunlara NATO gücü olmaksızın müdahalede bulunulamaması ve ABD’nin NATO’yu kullanarak Avrupa güvenliğindeki etkisini sürdürmesinden duyulan rahatsızlık, AB’de etkin bir güvenlik ve savunma politikası oluşturulması yönündeki girişimleri canlandırmıştır. Ancak; AB ülkelerinin, bu alanlara harcama yapma konusundaki isteksizlikleri, dış ve güvenlik politikası çerçevesindeki egemenlik devrine yaklaşmamaları ve bu konudaki önceliklerini ulusal egemenliklerini ön plana alarak geliştirdikleri ulusal çıkarların belirlemesi nedeniyle başarı sağlanamamıştır. Dolayısıyla AB, hem NATO’nun Birlik üzerindeki etkisini kıramamış hem de ODGP çerçevesindeki çıkar çatışmaları nedeniyle uluslararası sistemde yekpare bir aktör duruşu sergileyememiştir.

İkincisi; 2000’li yıllara gelindiğinde AB’nin, Lizbon Antlaşması’yla birlikte geliştirdiği kurumsal yapısına ve antlaşma çerçevesinde vurguladığı bölgesel ve küresel sorunlarda etkili bir aktör olma isteğine karşı dış politikada yine ortak tutum sergileyemediği görülmüştür. Bunun son örneği, çalışma çerçevesinde ele alınan Ukrayna Krizi’nde ve Kırım’ın ilhakında, Rusya’ya karşı AB tarafından uygulanmak istenilen yaptırım kararlarında yaşanmış ve özellikle Almanya gibi güçler ulusal çıkarlarını yaptırımlar nedeniyle riske atmak istememişlerdir. Bu durum ise AB’nin, komşu ülkelere ihraç etmek istediği ortak Avrupa değerleriyle birlikte evrensel ilkelere olan bağlılığının sorgulanmasına neden olmakta ve bu değerlerin ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda esnetilebileceği algısını doğurmaktadır. Özellikle renkli devrimler olarak adlandırılan

değişim rüzgarıyla birlikte yönünü Avrupa'ya çevirmiş olan Ukrayna gibi eski SSCB ülkelerinde bu durum daha çok ön plana çıkmakta ve oluşan hayal kırıklığı zaman zaman bu ülkelerdeki seçimlerde Rusya yanlısı liderlerin iktidara gelmesinde önemli bir neden olabilmektedir.

Bu noktadan hareketle; çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, ilk olarak Ukrayna'nın bağımsızlıktan günümüze dek yaşadığı iç ve dış politika temelli gelişmelere ve AB-Rusya ekseninde yaşadığı gel-gitlerin Ukrayna'nın iç dinamiklerinde nasıl karşılık bulduğuna yer verilmiştir. Sonrasında; AB-Ukrayna ilişkilerinin hangi temellerde şekillendiğine, AB tarafından geliştirilen komşulara yönelik bölgesel nitelikli girişimler özelinde Ukrayna'nın konumuna ve bu girişimlerin Rusya gibi bölgesel bir güç tarafından nasıl agılandığına değinilmiştir. Son olarak, Rusya tarafında oluşan bu algıların Ukrayna Krizi'nin ortaya çıkışına olan etkisi ve AB'nin bu süreç karşısında benimsediği tutumlar neorealist bir perspektiften analiz edilmiştir. Bu kapsamda ise şu sonuçlara varılmıştır:

İlk olarak; AB, ODGP ile sağlayamadığı etkin dış politika duruşunu, ekonomik gücünü de kullanarak ENP temelinde oluşturmaya çalışmış ve bunu komşu ülkelerdeki demokratik reformları ve gelişimi destekleyerek gerçekleştirmeye çalışmıştır. ENP ile AB, özellikle 2004 yılındaki büyük genişleme hamlesinin de etkisiyle, girişimlerini muhatap alınan ülkelere üyelik perspektifi sunmadan hayata geçirmiş; bu durum ise, bağımsızlığından itibaren AB'ye tam üyelik hedefini benimseyen Ukrayna'nın beklentilerini karşılamamıştır.

İkinci olarak; Ukrayna'nın AB'den beklentilerine bağlı olarak ülke içerisinde, özellikle seçim dönemlerinde, kimi zaman AB yanlısı liderlerin kimi zamansa Rusya yanlısı liderlerin ağırlıklarını artırdığı görülmüştür. Bu durumun AB lehine en önemli işaretleri Turuncu Devrim ve Maidan Direnişi olmuştur. Ancak bu gelişmelere rağmen, AB'nin Ukrayna'ya yönelik politikalarında, Ukrayna'nın beklentileri yönünde önemli bir esneklik oluşmamış ve ilişkiler aynı araçlarla ve aynı temellerde sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu durumun en önemli nedenini ise AB ülkelerinin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı nedeniyle yaşadığı endişeler ve Rusya ile olan ikili ilişkilerinde riske etmek istemedikleri çıkarlar oluşturmaktadır. Buna rağmen AB'nin, Ukrayna başta olmak üzere eski Sovyet ülkelerine yönelik geliştirdiği politikalar, önemli bir bölgesel hegemon olan

Rusya tarafından tehdit olarak algılanmış ve Rusya'nın karşı hamlelerinden hem AB hem de Ukrayna olumsuz olarak etkilenmiştir. Ayrıca, bölgeye yönelik AB politikaların NATO faaliyetleriyle paralel ilerlemesi Rusya'nın güvenlik endişelerinin daha da yükselmesine neden olmuş ve krize giden süreci olumsuz olarak etkilemiştir.

Özetle; neorealizmin öngördüğü gibi, ülkeler öncelikle kendi çıkarlarını değerlendirmektedir. Özellikle kendi çıkarları çerçevesinde hareket eden Almanya gibi büyük ülkelerin Rusya'yı yeterince etkileyememesi ve AB üyesi ülkelerin Rusya'ya bakışlarının ve Rusya'yla ilişkilerinin farklı boyutlarda olması kriz özelinde etkili politikaların geliştirilmesine engel olmaktadır. Aynı zamanda AB'nin, geçmiş dönemlerdeki birçok bölgesel ve küresel gelişmede görülen ortak bir dış politika vizyonu çerçevesinde hareket edememe olgusu, Ukrayna Krizi'yle birlikte yeniden günyüzüne çıkmış ve üye ülkelerdeki "ulusal çıkar" kavramının birlik politikalarından önce geldiği gerçeği bir kez daha doğrulanmıştır.

Sözü edilen olgular çerçevesinde, devletler özelinde ulusal güvenliğin ve ulusal çıkarların ne derece etkili ve belirleyici olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Ukrayna Krizi özelinde yaşanan gelişmelerden ve Rusya'ya olan enerji bağımlılığından yola çıkarak AB'nin, gelecek dönemde Rusya'yı sıkıştıran politikalardan uzak durması realite ekseninde muhtemeldir. Ukrayna başta olmak üzere özellikle Doğu Ortaklığı girişimindeki ülkeler, gerek enerji arz ve güvenliği açısından gerekse AB coğrafyasının istikrarı ve güvenliği açısından kilit bir konumda bulunmaktadır (Göral, 2015, s. 173). Ancak; hem Ukrayna'nın AB girişimleriyle istikrara ve huzura kavuşabilmesi için hem de ENP çerçevesindeki girişimlerin Avrupa güvenliğine fayda sağlayabilmesi için Rusya gibi bölgesel büyük güçlerin çıkarlarının ve endişelerinin de göz önüne alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Açıkmeşe, S. A. ve Dizdaroğlu, C. (2014) “NATO-AB İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Dinamikleri”, *Uluslararası İlişkiler*, 10(40): 131-163.

Akçadağ Alagöz, E. (2010a) “Seçimlerin Ardından Ukrayna’nın Yönü”, 5 Mayıs, <<http://www.bilgesam.org/incele/782/-secimlerin-ardindan-ukrayna%E2%80%99nin-yonu/#.XL7aJ-gzBIU>>, (23 Nisan 2019).

Akçadağ Alagöz, E. (2010b) “Batı Avrupa Birliği’nin Sonu”, 18 Haziran, <<http://www.bilgesam.org/incele/779/-bati-avrupa-birligi%E2%80%99nin-sonu/#.XPrPtIgzBIU>>, (7 Haziran 2019).

Akçadağ Alagöz, E. (2013) “AB’nin Yeni Güvenlik Stratejisi İhtiyacı”, 19 Ağustos, <<http://www.bilgesam.org/incele/74/-ab%E2%80%99nin-yeni-guvenlik-stratejisi-ihciyaci/#.XP6tvIgzBIU>>, (11 Haziran 2019).

Akdemir, E. (2014) “Avrupa Birliği’nin Ukrayna Politikası: Eski Komşu mu? Yeni Aday mı?”, *Karadeniz Araştırmaları*, (41): 61-75.

Akdemir, E. (2018) “Avrupa Birliği’nin Dış İlişkileri ve Politikası: Avrupa Birliği’nin Bütünleş(eme)mesi Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17(2): 181-218.

Akgül, Ö. (2008) “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO–AB İlişkilerinde Rekabet-İşbirliği Analizi ve Türkiye”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(7): 91-124.

Aksoy, M. (2014) “Kriz Bağlamında Avrupa Birliği ve Ukrayna İlişkileri”, içinde H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım (der.), *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, (İstanbul: Beta Yayınları), ss. 431-438.

Aksoy, M. ve Uğur, Ö. (2016) “Avrupa Birliği’nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1): 213-227.

Al Jazeera Türk (2014) “Ülke profili: Ukrayna”, 3 Kasım, <<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-ukrayna>>, (24 Ağustos 2019).

Amerikanın Sesi (2006) “Yuşçenko Ezeli Rakibini Başbakan Yapıyor”, 3 Ağustos, <<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2006-08-03-voa8-88042542/852809.html>>, (25 Ağustos 2019).

Amsterdam Antlaşması (1997) <<http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>>, (9 Haziran 2019).

Anadolu Ajansı (2018a) “Göçmen krizi Avrupa’ya yeni ‘demir perde’ çekiyor”, 19 Eylül, <<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/gocmen-krizi-avrupaya-yeni-demir-perde-cekior/1258818>>, (19 Mart 2019).

Anadolu Ajansı (2018b) “Rusya-Ukrayna gerilimi denize taşındı”, 26 Kasım, <<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rusya-ukrayna-gerilimi-denize-tasindi/1321864>>, (26 Ağustos 2019).

Anadolu Ajansı (2018c) “AB’den Esed rejimine Abhazya ve Güney Osetya’yı tanıma tepkisi”, 29 Mayıs, <<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abden-esed-rejimine-abhazya-ve-guney-osetyayi-tanima-tepkisi/1160180>>, (28 Ağustos 2019).

Andersson, J. J., Brattberg, E., Häggqvist, M., Ojanen, H. ve Rhinard, M. (2011) *The European Security Strategy: Reinvigorate, Revise or Reinvent?*, (Stockholm: The Swedish Institute of International Affairs), <<https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/ui-publications/the-european-security-strategy-reinvigorate-revise-or-reinvent-min.pdf>>, (7 Haziran 2019).

Arı, T. (2013) “Realizm ve Neorealizm (Gerçekçilik ve Yeni Gerçekçilik)”, içinde T. Arı ve E. Toprak (der.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları 1*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi), ss. 2-23.

Arman, M. N. (2011) “Avrupa Komşuluk Politikasında Sorunlu Alanlar: İnsan Güvenliği ve Komşuluk İlişkisi”, *Uluslararası İlişkiler*, 8(31): 45-68.

Arman, M. N. ve Bozdağlıoğlu, Y. (2012) “Güç ve Güç Politikaları: Realizm”, içinde Y. Bozdağlıoğlu (der.), *Uluslararası Politika 1*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi), ss. 38-55.

Askeroğlu, S. (2014) “Poroşenko’nun Ukrayna Barış Planının Maddeleri”, 20 Haziran, <<https://www.21yyte.org/tr/fikir-tanki/12597/iran-askerleri-pjak-ile-catisti-12-terorist-olduruldu>>, (26 Ağustos 2019).

Aşık, A. (2010) “Karadeniz Bölgesi’ndeki Değişimin Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (12): 33-56.

Ataç, C. A. (2012) “AB’nin Normatif Kapasite Sorunu, Akdeniz İçin Birlik ve Türkiye”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11(1): 1-24.

Aydın, M. (2004) “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, 1(1): 33-60.

Aydın, Ü. (2015) “Avrupa Birliği’nin Karadeniz Sinerjisi: Beklentiler ve Gerçekler”, <https://www.academia.edu/9974057/AVRUPA_B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_N%C4%B0N_KARADEN%C4%B0Z_S%C4%B0NERJ%C4%B0S%C4%B0_BEKLENT%C4%B0LER_VE_GER%C3%87EKLER>, (5 Mayıs 2019).

Aydın, İ. (2012) “Ne Doğu Ne Batı, Hem Doğu Hem Batı: Avrasya’nın ‘Geçiş’ Ülkesi Ukrayna”, içinde İ. Aydın, Ç. Balım (der.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna, Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı), ss. 211-307.

Bandoğlu, Z. (2014) “The European Security Strategy: A ‘Conflict Prevention’ Perspective in the Fight against ‘Asymmetric Threats’”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1): 83-110.

Başaran, C. (2018) “Enerji savaşları şimdi de Avrupa’nın üzerinde”, 17 Temmuz, <<https://www.bloomberght.com/ht-yazarlar/cuneyt-basaran-2071/2139685-enerji-savaslari-simdi-de-avrupanin-uzerinde>>, (27 Ağustos 2019).

Baylis, J. (2008) “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, 5(18): 69-85.

Bayraklı, E. (2014) “Avrupa Birliği’nin Ukrayna Kriziyle İmtihani”, *SETA Perspektif*, (40): 1-6.

BBC (2004) “Ukrayna parlamentosu toplanıyor”, 4 Kasım, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/11/041127_ukraine_parliament.shtml>, (19 Ağustos 2019).

BBC (2005) “Ukrayna’da hükümet azledildi”, 8 Eylül, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/09/printable/050908_ukraine_government.shtml>, (25 Ağustos 2019).

BBC (2010) “Ukrayna’da turuncu devrim biterken”, 22 Ocak, <https://www.bbc.com/turkce/izlenim/2010/01/100122_fooc_ukraine>, (19 Nisan 2019).

BBC (2011) “Ukraynalı lider gazeteci cinayetinden yargılanacak”, 24 Mart, <https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110324_ukraine_kuchma.shtml>, (10 Nisan 2019).

BBC (2014a) “Turçinov: Rusya Kırım’ı ilhak etmek istiyor”, 1 Mart, <https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140228_kirim_2>, (26 Ağustos 2019).

BBC (2014b) “Ukrayna: Poroşenko cumhurbaşkanı olarak yemin etti”, 7 Haziran, <https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140607_ukrayna_yemin>, (26 Ağustos 2019).

BBC (2015) “Ukraine conflict: Deadly shell hits Donetsk hospital”, 4 Şubat, <<https://www.bbc.com/news/world-europe-31129484>>, (10 Mayıs 2019).

BBC (2018a) “Rusya-Ukrayna: İki dost nasıl düşman oldu?”, 30 Kasım, <<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46391387>>, (16 Nisan 2019).

BBC (2018b) “Ukrayna üzerinde düşürülen MH17 uçağı: Malezya Havayolları uçağını vuran füze bir ‘Rus tugayına aitti’”, 24 Mayıs, <<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44239447>>, (9 Mayıs 2019).

BBC (2019) “İstanbul’da imza atıldı: Ukrayna’da bağımsız kilise kurulması neden önemli?”, 5 Ocak, <<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46583594>>, (9 Mayıs 2019).

Berktaş, D. (2010) “Ukrayna’da turuncu devrim biterken”, 22 Ocak, <https://www.bbc.com/turkce/izlenim/2010/01/100122_fooc_ukraine>, (24 Ağustos 2019).

Berktaş, D. (2017) “Türkiye İle İlişkilere Sıfırdan Başladık”, 16 Mart, <<https://avim.org.tr/tr/Bulten/TURKIYE-ILE-ILISKILERE-SIFIRDAN-BASLADIK>>, (19 Ağustos 2019).

Bilener, T. (2004) “Ulus-Devlet Olma Sürecinde Ukrayna”, içinde E. Büyükkakıncı (der.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, (Ankara: Phoenix Yayınevi), ss. 311-341.

Bilener, T. (2007) “Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, (13): 115-132.

Bingöl, O. (2014) “Ukrayna Krizi’nin Ulusal, Bölgesel-Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörülleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, (41):15-38.

Biyografi (2019) “Ukrayna”, <<https://www.biyografi.info/bilgi/ukrayna>>, (19 Ağustos 2019).

Bozdağlıoğlu, Y. ve Özen, Ç. (2004) “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, 1(4): 59-79.

Bozkurt, S. G. (2006) “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda Renkli Devrimler - Kırgızistan Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1(1): 118-138.

Büyükkakıncı, E. (2004) “Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri”, içinde E. Büyükkakıncı (der.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, (Ankara: Phoenix Yayınları), ss. 401-436.

Büyükbay, C. (2017) “Almanya’nın AB İçerisindeki Liderlik Rolü: Uluslararası Krizler Bağlamında Dış Politikada Süreklilik ve Değişim”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 19-38.

- Büyüktanır, D. (2010) “Dış İlişkiler Kapsamında Avrupa Birliği’nin Tüzel Kişiliği ve Lizbon Antlaşması”, *Uluslararası İlişkiler*, 7(27): 87-110.
- Cabbarlı, H. (2016) “İki Güç Arasında Ukrayna”, *Karadeniz Araştırmaları* (50): 95-123.
- Caferov, N. (2014) “Rusya’nın Deniz Stratejisi ve Karadeniz”, içinde O. Yeşilot (der.), *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları), ss. 139-149.
- Canveren, Ö. ve Öztürk, Ç. (2018) “Avrupa Birliği Genişleme Politikalarında Meşrulaştırma: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Batı Balkanların Karşılaştırmalı Analizi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1): 46-64.
- Cebeci, M. (2012) “NATO, AB ve Türkiye: OGSP Açmazı”, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(2): 95-120.
- Cebeci, M. (2018) “AB’nin Güvenlik ve Savunma Politikalarında Güncel Tartışmalar”, içinde S. Baykal, S. Açıkmeşe, B. Akçay, Ç. Erhan (der.), *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri (ATAUM 30. Yıl Armağanı)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları), ss. 151-178.
- Charap, S. ve Troitskiy, M. (2013) “Russia, the West and the Integration Dilemma”, *Survival*, 55(6): 49-62.
- CNN Türk (2018) “Litvanya’dan Rusya’ya Kerç Boğazı yaptırımı”, 11 Aralık, <<https://www.cnnturk.com/dunya/litvanyadan-rusyaya-kerc-bogazi-yaptirimi>>, (26 Ağustos 2019).
- Collard-Wexler, S. (2006) “Integration Under Anarchy: Neorealism and the European Union”, *European Journal of International Relations*, 12(3): 397-432.
- Commission of the European Communities (2004) “European Neighbourhood Policy Strategy Paper”, 12 Mayıs, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf>, (19 Ağustos 2019).

Commission of the European Communities (2006) “Green Paper, A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, 8 Mart, <https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf>, (27 Ağustos 2019).

Council of the European Union (2008) “Report on the Implementation of the European Security Strategy - Providing Security in a Changing World”, <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/104630.pdf>, (11 Haziran 2019).

Council of the European Union (2009) “European Security Strategy A Secure Europe In A Better World”, <<https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>>, (11 Haziran 2019).

Council of the European Union (2017) “Visas: Council adopts regulation on visa liberalisation for Ukrainian citizens”, *Press Release*, 11/05/2017.

Council of the European Union (2019) “Council Conclusions on the EU’s engagement to the Black Sea regional cooperation”, 17 Haziran, <<https://www.consilium.europa.eu/media/39779/st10219-en19.pdf>>, (27 Ağustos 2019).

Cumhuriyet (2013) “AB, Rusya’ya rest çekti”, 29 Kasım, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/14341/AB__Rusya_ya_rest_cekti.html>, (25 Ağustos 2019).

Cumhuriyet (2018) “İspanya ve Almanya arasında göç anlaşması”, 11 Ağustos, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/1052752/ispanya_ve_Almanya_arasinda_goc_anlasmasi.html>, (14 Haziran 2019).

Cura, A. (2016) “Ukrayna’nın zorlu AB yolculuğu”, 1 Ocak, <<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-nin-zorlu-ab-yolculugu/499271>>, (19 Ağustos 2019).

Çayhan, E. (2002) “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (3): 42-55.

Dedeoğlu, B. (2008) *Değişen Dünyada Yeni Dengeler*, (İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık).

Demir, S. (2014) “Ukrayna Krizi: Yeni Küresel Politik Düzenin Başlangıcı”, içinde H. omak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım (der.), *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, (İstanbul: Beta Yayınları), ss. 169-190.

Derman, G. S. ve Ongarova Y. (2014) “Ukrayna’da Siyasi Kriz”, *Karadeniz Araştırmaları*, (42): 11-23.

Deutsche Welle (2004a) “İki rakip Yanukoviç ve Yuşenko kim?”, 25 Kasım, <<https://www.dw.com/tr/iki-rakip-yanukovi%C3%A7-ve-yu%C5%9F%C3%A7enko-kim/a-2525723-0>>, (24 Ağustos 2019).

Deutsche Welle (2004b) “AB’nin yeni yaklaşımı: Komşuluk Politikası”, 30 Eylül, <<https://www.dw.com/tr/abnin-yeni-yakla%C5%9F%C4%B1m%C4%B1-kom%C5%9Fuluk-politikas%C4%B1/a-2525960>>, (28 Nisan 2019).

Deutsche Welle (2006) “Turuncu Devrim’den yeni başlangıç”, 21 Haziran, <<https://www.dw.com/tr/turuncu-devrimden-yeni-ba%C5%9Flang%C4%B1%C3%A7/a-2521259>>, (20 Nisan 2019).

Deutsche Welle (2010) “Ukrayna’da Turuncu Devrim’in sonu”, 8 şubat, <<https://www.dw.com/tr/ukraynada-turuncu-devrimin-sonu/a-5225510>>, (25 Ağustos 2019).

Deutsche Welle (2014a) “Kırım’da beklenen sonuç”, 16 Mart, <<https://www.dw.com/tr/k%C4%B1r%C4%B1mda-beklenen-sonu%C3%A7/a-17500416>>, (24 Nisan 2019).

Deutsche Welle (2014b) “Ukrayna’da zafer Poroşenko’nun”, 25 Mayıs, <<https://www.dw.com/tr/ukraynada-zafer-poro%C5%9Fenkonun/a-17661870>>, (9 Mayıs 2019).

Deutsche Welle (2014c) “Poroşenko’nun hedefi AB”, 7 Haziran, <<https://www.dw.com/tr/poro%C5%9Fenkonun-hedefi-ab/a-17691010>>, (9 Mayıs 2019).

Deutsche Welle (2014d) “Ukrayna’nın hedefi 2020”, 25 Eylül, <<https://www.dw.com/tr/ukraynan%C4%B1n-hedefi-2020/a-17955714>>, (9 Mayıs 2019).

Deutsche Welle (2018) “Rusya Avrupa için tehdit mi?”, 17 Mart, <<https://www.dw.com/tr/rusya-avrupa-i%C3%A7in-tehdit-mi/a-43019187>>, (28 Ağustos 2019).

DHA (2019) “Rusya: Ukrayna’nın Kerç Boğazı’ndaki ihlalleri çatışmaya yol açabilir”, 10 Nisan, <<https://www.dha.com.tr/dunya/rusya-ukraynanin-kerc-bogazindaki-ihlalleri-catismaya-yol-acabilir/haber-1636851>>, (10 Mayıs 2019).

Dilaver, T. (2018) “Bir ‘Sorun Çözücü’ Olarak Avrupa Birliği: Dağlık Karabağ Çıkmazı”, *Avrasya Dünyası Dergisi*, (2): 52-60.

Dinan, D. (2013) *Avrupa Birliği Tarihi*, H. Akay (çev.), (İstanbul: Kitap Yayınevi).

Dinç, C. (2011) “Sivil Güç - Realist Oyuncu İkileminde Avrupa Birliği’nin Küresel Konumu Üzerine Tartışmalar”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7(28): 89-124.

Donnelly, J. (2014) “Realizm”, içinde S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, T. Nardin, M. Paterson, C. Reus-Smit, J. True (der.), M. Ağcan ve A. Aslan (çev.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (İstanbul: Küre Yayınları), ss. 53-84.

Duchene, F. (1972) “Europe’s Role in World Peace”, içinde R. Mayne (ed.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, (London: Fontana), ss. 32-47.

Durakçay, F. A. ve Gülal, A. G. (2018) “Avrupa Birliği’nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki”, *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3): 289-310.

Efe, H. (2008) “Avrupa Birliği’nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1): 66-78.

Efe, H. (2010) “Soğuk Savaş Döneminde Avrupa’da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9(1): 37-62.

Efe, H. (2012) “Avrupa Birliği’nin Karadeniz Bölgesi Politikası”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(16): 53-63.

Erişen, C. (2004) “Rusya Federasyonu’nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, içinde E. Büyükkakıncı (der.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, (Ankara: Phoenix Yayınevi), ss. 165-194.

Euronews (2018a) “Rusya ile Ukrayna’yı savaşın eşiğine getiren ‘Kerç Boğazı krizi’ nedir, nasıl başladı?”, 29 Kasım, <<https://tr.euronews.com/2018/11/29/rusya-ile-ukrayna-arasinda-cikan-kerc-bogazi-krizi-hakkinda-bilmeniz-gerekenler>>, (29 Ağustos 2019).

Euronews (2018b) “Ukrayna’da parlamentoda yapılan oylamayla sıkıyönetim ilan edildi”, 26 Kasım, <<https://tr.euronews.com/2018/11/26/ukrayna-da-parlamentoda-yapilan-oylamayla-sikiyonetim-ilan-edildi>>, (9 Mayıs 2019).

European Commission (1998) “Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine”, 19 Şubat, <<http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=yes&treatyTransId=659>>, (27 Ağustos 2019).

European Commission (2010) “Black Sea Synergy”, <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-78_en.htm?locale=en>, (5 Mayıs 2019).

European Commission (2014) “European Neighbourhood and Partnership Instrument 2007-2013”, <https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/overview_of_enpi_results_2007-2013_en_0.pdf>, (29 Nisan 2019).

European Commission (2015) “Joint Staff Working Document - Black Sea Synergy: review of a regional cooperation initiative”, 20 Ocak, <https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/docs/body/swd_2015_6_en.pdf>, (27 Ağustos 2019).

European Commission (2016) “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EC) No 539/2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those

whose nationals are exempt from that requirement (Ukraine)”, Brussels, 20.4.2016
COM(2016) 236 final 2016/0125 (COD),
<<https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/1-2016-236-EN-F1-1.PDF>>,
(20 Temmuz 2019).

European Commission (2018a) “Eastern Partnership”,
<https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/eastern-partnership_en>, (29 Nisan 2019).

European Commission (2018b) “Facts And Figures About EU-Ukraine Relations”,
<https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_factsheet_ukraine.pdf>, (29 Nisan 2019).

European Commission (2019a) “TACIS”, Press Release Database,
<http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-54_en.htm>, (28 Nisan 2019).

European Commission (2019b) “Joint Staff Working Document – Black Sea Synergy:
review of a regional cooperation initiative - period 2015-2018”, Brussels, 5.3.2019,<
SWD(2019) 100 final,
<https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2019_100_f1_joint_staff_working_paper_en_v3_p1_1013788-1.pdf> (20 Temmuz 2019).

European Commission (2019c) “Joint Staff Working Document - Black Sea Synergy:
review of a regional cooperation initiative - period 2015-2018”, 5 Mart,
<https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2019_100_f1_joint_staff_working_paper_en_v3_p1_1013788-1.pdf>, (27 Ağustos 2019).

European External Action Service (2016a) “Association Agreement”,
<http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/eu_ukraine/association_agreement/index_en.htm>, (15 Mayıs 2019).

European External Action Service (2016b) “A Global Strategy for the European Union’s
Foreign And Security Policy”,
<http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf>, (19
Ağustos 2019).

European External Action Service (2019) “Black Sea Synergy”, 7 Mayıs, <https://eeas.europa.eu/topics/sanctions-policy/346/black-sea-synergy_en>, (27 Ağustos 2019).

European Parliament (1999) “Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions”, <http://www.europarl.europa.eu/summits/hell1_en.htm>, (8 Haziran 2019).

European Union Newsroom (2019) “EU sanctions against Russia over Ukraine crisis”, <https://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu-sanctions-against-russia-over-ukraine-crisis_en>, (16 Mayıs 2019).

Fukuyama, F. (1989) “The End of History?”, *The National Interest*, (16): 3-18.

Gafarlı, O. (2014) “AB ile Rusya Arasında Ukrayna”, 2 Şubat, <<http://www.bilgesam.org/incele/76/-ab-ile-rusya-arasinda-ukrayna/#.XM679-gzbIU>>, (5 Mayıs 2019).

Gençalp, E. (2004) “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın (AGSP) Avrupa Güvenliğindeki Rolü ve NATO ile İlişkileri”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 44-54.

Gençalp, E. (2011) “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) ve Türkiye’nin Avrupa Güvenliğindeki Rolü”, içinde *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Cilt 2*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), ss. 765-776.

Göral, E. (2015) “A Critique of European Neighbourhood Policy: The Case of Russian Intervention in Ukraine”, *Marmara Journal of European Studies*, 23(1): 159-177.

Götz, E. (2016a) “Neorealism and Russia’s Ukraine policy, 1991–present”, *Contemporary Politics*, 22(3): 301-323.

Götz, E. (2016b) “Russia, the West, and the Ukraine crisis: three contending perspectives”, *Contemporary Politics*, 22(3): 249-266.

Güneş, A. (2018) “Neorealizm’in Uluslararası Sistemdeki Değişime Bakış Açısına Eleştirel Bir Yaklaşım”, 15 Eylül, <http://mesbam.org/tema/img/makale/Neorealizm___in%20Uluslar%20Aras___%20Siste

mdeki%20De__i__ime%20Bak____%20A____s__na%20Ele__tirel%20Bir%20Yakla____m.pdf>, (19 Ağustos 2019).

Güneş, E. (2012) “Günümüz Uluslararası Siyasal Sistemin Yapısı ve Güç Dağılımı”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (23): 78-101.

Haberler.com (2013) “Timoşenko’nun Rusya ile İmzaladığı Doğalgaz Anlaşmasında Kayıp 15 Milyar Euro”, 4 Mayıs, <<https://www.haberler.com/timosenko-nun-rusya-ile-imzaladigi-dogalgaz-4590477-haberi/>>, (25 Ağustos 2019).

Haberler.com (2014a) “Kırım’da Sandıklar Kapandı, Halk “Rusya” Dedi”, 16 Mart, <<https://www.haberler.com/kirim-da-sandiklar-kapandi-5793968-haberi/>>, (26 Ağustos 2019).

Haberler.com (2014b) “Donetsk ve Lugansk Bölgeleri de Bağımsızlık İlan Etti”, 13 Mayıs, <<https://www.haberler.com/bagimsizliklarini-ilan-eden-donetsk-ve-lugansk-6020228-haberi/>>, (26 Ağustos 2019).

Haberler.com (2015) “AB, Rusya ve Ukrayna Enerji Bakanlarını Gaz Pazarlığına Davet Etti”, 26 Şubat, <<https://www.haberler.com/ab-rusya-ve-ukrayna-enerji-bakanlarini-gaz-7012965-haberi/>>, (27 Ağustos 2019).

Haberler.com (2019) “Ukrayna: Rusya’ya Yönelik Çok Sert Yaptırım Paketi Hazırlıyoruz”, 27 Nisan, <<https://www.haberler.com/ukrayna-rusya-ya-yonelik-cok-sert-yaptirim-paketi-11991927-haberi/>>, (26 Ağustos 2019).

Hatto, R. ve Tomescu, O. (2008) “The EU and the Wider Black Sea Region: Challenges and Policy Options”, *Garnet Policy Brief*, (5): 1-12.

Hekimler, O. (2018) “Batı-Doğu Çekişmesi: Göçmen Meselesi Avrupa’da Yeni Bir Bloklaşmaya Sebebiyet Verebilir mi?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1): 19-48.

Huntington, S. (1993) “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, 72(3): 22-49.

Hürriyet (2014) “Almanya’dan AB’ye ‘Rusya’ya yaptırım’ uyarısı”, 21 Aralık, <<http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/almanyadan-abye-rusyaya-yaptirim-uyarisi-27808517>>, (16 Mayıs 2019).

- Hürriyet (2019) “AB’den Rusya’ya Kerç Boğazı yaptırımı”, 15 Mart, <<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abden-rusyaya-kerc-bogazi-yaptirimi-41150710>>, (10 Mayıs 2019).
- Hyde-Price, A. (2006) “Normative Power Europe: A Realist Critique”, *Journal of European Public Policy*, 13(2): 217-234.
- Hyde-Price, A. (2015) “The “sleep-walking giant” awakes: resetting German foreign and security policy”, *European Security*, 24(4): 600-616.
- Inogate.org (2019) “INOGATE & Ukraine”, <<http://www.inogate.org/countries/12?lang=en>>, (28 Nisan 2019).
- Jervis, R. (1978) “Cooperation Under the Security Dilemma”, *World Politics*, 30(2): 167–214.
- Kagan, R. (2002) “Power and Weakness”, 1 Haziran, <<https://www.hoover.org/research/power-and-weakness>>, (1 Mart 2019).
- Kagan, R. (2004) *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, (NewYork: Vintage Books A Division of Random House, Inc).
- Kale, B. (2001) “Avrupa Birliği’nin Balkan Politikası: Çelişkiler İçinde Bir Yanılsama?”, içinde B. Demirtaş Coşkun ve Ö. E. Lütem (der.), *Balkan Diplomasisi*, (Ankara: ASAM Yayınları), ss. 293-311.
- Kalkan Küçüksoğak, Ö. (2012) “Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4(14): 202-208.
- Kamalov, İ. (2005) “Devrimler ve BDT Coğrafyası”, *Stratejik Analiz*, 6(62): 13-15.
- Kantörün, U. (2010) “Avrupa Birliği Küresel Bir Güç mü?”, 16 Şubat, <<http://www.bilgesam.org/incele/794/-avrupa-birligi-kuresel-bir-guc-mu-#.XQDlsYgzbiU>>, (12 Haziran 2019).

- Karabel, S. (2016) “Avrupa Birliği’nin 2016 Güvenlik Strateji Belgesi”, 31 Mart, <<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-449-20160731541340.pdf>>, (19 Ağustos 2019).
- Karabulut, A. ve Değer, F. (2015) “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı ve Realist Yaklaşımına Genel Bakış”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 69-79.
- Karadeli, C. (2004) “Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna’da Siyasal Dönüşüm ve Meşruluk Kavramı”, içinde E. Büyükakıncı (der.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, (Ankara: Phoenix Yayınevi), ss. 343-364.
- Karadeli, C. (2014) “Ukrayna’da Milli Aidiyet, Rekabet ve Azınlıklar”, içinde H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım (der.), *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, (İstanbul: Beta Yayınları), ss. 113-136.
- Kasım, K. (2002) “NATO’ya ve ABD-AB İlişkilerine Etkisi Bakımından Ortak Avrupa Dış ve Güvenlik Politikası”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 1(2): 87-99.
- Kemaloğlu, İ. (2016) “21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 1-14.
- Kennan, G. (1997) “A Fateful Error”, 5 Şubat, <<https://www.nytimes.com/1997/02/05/opinion/a-fateful-error.html>>, (8 Mayıs 2019).
- Kesgin, S. (2011) “NATO’nun Genişleme Politikasının Karadeniz Güvenliğine Etkisi”, içinde *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Cilt 2*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), ss. 973-984.
- Keskin, M. (2015) “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3(2): 47-64.
- Kratochwil, F. (1982) “On the notion of “interest” in international relations”, *International Organization*, 36(1): 1-30.
- Kurtbağ, Ö. (2004) “AB Genişlemesi ve Birliğin Yeni Komşuluk Politikası”, *Mülkiye Dergisi*, 28(245): 57-76.

- Kuzio, T. (2003) "EU and Ukraine: A Turning Point in 2004?", *Institute for Security Studies*, (47): 1-37.
- Kuzmin, D. ve Maksymenko, I. (2012) "Analysis of the EU-Ukraine relations in the context of the Association Agreement and related documents and the EU 2014-2020 Finacial perspective", içinde S. Devetak ve O. Sirbu (der.), *Analyses of EU- Partner Countries' Relations: Reflections From Belarus, Moldova, Russia and Ukraine*, (Maribor: ISCOMET Institute for Ethnic and Regional Studies), ss. 448-667.
- Luif, P., Gündoğar, S. S. ve Ak, C. Z. (2009) *Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası: Türkiye Nereye Ait?*, (İstanbul: TESEV Yayınları).
- Maastricht Antlaşması (1992) "Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma (Maastricht Antlaşması)", C. Baydarol (çev.), <<https://www.ikv.org.tr/images/files/A5-tr.pdf>>, (7 Haziran 2019).
- Manners, I. (2002) "Normative Power Europe: A Contradiction in terms?", *Journal of Common Market Studies*, 40(2): 235-258.
- Manoli, P. (2012) "EU's flexible regional multilateralism towards its Black Sea neighbourhood", *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(3): 431-442.
- Mearsheimer, J. (1990) "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, 15(1): 5-56.
- Mearsheimer, J. (1994) "The False Promise of International Institutions", *International Security*, 19(3): 5-49.
- Mearsheimer, J. (2001) *The Tragedy of Great Power Politics*, (New York and London: W. W. Norton & Company).
- Mearsheimer, J. (2013) "Structural Realism", içinde T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (der.), *International Relations Theories Discipline and Diversity*, (Oxford: Oxford University Press), ss. 77-93.
- Mearsheimer, J. (2014a) "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault", *Foreign Affairs*, 93(5): 1-12.

- Mearsheimer, J. (2014b) “Faulty Powers: Mearsheimer Replies”, *Foreign Affairs*, 93(6): 175-178.
- Milliyet (2019) “Kerç Boğazı krizinde yeni gelişme: Rusya o süreyi uzattı”, 17 Nisan, <<http://www.milliyet.com.tr/kerc-bogazi-krizinde-yeni-gelisme--dunya-2860116/>>, (9 Mayıs 2019).
- Monich, D. (2004) “Küreselleşme Çağında Ukrayna Dış Politikası”, içinde E. Büyükkakıncı (der.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, (Ankara: Phoenix Yayınevi), ss. 455-466.
- Morgenthau, H. J. (2005) *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, (NewYork: McGraw Hill Higher Education).
- Mynet (2004) “ABD Ukrayna seçiminden memnun”, 28 Aralık, <<https://www.mynet.com/abd-ukrayna-seciminden-memnun-110100139693>>, (24 Ağustos 2019).
- OECD (2010) “Evaluation of the European Commission’s Cooperation with Ukraine”, Aralık, <<http://www.oecd.org/countries/ukraine/47272956.pdf>>, (28 Nisan 2019).
- Oğan, S. (2009) “Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Çıkarılacak Dersler”, 4 Şubat, <<http://turksam.org/rusya-ukrayna-dogalgaz-krizi-ve-cikarilacak-dersler>>, (27 Ağustos 2019).
- Oğan, S. (2010) “Ukrayna’da Devlet Başkanlığı Seçimleri: Turuncu Devrimin Sonu”, 17 Ocak, <<http://turksam.org/ukrayna-da-devlet-baskanligi-secimleri-turuncu-devrimin-sonu>>, (25 Ağustos 2019).
- Oğurlu, E. (2008) “Lizbon Antlaşması’ndan Sonra Avrupa Birliği”, *Avrasya Etüdüleri*, 34(2): 7-33.
- Oran, B. (2013) “1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye: Dönemin Bilançosu”, içinde B. Oran (der.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980-2001*, (İstanbul: İletişim Yayınları), ss. 203-242.
- ORSAM (2009) “Rusya Ukrayna Enerji Krizi-2009”, 5 Ocak, <<https://www.orsam.org.tr/tr/rusya-ukrayna-enerji-krizi-2009/>>, (19 Ağustos 2019).

Özdal, H. (2013) “AB ve Rusya Arasında Ukrayna: Hayaller ve Gerçekler”, *USAK Analiz*, (26): 1-15.

Özdal, H. (2016) *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna*, (Ankara: USAK Yayınları).

Özdal, H., Özertem, H. S., Has, K. ve Yegin, M. (2014) “Ukrayna Siyasi Krizinde Rusya ve Batının Tutumu”, *USAK Analiz*, (28): 1-22.

Özdemir, E. (2019) “Rusya'nın Meydan Okumalarına Karşı Avrupa Birliği'nin Tutumu ve NATO Genişlemesi Tartışmaları”, 3 Nisan, <<https://ankasam.org/rusyanin-meydan-okumalarına-karsi-avrupa-birliginin-tutumu-ve-nato-genislemesi-tartismalari/>>, (8 Mayıs 2019).

Özdemir, H. (2014) “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3): 113-144.

Özel M. ve Dönmez D. (2016) “Toplum Sözleşmecilerinden 11 Eylül'e Güvenlik Anlayışındaki Değişim”, *Türk İdare Dergisi*, (482): 239-282.

Özer, S. (2008) “Avrupa Birliği Rusya ve ABD'nin Avrupa Güvenliğine Farklı Yaklaşımlarının Transatlantik İttifakına Etkileri”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15): 170-195.

Özer, S., Oğuz, C. U. ve Atvur, S. (2010) “NATO ve AB'nin Değişen Güvenlik Stratejilerinin Afganistan Örneğinde Değerlendirilmesi”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19): 257-285.

Posen, B. R. (2006) “European Union Security and Defense Policy: Response to Unipolarity?”, *Security Studies*, 15(2): 149-186.

Radikal (2010) “Ukrayna'da Turuncu Devrim'in sonu”, 8 Şubat, <<http://www.radikal.com.tr/dunya/ukraynada-turuncu-devrimin-sonu-979191/>>, (23 Nisan 2019).

Radio Free Europe/Radio Liberty (2000) “Ukraine: Voters Support More Powers For The President”, 4 Nisan, <<https://www.rferl.org/a/1093756.html>>, (24 Ağustos 2019).

- Sabah (2018) “Doğu Avrupa’da korkutan senaryo”, 27 Kasım, <<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/dogu-avrupada-korkutan-senaryo>>, (28 Ağustos 2019).
- Sağlam, M. (2014) “21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(2): 435-444.
- Samur, H. (2009) “Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27): 18-35.
- Sander, O. (2013) *Siyasi Tarih 1918-1994*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları).
- Sarıkaya, Y. (2010) “Turuncuya Veda: Ukrayna’nın Kritik Seçimi”, *Karadeniz Araştırmaları*, (25): 1-10.
- Semercioğlu, H. (2016) “Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası”, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2): 188-202.
- Shimko, K. L. (1992) “Realism, Neorealism, and American Liberalism”, *The Review of Politics*, 54(2): 281-301.
- Simón, L. (2017) “Neorealism, Security Cooperation, and Europe’s Relative Gains Dilemma” *Security Studies*, 26(2): 185-212.
- Snyder, G. H. (1990) “Alliance Theory: A Neorealist First Cut”, *Journal of International Affairs*, 44(1): 103-123.
- Sözcü (2014) “Putin’siz G7’de gündem Rusya ve Ukrayna”, 5 Haziran, <<https://www.sozcü.com.tr/2014/dunya/putinsiz-g7de-gundem-rusya-ve-ukrayna-525217/>>, (28 Ağustos 2019).
- Sputnik Türkiye (2015a) “Poroşenko iktidarı: Çok vaat, sıfır icraat”, 25 Mayıs, <<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201505251015640679/>>, (9 Mayıs 2019).
- Sputnik Türkiye (2015b) “Merkel: Ukrayna krizi askeri güçle çözülemez”, 7 Şubat, <<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201502071013842515/>>, (17 Mayıs 2019).
- Sputnik Türkiye (2018a) “Alman vekil: Rusya karşıtı yaptırımlar yüzünden her ay 618 milyon euro kaybediyoruz”, 26 Haziran,

<<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201806261034023117-rusya-karsiti-yaptirimlar-yuzundan-her-ay-para-kaybediyoruz/>>, (22 Mart 2019).

Sputnik Türkiye (2018b) “Almanya, Ukrayna’daki ateşkes anlaşmasını ‘memnuniyetle karşıladı’”, 28 Aralık, <<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201812281036843594-almanya-ukrayna-ateskes-anlasmasi-memnuniyetle-karsiladi/>>, (9 Mayıs 2019).

Sputnik Türkiye (2019) “Ukrayna Krizi”, <https://tr.sputniknews.com/trend/Ukrayna_krizi/>, (24 Nisan 2019).

Şahbazov, R. (2015) *Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya*, (Ankara: EkoAvrasya Yayınları).

Şahin, G. (2015) “Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO”, yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Şaylıman R. ve Şaylıman Ç. (2004) “Rusya’nın Avrupa Güvenliğindeki Konumu”, içinde E. Büyükkakıncı (der.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, (Ankara: Phoenix Yayınevi), ss. 293-308.

Şöhret, M. (2013) “Avrupa Birliği’nin Güvenlik Yapılanmasının Tarihsel Gelişim Süreci ve Mevcut Durumu”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2): 59-100.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2018) “Ukrayna Ülke Künyesi”, <<http://www.mfa.gov.tr/ukrayna-kunyesi.tr.mfa>>, (15 Aralık 2018).

Tarakçı, N. (2006) “ABD’nin Hatalı Stratejileri: Rusya Güçleniyor, AB Zorlanıyor”, 14 Aralık, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/203/abdnin_hatali_stratejileri_rusya_gucleniyor_ab_zorlaniyor>, (7 Mayıs 2019).

Tecer, Ö. Ç. (2014) “Jeopolitik ve Tarihsel Bir Rekabet Sahası Olarak Ukrayna ve Dış Politika Parametreleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4): 97-125.

Techau, J. (2016) “The EU’s New Global Strategy: Useful or Pointless?”, 1 Temmuz, <<https://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=63994>>, (19 Ağustos 2019).

- Toje, A. (2005) “The 2003 European Union Security Strategy: A Critical Appraisal”, *European Foreign Affairs Review*, 10(1): 117-133.
- Tonra, B. (2011) “European Union security dynamics: in the new national interest”, *European Security*, (20)4: 608-610.
- TRT Haber (2018) “Avrupa ülkelerinden Rusya’ya yaptırım çağrısı”, 29 Kasım, <<https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupa-ulkelerinden-rusyaya-yaptirim-cagrisi-395724.html>>, (26 Ağustos 2019).
- Turan, A. P. (2010a) “Avrupa Birliği Güvenlik Aktörü Olmaya Ne Kadar Yakın”, *Bilge Strateji*, 2(3): 29-58.
- Turan, A. P. (2010b) “AB ve ‘Karadeniz Sinerjisi’”, 17 Ağustos, <<http://www.bilgesam.org/incele/772/-ab-ve--karadeniz-sinerjisi-/#.XMw1B-gzbIU>>, (3 Mayıs 2019).
- Turan, G. (2004) “Bağımsız Ukrayna’nın Dış Politika Seçenekleri”, içinde E. Büyükkakıncı (der.), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, (Ankara: Phoenix Yayınevi), ss. 365-400.
- TÜSİAD (2008) “TÜSİAD International Ukrayna Raporu”, Temmuz, <<https://www.tusiad.org>>, (25 Ağustos 2019).
- Tüysüzoğlu, G. (2013) “Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası’ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi”, *Avrasya Etüdlere*, 44(2): 57-85.
- Uğrasız, B. (2003) “Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 139-145.
- Uğur, Ö. (2016) “Ukrayna Krizi Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa’daki İstikrara Etkisi”, içinde S. Sarı, A. Gencer ve İ. Sözen (der.), *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı Bildiriler*, (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları), ss. 199-205.
- Uyanıker, H. B. (2018) “Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Uzlaşmazlığı”, *Karadeniz Araştırmaları*, (59): 137-168.

Üste, N. ve Sönmez, A. S. (2012) “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve AB Dış Politikaları’nda Ortaya Çıkan Temel Farklılıklar (1991-2001)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17): 81-114.

Valasek, T. (2010) “Ukraine turns away from democracy and the EU”, *Centre for European Reform Policy Brief*, 15 Ekim, <https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/pb_ukraine_eu_valasek_oct10-193.pdf>, (20 Temmuz 2019).

Vatan (2005) “11 milyarlık Başbakan”, 25 Ocak, <<http://www.gazetevatan.com/11-milyarlik-basbakan-45429-gundem/>>, (25 Ağustos 2019).

Walt, S. M. (1985) “Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, 9(4): 3-43.

Waltz, K. (1959) *Man, The State and War*, (New York: Columbia University Press).

Waltz, K. (1979) “Anarchic Structures and Balances of Power”, içinde *Theory of International Politics*, (Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company), ss. 102-128.

Waltz, K. (1986) “Anarchic Orders and Balances Of Power”, içinde R. O. Keohane (der.), *Neorealizm and Its Critics*, (New York: Columbia University Press), ss. 98-130.

Waltz, K. (1988) “The Origins of War in Neorealist Theory”, *The Journal of Interdisciplinary History*, 18(4): 615-628.

Waltz, K. (1990) “Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, 44(1): 21-37.

Waltz, K. (1997) “Evaluating Theories”, *The American Political Science Review*, 91(4): 913-917.

Waltz, K. (2000) “Structural Realism after the Cold War”, *International Security*, 25(1): 5-41.

Waltz, K. (2008) “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler*, 5(17): 3-44.

Waltz, K. ve Quester, G. H. (1982) *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, E. Onulduran (çev.), (Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi).

Western European Union (1992) “Petersberg Declaration”, 19 Haziran, <<http://www.weu.int/documents/920619peten.pdf>>, (7 Haziran 2019).

Yapıcı, M. İ. (2011) “Rusya-NATO İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği”, içinde *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Cilt 3*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), ss. 1451-1474.

Yapıcı, M. İ. (2016) “Rusya’da Kilise-Devlet İlişkilerinde “Asimetrik Senfoni” Modeli: Ukrayna Krizi Örneği”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(1): 173-193.

Yapıcı, U. (2011) “Ukrayna-NATO İlişkilerinin Tarihsel Analizi”, içinde *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Cilt 3*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), ss. 1475-1494.

Yeşilot, O. (2014) *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları).

Yılmaz, E. S. ve Uğurlu, Y. (2013) “Bölgesel Güç Olarak Avrupa Birliği ve Dış Politika”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12(2): 81-104.

Yılmaz, M. (2009) “AB’nin Anlaması Gereken”, 12 Ocak, <<http://www.bilgesam.org/incele/818/-ab'nin-anlamasi-gereken/#.XVp7X-gzbIU>>, (19 Ağustos 2019).